

VIGILIA

2017 / 8

ERDŐ PÉTER: Szent II. János Pál pápa eszmeisége
SZOVÁK KORNÉL: Szent László: a trónhoz és a szentséghez vezető út
TUSOR PÉTER: Prohászka római Konzisztoriális-ügye (1911–1913)
GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ: Isten-tisztelet és a zene

HARGITTAY EMIL: Hitvita-irodalom a kora újkori Magyarországon
Lackfi János verse és Rákóczi Piroska egyperces drámája
GARACZI ZOLTÁN: Apokalipszis egy Sík Sándor elbeszélésben
POMOGÁTS BÉLA, SIPOS LAJOS és SZÉNÁSI ZOLTÁN:
A nyolcvanéves Rónay László köszöntése

Beszélgetés Rónay Lászlóval

82. évfolyam	VIGILIA	Augusztus
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Kortárs és tanú	561
LELKISÉGI IRODALOM NAPJAINKBAN		
ERDŐ PÉTER:	Szent II. János Pál pápa eszmeisége – egyetemes pásztor a változó Európában (<i>tanulmány</i>)	562
SZOVÁK KORNÉL:	Szent László: a trónhoz és a szentséghez vezető út (<i>tanulmány</i>)	569
TUSOR PÉTER:	Prohászka római Konzisztoriális-ügye (1911–1913) (<i>tanulmány</i>)	580
SZÉP/ÍRÁS		
HARGITTAY EMIL:	Hitvita-irodalom a kora újkori Magyarországon (<i>tanulmány</i>)	588
LACKFI JÁNOS:	Reggeli részecskék (<i>vers</i>)	597
RÁKÓCZI PIROSKA:	Hívás (<i>egyperces dráma</i>)	600
GARACZI ZOLTÁN:	„Úgy mint akkor éjszaka” – apokalipszis egy Sík Sándor elbeszélésben (<i>tanulmány</i>)	601
FECSKE CSABA:	Fönn a hegyekben (<i>próza</i>)	605
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
CSEKE-HORÁNYI ANNA:	Rónay Lászlóval	609
MAI MEDITÁCIÓK		
GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ:	Isten-tisztelet és a zene. Gondolatok vallás és művészet kapcsolatáról	619
NAPJAINK		
POMOGÁTS BÉLA:	Keresztény őrszem. Rónay László nyolcvanéves	626
SIPOS LAJOS:	Rónay László az egyetemen	626
SZÉNÁSI ZOLTÁN:	Az én könyvespolcaim	629
KRITIKA		
VÁRKONYI BORBÁLA:	Szárnyakat álmodva. A Kondor Béla-kiállításról	631
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	633

LUKÁCS LÁSZLÓ

Kortárs és tanú

Ha valaha az érettségi tablókhoz hasonló arcképcsarnok készülne a Vigiliáról, azon legfelül, erősen kiemelve, két fotó állna: Sík Sándoré és Rónay Györgyé. Azé a két főszerkesztőé, akik máig hatóan eszményt és mértéket jelentenek utódaiknak. Alattuk széles koszorúban a hatvanas-hetvenes évek legkiválóbb költői, írói, Pilinszky Jánostól Nemes Nagy Ágnesig, Mándy Ivántól Ottlik Gézáig: mindazok, akik akkoriban másutt nem kaphattak nyilvánosságot. Ezen a tablón valahova középre kerülne Rónay László arcképe, akinek életében kiváltságos szerep jutott a Vigiliának, és aki mindmáig kivételes szerepet tölt be a folyóiratnál. A lap fennállása alatt megjelent közel ezer számban a legtöbb írás bizonyára „az ő tollából” származik (valóban, máig kézzel ír mindent). 1961-től rendszeresen jelentkezett recenziókkal, eleinte teológiai témákról, majd irodalmi könyvújdonságokról. Közben érdeklődése a zene felé fordult, több száz „zenei jegyzete” — hangversenyekről, lemezekről — vas-kos kötetet tenne ki. Aztán egyre gyakrabban közölt önálló tanulmányokat, esszéket. A nyugati magyar írók, az elfeledett katolikus irodalom nem kis részben az ő írásainak hatására kapott polgárjogot az irodalmi életben — akkor, amikor rendszerellenes tevékenységnek számított ezekről írni.

A Vigilia és Rónay László közel egykorúak egymással. Mindketten ahhoz a korszakhoz tartoznak, amelyet kettévágott a rendszerváltás határvonala. A megelőző évtizedek kultúrpolitikája ellenségnek tekintette mindazokat az alkotókat, akik nem hódoltak be a hatalomnak, és elsorvadásra ítélte az egyházakat is. E kettős szorításban élt a Vigilia, ahogy Rónay György és fia is. Rónay László emlékezetében elevenen élnek azok az írók, irodalmárok, akikhez — részben édesapjának köszönhetően — személyes közelségbe kerülhetett, és akik abban a korban is a szabad szellem képviselői tudtak maradni. A rendszerváltás után, 1991-ben készült vele az a beszélgetés, amelyben beszámol ezekről az évekről. Felidézi azt a két személyiséget is, akik életére a legnagyobb hatással voltak: édesapját, a „feledhetetlen” Rónay Györgyöt: „Az apám volt, a példaképem, amit elértem, neki köszönhetem.” Mellette Sík Sándort tekinti „a magyar keresztény élet egyik legnagyobbjának” — sokat írt is róla.

Az említett beszélgetés nem sokkal a rendszerváltás után készült. Negyedszázada még nem titkolta haragját az egykori kultúrpolitikuskok kártékony tevékenysége miatt. A mostani — születésnapjára — beszélgetésre ezek az indulatok elcsitulnak: a bölcs öregek anekdotázó humorával tekint vissza az életre, nemcsak a barátokra és sors társakra, de még az egykori ellenfelekre is.

Szent II. János Pál pápa eszmeisége

ERDŐ PÉTER

Egyetemes pásztor a változó Európában

Elhangzott a „Szent II. János Pál pápa és a keresztény Európa megújulása” címmel rendezett nemzetközi konferencián a Pázmány Péter Katolikus Egyetem dísztermében, 2017. május 9-én.

¹Nikola Eterović: *Sinodi continentali. I consigli speciali del Sinodo dei Vescovi*. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2013, 4.

²*Ecclesia in Europa apostoli buzdítás az egyházban élő Jézus Krisztusról mint a remény forrásáról Európa számára*. 2003. június 28. In: *II. János Pál megnyilatkozásai. Pápai dokumentumok 1978–2005*. Szent István Társulat, Budapest, 2005, II. kötet, 663–720.

³Giovanni Paolo II: *Profezia per l'Europa*, a cura di Mario Spezzibottiani, Piemme, Casale Monferrato, 1999.

⁴Dionigi Tettamanzi: *Presentazione*, uo. VII. Utalással a második Európa-szinódus munkaokmányára.

1. Európa helye a szent pápa életművében

Szent II. János Pál pápa hatalmas formátumú európai személyiség volt. Gondolkodásában Európa jelentette azt a földrajzi és kulturális keretet, amelyben lelkipásztori küldetését pápává történt megválasztásáig folytatta. De ez a valóság, mely számára egy nagyon fontos társadalmi közeget is képviselt, később is érdeklődésének fókuszában állt. Akkor is kitüntetett szerepet játszott gondolkodásában, amikor már az egész világegyház felelősségét hordozta. Utazásaival és tanításával valóban nemzetközi és globális szinten jelenítette meg az egyházat. Ugyanakkor Európa mégis figyelmének középpontjában maradt. Ő honosította meg a kontinentális püspöki szinódusok összehívásának szokását. Talán mondanunk sem kell, hogy ebben a sorban az első az 1991-ben Rómában összeült Európa-szinódus volt, amely teológiai és lelkipásztori szempontból kiértékelte a rendszer-változás nagy eseményét, a kontinens politikai kettéválásának megszűnését.¹ Ezt a többi világrészek számára összehívott szinódusok követték, majd 1999-ben megrendezésre került a második Európa-szinódus, amelynek eredményeit az *Ecclesia in Europa*² kezdetű szinódus utáni apostoli buzdítás foglalta össze.

A püspöki szinódus Európa számára tartott második különleges ülésének előkészítése során új kiadásban gyűjtötték össze a nagy pápa Európáról szóló megnyilatkozásait, beszédeit, leveleit. A kötet 1021 oldal terjedelmű, pedig anyaga csak 1999-ig terjed.³ Már ebben a kiadványban is megjelenik a téma aktualitásának igazi indoka: „nagy a veszély, hogy megfogyatkozik a reménység”.⁴ Az 1989-es rendkívüli változások ugyanis gyökeres átalakulást hoztak Európa történetében. Azonban a hit és a tanúságtétel számtalan jele ellenére és a kétségtelenül szabadabb és egységesebb együttélés keretei között mégis megmutatkozik, hogy a nemzetek lelkének mélyén sokkal súlyosabb sebek rejlenek. Ezeknek a következményei pedig gyakran csalódást okoznak.⁵

2. II. János Pál víziója Európáról

II. János Pál Európáról szóló megnyilatkozásainak hosszú sorát jellemző módon az a levél nyitja, amelyet 1978. december 2-án Lékai László bíboroshoz és Magyarország püspökeihez intézett.⁶ A levél

⁵Vö. uo. azt jelenti be, hogy Luigi Poggi érsek lesz a Szentszék követe a magyar hatóságokkal folytatott párbeszédben. Ezután a pápa kijelenti, hogy a VI. Pál nevében elkezdett munkát folytatni kívánja, mert a magyar egyházzal való különleges törődésnek igen sok oka van. Ezek között megemlíti Lengyelországot és Krakkó városát. Beszél arról a kötelékről, amelyet a szomszédság, a közös történelem, a közös uralkodóházak és a hasonló sors jelent a két nép között. Szól a magyar származású Szent Hedvig királynő személyéről is. Hangsúlyozza, hogy az elmúlt korszakok „kétségtelenül előkelő helyet jelöltek ki” a magyar nép számára „egész Európa, s főleg az egyház és a keresztény vallás történelmében”.⁷ Utal Magyarország ezeréves történetére is, és hangsúlyozza, hogy Szent István királyt joggal tiszteljük mint Magyarországot védőszentjét és az apostoli hit megalapozóját országunkban. Ennek alapján leszögezi, hogy „a Katolikus Egyház, melynek olyan jelentős szerepe volt Magyarország történelmében, most is át tudja hatni” az ország „szellemi arculatát”. Amit pedig a Katolikus Egyház Krisztus evangéliumának fényéből a társadalom felé közvetíthet, a lélek erejét, a lelkiismeret és a szívek megújulását, a szeretet parancsát, az emberi méltóságot, a szabadsághoz való ragaszkodást, a közjóra irányuló munka szeretetét, azt nemcsak a magyar nép, hanem — a pápa gondolataiból következően — egész Európa javára felajánlja.

⁶Magyarul: *II. János Pál megnyilatkozásai III*, 20–21.

⁷Uo. 20.

Beszéde az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának plenáris ülésén 1978-ban

A szent pápa második jelentős európai témájú megnyilatkozása 1978. december 19-én hangzott el az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának plenáris ülésén. Hivatkozott arra, hogy ugyanennek az európai püspöki tanácsnak az 1975-ös szimpóziumán lengyel résztvevőként beszédet tartott. Abban VI. Pál útmutatásából indult ki, aki arra szólította fel a püspököket, hogy „ébresszék fel Európa keresztény lelkét, mert abban gyökeredzik Európa egysége”.⁸ Ezt pedig úgy lehet megtenni, ha megtisztítjuk, és eredetük forrásához vezetjük vissza azokat az evangéliumi értékeket, amelyek ma is jelen vannak, de széttagolva és pusztán földi célokra irányítva. Fel kell éleszteni és meg kell erősíteni az emberek lelkiismeretét a hit fényénél, ezt a hitet pedig hirdetni kell, akár alkalmas, akár alkalmatlan.⁹

⁸AAS 67 (1975) 588–589.

⁹Vö. uo.

¹⁰Giovanni Paolo II: *Discorso al Consiglio delle Conferenze Episcopali Europee in Assemblea Plenaria*, 1978.12.19, in Giovanni Paolo II: *Profezia*, 41.

VI. Pál volt az, aki Szent Benedeket Európa védőszentjének nyilvánította. Ezeket az alap gondolatokat továbbfűzve II. János Pál megállapítja, hogy Európa nem a kereszténység bölcsője. Maga Róma Péter és Pál apostolok szolgálatának köszönhetően kapta az evangéliumot. Az apostolok pedig Jézus Krisztus földjéről jöttek. Ám Európa két évezred alatt olyan lett, mint egy nagy folyó medre, melyben áramlott a kereszténység, termékenyvé tette a földet, megélevenítette a földrész népeinek és nemzetekinek lelki életét. Ennek során Európa annak a misszióknak a kiinduló pontja lett, amely a többi földrészekre is eljutott.¹⁰ A pápa már ekkor hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsában minden ország püspökei legyenek teljes mértékben képviselve és legyen lehetőségük is, hogy kivegyék a részüket a munkából. Csak

így lehet teljes az egyház és a kereszténység problémáinak elemzése. Mert éppenséggel magának az egyháznak és a kereszténységnek a kérdéseiről van szó, melyeket ökumenikus szempontból is meg kell közelíteni. Hiszen igaz ugyan, hogy Európa nem teljesen katolikus, de az is igaz — mondja a pápa —, hogy „szinte teljesen keresztény”.¹¹ Ez a beszéd akkor bátor állásfoglalást is jelentett a kereszténység szabad gyakorlása mellett azokban az országokban, ahol az egyház működése akadályokba ütközött.

¹¹Uo. 42.

¹²Magyarul: *II. János Pál megnyilatkozásai I*, 409–429.

Kapcsolat az Európai Közösséggel

Ugyanakkor ráirányította a figyelmet arra, hogy Európa keleti felének is van olyan sajátos öröksége, ami nélkülözhetetlen összetevője a földrész lelki és kulturális azonosságának. Ebben az irányban tett határozott lépés volt Szent Cirillnek és Metódnak, a szlávok apostolainak beiktatása Európa védőszentjei közé. Ezekhez járult a *Slavorum apostoli* kezdetű enciklika, melyet Szent Cirill és Metód evangelizációs munkája 1100. évfordulója alkalmából adott ki 1985. június 11-én.¹² Később is elhangzott a lengyel pápa tanításában az a szállóigévé vált mondat, hogy Európának és az európai egyháznak mindkét tüdejével kell lélegeznie.

Ám II. János Pál pontifikátusa elején nem csupán belső egyházi összefüggésben foglalkozott Európa gondolatával, hanem személyesen is kapcsolatba lépett az Európai Közösséggel. 1979. március 22-én már beszédet intézett az Európai Közösség Gazdasági és Szociális Bizottságához. Hangsúlyozta, hogy a Katolikus Egyház ugyan nem illetékes a szervezés technikájának különböző szektoraiban, de fontosnak tartja a testvériség szélesebb körű elterjedését mindenki szabadságának és azonosságának tiszteletben tartásával. Ugyanakkor azt kívánja, hogy a felelős szereplők ne feledkezzenek meg ennek a bonyolult emberi valóságnak egyetlen szempontjáról sem, és etikájukban a gazdasági és társadalmi projektek szintjén is vegyék figyelembe az egyes emberek jogait és azokat az alapvető intézményeket, amelyek a társadalmi igazságosságot, a családi életet, az emberi és lelki haladást szolgálják.¹³ 1979. április 5-én pedig már az Európai Parlament elnökségének hivatalához intézett beszédet. Hangsúlyozta, hogy a pápa csak a saját vallási és erkölcsi küldetésének keretében szól hozzá a testület munkájához, hogy felhívja az európai polgárokat, hogy választói kötelességüket jól teljesítsék, és ebben csatlakozik az európai püspökök buzdításaihoz. Lelkipásztori gondoskodása több százmillió ember lelki és emberi szükségleteire vonatkozik, akiket ez a politikai struktúra érint. A pápa kívánsága az volt, hogy az európai képviselők haladják meg a túlzottan pártos álláspontokat, és törekedjenek szabadon a lényeges kérdések megoldására, vagyis azt keressék, hogy hogyan lehet egy tágasabb testvériséget elérni anélkül, hogy az egyes országok és régiók saját értékes hagyományaiból bármit is elveszítenének.¹⁴ Világosan megfogalmazza, hogy tudatosan vállalni kell azokat a feladatokat, amelyek az egyes emberre mint hazájának és annak a régióknak a polgárára hárulnak, amelyet közös történelem és közös sors jellemez. Ez Eu-

¹³Vö. Giovanni Paolo II: *Discorso al Comitato Economico e Sociale delle Comunità Europee*, 1979.03.22, in Giovanni Paolo II: *Profezia*, 42–43.

¹⁴Vö. Giovanni Paolo II: *Discorso all'Ufficio di Presidenza del Parlamento Europeo*, 1979.04.05, in Giovanni Paolo II: *Profezia*, 44–45.

¹⁵Vö. uo. 45.

rópa vonatkozásában keresztény történelmet jelent, de vállalnia kell a felelősséget mindenkinek azokért a feladatokért is, amelyek világpolgárként hárulnak rá.¹⁵ Az emberek erkölcsi felelősségérzetéről beszélt itt a pápa, de hangsúlyozta azt is, hogy ezek az emberek már népekhez tartoznak, rendelkeznek saját hagyományokkal, saját jogokkal, „különösen pedig az identitásukhoz való joggal. Ezeknek a népeknek hivatása, hogy szorosabb egységre lépjenek. A társulásnak ezért sohasem szabad uniformizálásra vezetnie, hanem épp ellenkezőleg hozzá kell járulnia, hogy minden nép jogait és kötelezettségeit kellően értékeljék, tiszteletben tartva saját szuverenitását, hogy így gazdagabb harmóniát valósítsanak meg és képessé tegyék ezeket a népeket arra, hogy a többiekkel kapcsolatba lépjenek összes értékeikkel, különösen pedig erkölcsi és spirituális értékeikkel együtt.”¹⁶ Ezért hát az így egyesült partnereknek sohasem szabad elfelejteniük, hogy ők magukban még nem a teljes Európa, és tudatában kell lenniük, hogy közös felelősséggel tartoznak az egész kontinens jövőjéért. Ebben az összefüggésben értékeli a pápa az Európai Parlament működését.

¹⁶Uo. 45.

**Korai
megnyilatkozásainak
alapgondolatai**

A fenti korai megnyilatkozások mintegy nyitányként vonultatták fel a szent pápa alapvető gondolatait Európáról és a földrész népeinek együttműködéséről. Különösen kiemelkedik az alapelvek közül annak megállapítása, hogy Európa teljességét csak keleti és nyugati felének együttese alkotja, valamint annak hangsúlyozása, hogy a földrész kulturális és erkölcsi alapját a kereszténység jelenti, amelynek értékei még elvilágiasodott formában is fellelhetők ezekben a népeknek az életében és hivatalos struktúráiban. Ám a kereszténység értékei akkor válnak igazán termékennyé Európa számára, ha visszacsatolják őket eredeti vallási alapjukhoz és kiindulópontjukhoz. Mindez az emberi megnemesedésnek és a kulturális gazdagságnak olyan termékeny közegét alakíthatja ki, amelynek küldetése lehet az egész emberiség számára.

Ezek az alapgondolatok rengeteg részlettel gazdagodtak a későbbi évek során. II. János Pál Európáról szóló tanításának legreprezentatívabb összefoglalása pedig az *Ecclesia in Europa* kezdetű apostoli buzdítás volt. Ez a dokumentum majd négy évvel a második Európa-szinódus után jelent csak meg, mert időközben a 2000. év nagy jubileumának ünnepségei minden más munkát háttérbe szorítottak.

3. II. János Pál Európáról szóló tanításának szerkezete és hangsúlyai

Az *Ecclesia in Europa* kezdetű apostoli buzdítás Krisztus személyével kezdődik, és apokaliptikus motívumokat pendít meg. A kiinduló idézet így hangzik: „Ne félj! Én vagyok az Első és az Utolsó és az Élő” (Jel 1,17–18). A szent pápa átérezte az evangélium és Európa viszonyának drámaiságát. A szorongás hangulatából akar kivezető

utat mutatni. A reménységet pedig Krisztus személyében jelöli meg, aki feltámadt, és aki már legyőzte a rosszat. Ő érkezik el az idők végén, hogy mindent beteljesítsen (vö. *Eccllesia in Europa* 6. pont — a továbbiakban EE). A dokumentum szól a keresztény emlékezés elvesztéséről és a jövőtől való félelemről mint földrészünk sajátos jellemzőiről (EE 8). Szól a közömbösségről, az individualizmusról és azokról a törekvésekről, amelyek „az európai kultúrát a saját történeti fejlődését és egyetemes elterjedését meghatározó keresztény örökségtől függetlenül próbálják bemutatni” (EE 9). Aggodalommal beszél egy olyan új kultúráról, melyet „nagy mértékben befolyásol a tömegtájékoztatás, s olyan sajátságok és tartalmak együttese, melyek ellentétesek az evangéliummal és az emberi személy méltóságával” (uo.). Ezzel kapcsolatban szól arról a jelenségről, amelyet a „halál kultúrájának” nevezhetünk (uo.). Ezután azonban a remény jeleit sorolja fel, amelyek egyben kihívásokat is hordoznak. Beszél a hitvallók és a vértanúk sokaságáról, a plébániák és az egyházi mozgalmak életéről, szól az ökumenikus törekvésekről. Ezeknek egyébként Európában igen nagy a jelentőségük, hiszen a katolikus közösség mellett nagy súlya van az ortodoxiának és a protestantizmusnak is. Ezért Európa ennek a párbeszédnek kitüntetett helyszíne. Az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának különleges ökumenikus kapcsolatait az utóbbi években egyrészt az Európai Egyházak Tanácsával (KEK) alkotott közös bizottság (Joint Commission) munkája, másrészt az együtt szervezett európai ökumenikus találkozók (Basel 1989, Graz 1997, Nagyszében 2007) fejezték ki.¹⁷ Az ortodoxiával való együttműködés — különösen az erkölcsi és társadalmi kérdések területén — sajátos formát öltött 2008-tól az Európai Katolikus–Ortodox Fórum tevékenységében.¹⁸

¹⁷Vö. Consiglio delle Conferenze Episcopali d'Europa: *L'incontro e la speranza. I vescovi d'Europa di fronte alle sfide del tempo e alle attese dell'uomo 2006–2016*, a cura di Paolo Bustaffa, Cantagalli, Siena, 2016, 377–420.

¹⁸Vö. uo. 421–446.

A kibontakozás útja a Krisztushoz való visszatérés

A kibontakozás útját a pápai dokumentum a Krisztushoz való visszatérésben jelöli meg. Az egyháznak a legdrágább kincset kell Európának felajánlania, amit senki más nem tud adni: a hitet Jézus Krisztusban, aki a remény forrása (EE 18). Krisztus világos megvalósására van szükség, mert ebből születik a remény és az öröm (uo.). Ő ad értelmet a történelemnek, őt kell újra és ismételten hirdetni, mert ma már Európában is szükség van egyrészt a vallásilag közömbös tömegek körében az evangélium hirdetésének megújítására, másrészt a szó szoros értelmében vett meg nem keresztelt rétegek körében az első evangelizálásra is (EE 46). Európában az egyház küldetésének legfontosabb hangsúlyát az új evangelizáció jelenti.

Ez a tanúságtétel a többi keresztényekkel való egység keresésében és más vallásokkal való dialógusban is meg kell, hogy nyilvánuljon (EE 53–55). Ki kell terjednie a kultúra evangelizálására, ennek keretében nagy a jelentősége a katolikus iskoláknak, de a tudományos és egyetemi munkának is (EE 59). Ugyancsak fontos szerepe van az egyházi kulturális javak megbecsülésének, hiszen ezek „a kulturális értékek az évszázadokon át vallott hit eleven tanúi”, melyek „hatásos eszközei lehetnek az új evangelizálásnak és a ka-

tekézisnek, s felszólító erejük lehet a misztérium iránti érzék újrafelfedezésére” (EE 60). Az új evangelizáció összefüggésében a fiatalok hitre nevelése döntő jelentőségű. Rendkívül aktuális feladat a közösségek létrehozása és az elszigetelődés elkerülése (EE 61). Ezért elő kell segíteni a fiatalok közötti találkozásokat és az imádság légkörének kialakítását (EE 62). Ugyancsak nagy kihívást jelentenek a tömegtájékoztatási eszközök és az új kifejezési formák. Hasznosnak minősíti a pápa az egyházak közötti információ- és stratégia-cserét a keresztény hírközlés különféle módjairól (EE 63).

Nem csupán keresztény közegben való nevelésről és nemzedék-váltásról van azonban szó, hanem missziós lelkület is szükséges a „pogányok”, a kereszténységgel semmilyen kapcsolatban nem lévők között (EE 64). Ebben az európai összefüggésben is döntő fontosságú az imádság, a liturgia és a szentségek újrafelfedezése (EE 66–82), a vasárnap vallásos szellemű valódi megélése (EE 81).

**A remény
evangéliumának
szolgálat**

A remény evangéliumának szolgálata a szegények szeretetét és a szolidaritást is megkívánja. Különleges elkötelezettséget jelent a házasság, a család és az emberi élet szent voltának igazsága mellett (EE 83–95). Így válik lehetővé az emberhez méltó társadalom építése, amelyben el lehet kerülni a szabadság nélküli igazságosság totalitárius utópiáját éppúgy, mint az igazság nélküli szabadságot, amely utóbbihoz a „tolerancia” hamis fogalma kapcsolódik (EE 98).

Ezzel szemben egy emelkedettebb toleranciafogalom rajzolódik ki. Maga a dokumentum beszél ugyanis a mindenkit tiszteletben tartó együttéléstről, amely az igazságos rendet és a törvényességet is keresi a bevándorlók befogadásának és integrációjának folyamatában (EE 100). Tekintettel az okokra, a nyomorúságra, a fejletlenségre és a szabadság hiányára, amelyek sokakat szülőföldjük elhagyására készítetnek, a pápa összefogást sürget egy igazságosabb nemzetközi gazdasági rend érdekében (uo.). Szól arról is, hogy a közjó egyetemes természete megkívánja, hogy az egész emberi nem igényeit figyelembe vegyünk. Éppen a globalizáció jelensége kell, hogy szolidaritásra ösztönözzön a termelésben és a javak cseréjében (EE 101). Leszögezi, hogy az emberi személyek azonos méltóságának és a gyengébbek iránti szolidaritásnak a tiszteletben tartásával kell a befogadás kérdését kezelni. Ugyanakkor „a közhatalom felelőssége, hogy — a közjó követelményeit figyelembe véve — ellenőrzés alatt tartsa a bevándorlás folyamatát” (uo.). Hangsúlyt helyez a valós integráció formáinak keresésére, az egyes nemzetek saját kulturális örökségének védelmére (EE 102) és arra is, hogy az egyház hatékony szolgálatot és lelkipásztori tevékenységet folytasson a bevándorlók és menekültek javára (EE 103). Végül a pápa Európa spirituális hivatásáról beszél az emberi értékek szolgálatában. Ebben az összefüggésben az európai intézményeket név szerint is említi. Kifejezetten kéri az európai intézményektől és az államoktól annak elismerését, „hogy a társadalom helyes rendjének igazi etikai és polgári értékekben kell gyökereznie”, és hogy „ezek az értékek elsősorban külön-

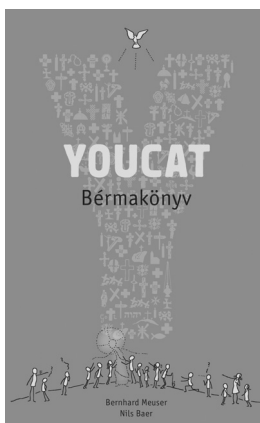
Az Európai Unió alkotmányozási folyamata és a zsidó-keresztény gyökerekre történő utalás kérdése

böző testületek örökségei... e testületek közé tartoznak az egyházak, az egyházi közösségek és a többi vallásos szervezetek. Főként, mivel már az európai nemzetek megalakulása előtt léteztek, nem tekinthetők pusztán magánügynek, hanem sajátos intézményes formákban működnek, melyeket komolyan tekintetbe kell venni" (EE 114). Ezért az állami és európai intézmények rendelkezései „akkor lesznek valóban demokratikusak, ha biztosítják 'az egészséges együttműködést' az egyházakkal és a vallási szervezetekkel" (EE 114). Külön hangsúlyt tesz a pápa az európai intézményekkel kapcsolatban „a vallásszabadság jogára és mindarra, ami az emberi étellel kapcsolatos, a fogantatástól kezdve a természetes halálig és a házasságon alapuló családig: ezeken alapszik a közös Európai Ház" (EE 115).

Mindezek alapján teljesen érthető, hogy az Európai Unió alkotmányozási folyamatában és a Lisszaboni Szerződés előkészítésének munkálatai során a Szentszék mindent megtett, hogy a kereszténységre, vagy a zsidó-keresztény gyökerekre vonatkozó utalás kerüljön a szövegbe, hiszen a szent pápa alapvető meggyőződése volt, hogy Európa önazonosságát, életképességét és konkrétan az európai egység intézményes előmozdítását éppen a kereszténység alapozza meg. Mindezek fényében szinte megható az az igyekezet, amellyel a Szentszék az európai egyházi vezetőket is kérte arra, hogy hazájuk európai uniós képviselőinél járjanak közben ennek az ügynek az érdekében. Ennek az igyekezetnek akkor sem szakadt vége, amikor emberileg már igen valószínű volt, hogy ez a törekvés nem jár sikerrel.

Az azóta eltelt évek igazolni látszanak, hogy II. János Pál kiengesúlyozott és emelkedett szemléletére, a krisztusi örömhírből fakadó reményre és nyitottságra ma is szükség van, mindez napjainkban is aktuális.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

YOUCAT Bérma könyv

A könyv a bérmaásra készülők számára a fiatalok nyelvén és stílusában mutatja be hitünk alapjait, sok-sok érdekes képpel és illusztrációval, játékos ötlettel. A 12 egységre osztott „bérma kurzus” igazi áttörést hozhat a bérmaásra felkészítésben: jókedvűen, mégis elmélyülten vázolja fel a legfontosabb tudnivalókat Isten teremtő és megváltó szeretetéről, majd felkészít a szentgyónásra és magára a bérmaásra.

Nélkülözhetetlen olvasmánya lehet mindazoknak, akik bérmaalkozásra készülnek.

Ára: 2.600 Ft

Szent László: a trónhoz és a szentséghez vezető út

SZOVÁK KORNÉL

1962-ben született Sárváron. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett latin–történelem szakos tanári oklevelet. A PPKÉ BTK Medievisztika Tanszék docense, az MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport vezetője.

¹Az Árpádok efféle „családi ügyeinek” egyikéről lásd Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években.* (História Könyvtár, Monográfiák 24.) MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007.

Egy régi „családi ügy”¹

Amikor Árpád-házi Béla herceg másodszületett fia 1040 körül Lengyelországban meglátta a napvilágot, semmi jel sem mutatott arra, hogy idővel a néhány évtizeddel azelőtt kereszténnyé lett Magyar Királyság nagyhatalmú — a közelebbi és távolabbi utókor képzeletvilágát leginkább inspiráló — uralkodója válik majd belőle. Apja ugyan is ekkoriban testvérbátyjaihoz hasonlóan éppen a száműzetés keserű kenyerét fogyasztotta, annak a Vazulnak volt tudniillik a fia, akit a keresztény államszervezetet kiformáló István király (1000–1038) különös megfontolások alapján erőszakkal és formálisan kirekesztett az utódlásból. Az Orseolo Péter utódul történt jelöléséhez 1031 táján hozzájárulását nem biztosító apai unokatestvért borzalmasan megcsönkítették, három fiának — Leventének, Andrásnak és Bélának — pedig menekülnie kellett az országból. Az idősebb fivérek sem reménykedhettek az idő tájt abban, hogy valaha is atyjuk jogos, de tőle megtagadott örökségét — az 1075 táján a közelmúlt eseményeit számba vevő nideraltaichi szerzetes úgy tudta: Vazulnak több joga volt az Árpádok trónjára (*dignior in regno*), mint az utódul jelölt Velencei Péternek — a körülmények megváltoztával kézbe kaphatják majd. Csehországon keresztül történt menekülésüket követően az idősebb fivérek az oroszoknál és a besenyőknél, a legifjabb fiú, Béla a lengyel fejedelemtől kerestek boldogulást. Utóbbi nem is sikertelenül: vitézsége folytán a fejedelem hős bajnokává lépett elő, és jutalmul fejedelmi hercegnő, II. Mieszkó (1025–1034) leánya, Richeza-Adelheid kezét nyerte el, aki három fiúval — Gézával, Lászlóval és Lamperttel — ajándékozta őt meg. Hogy Béla mennyire lengyelországi jövője kilátásait ápolgatta, azt mindennél meggyőzőbben mutatja fiainak neve: mindhárman a lengyel udvarban tisztelt szentek vagy dinasztikus felmenők és rokonok (keresztapák) nevét (Magnus, Lampert) kapták a keresztségben. A másodszületett a lengyel Vladislávra keresztelték, akinek volt ugyan már egy hasonló nevű nagybátyja — nagyapjának fivére, akit pogány hajviselete miatt Szárnak (= tarnak, kopasznak) is hívtak, és 1030 körül halhatott meg (talán rutén felesége ösztönzésére vette fel a keresztséget és ebben a László-nevet) —, anyja rokonságának azonban nagyobb befolyást kell tulajdonítsunk a névválasztásban. *Nomen est*

²A családi viszonyokra lásd Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár LI.) Nagy-Becskerek, 1892, 22–219. A sokban elavult műhöz képest korszerűbb, de ismeretterjesztő jellegű: Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*. Interpress, Budapest, 1988, 32–128.

omen: ha Árpád-házi Béla remélt is fényes jövőt a fiainak, azt az 1040-es évek első felében minden bizonnyal a lengyel uralkodó környezetében képzelte el. László ráadásul másodszülött is volt, és ez — bármit is gondoljunk az Árpádok mindmáig alapjaiban tisztázatlan örökösödési szokásairól — ugyancsak elejét kellett vegye az uralkodói reményeknek. Amennyiben ugyanis harmad szülött apja számára valamilyen nem remélt szerencsés véletlen folytán megnyílt volna a trónhoz vezető út, Béla hatalmának örököseként még mindig ott volt a cselekvőképes idősebb fivér, Géza-Magnus. Hogy mégis a 11. század egyik legsikeresebb Árpád-házi uralkodója vált Lászlóból, az hosszú és szövevényes történetnek köszönhető: egy „családi ügynek” és a keresztény eszmevilág (főként a politikai gondolkodás) végletes megváltozásának a század végén.²

Az események ugyanis Magyarországon az 1040-es években sajátos fordulatot vettek. Szent István király jelöltje, Orseolo Péter két alkalommal is odahagyni kényszerült a trónt, a helyébe lépő, az urak által megválasztott, egyébként is fiú utód nélküli Aba Sámuel is hamarosan erőszakos halált halt. Péter második, 1046-ban bekövetkezett bukását követően a királyságnak a független államiságra nagyon is adó, Gellért püspök vezette előkelői — főpapjai és nagyurai — ekkor követeket küldtek az idősebb Vazul-fiakért Oroszországba. Az eseményeket a Tiszántúlon kitört pogánylázadás majdnem áttekinthetlenné tette, tovább bonyolította a helyzetet, hogy az országot 1045 óta saját hűbérenek tekintő III. Henrik (1039–1056) császár támogatottjának és hűbéresének végleges eltávolítását zokon vette, ezért — habár figyelmét és erőit szerencsére hosszú időn keresztül birodalmának más problémái foglalták le — állandó és folytonos nyugati fenyegetést jelentett a belviszályba merült ország számára. A hazatérő hercegek közül a pogány életmódja miatt a krónikás által kárhoztatott Levente talán le is mondott a vezető szerepről, egyébként is hamarosan meghalt, öccse, András pedig a trón megszerzése érdekében ideiglenesen megállapodni kényszerült a lázadókkal — ezt később a krónikaíró isteni büntetést a dinasztíára idéző bűnéül rótt fel —, de állandóan szemmel kellett tartania a megbékélési kísérleteit elutasító császárt is. Szorult helyzetében András tette, amit csak tehetett, többek között azt, hogy azzal a nagylelkű ígérettel — akkor még nem született ugyanis fiú utóda —, miszerint őt teszi majd meg örökösévé, 1048 táján Lengyelországból hazahívta öccsét, ezzel azonban a további viszály magvait vetette el. A hazatérő Bélával meg is osztozott az uralmon annak korabeli rendje és módja szerint: a terület egyharmadát trónörökös-hercegi kormányzásra hatalmába adta. Nem is lett volna baj, ha idő múltával 1053-ban meg nem születik a várva-várt fiúörökös, akit rövidesen egy másodszülött fiú is követett. A névadás újfent alig hagyott kétséget azt illetően, hogy András immár a saját fiában látja királyi utódát: a fiúkat az őszövétségi nagykirályok, Salamon és Dávid nevére keresztelték — ezzel mintegy a Karoling-kor őszövétségi alapozású politikai teológiáját ültették át a magyar valóságba.³ Ezt követően nyilván feszültség

³Gerics József: *Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordo alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon*. (Salamon koronázásának előadása a krónikákban). In: *Eszmérténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Szerk. Székely György.) (Memoria saeculorum Hungariae 4.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 243–254.

⁴Képes Krónika.
 (Fordította Bollók János.
 A fordítást gondozta és a
 jegyzeteket készítette
 Szovák Kornél, Veszprémy
 László. Az utószót írta,
 a függelékét és az
 irodalomjegyzékét össze-
 állította Szovák Kornél.)
 (Millenniumi Magyar
 Történelem, Források.)
 Osiris, Budapest, 2004,
 62. Az alábbiakban a
 krónikát külön hivatkozás
 nélkül Bollók János vere-
 tes fordításában idézzük.

támadt az egykor a száműzetés sorsában osztozott testvérek között, a szakításra azonban csak 1057-1058-ban került sor, amikor is András elsőszülöttjét — „a testi szeretet és a vérrokonság érzése általában akadály a igazságnak”⁴ — utódnak jelölte és a gyermeket királlyá is avatatta. Előtte azonban igyekezett kipuhatolni öccse szándékait, ezért Tiszavárkonyban találkozóra hívta, ahol is a hercegnek halálos fenyegetés árnyékában választania kellett, hogy az ország fölötti főhatalmat jelképező koronáért nyúl, avagy megelégszik a hercegség akkori szimbólumával, a karddal. Ha hihetünk a történet efféle beállításának, Béla józanul a kardot választotta, közvetlenül ezt követően azonban távozott az országból. Volt ugyanis egy másik magyarázata is a történeteknek ekkoriban — a vita a különböző vélemények képviselői között alapvetően arról folyt, vajon Béla beleegyezett-e unokaöccsének, a gyermek Salomonnak a királlyá tételébe —, eszerint a herceg, miután felfogta a szeméi előtt lejátszódott szertartás értelmét és a tolmács lefordította számára az akkor énekelt zsolnárszöveget („légy ura testvéreidnek”), felháborodásában elhagyta királyavatás színhelyét s egyszersmind az országot is. Az első vélemény szerint, ha ugyan félelem hatására is, a herceg mégiscsak egyetértéséről biztosította az uralkodót az utódjelöléssel kapcsolatban, az utóbbi szerint Salamon közeli rokonainak egyetértése („megválasztása”) nélkül lett királlyá. Egy későbbi, az előző véleményt osztó krónikaíró (Kézai Simon, 1282–1285 között) arról is tudni látszik, hogy László ekkor tűnt fel először politikai szerepben: atyja mellett bátyjával együtt ő is *consensus*áról biztosította nagybátyját.⁵

⁵*Andreas autem confectus senio... filium suum Salomonem adhuc puerulum cum consensu fratris sui Belae et filiorum eiusdem, scilicet Geichae et Ladislai regem constituit*
 – *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.*
 Edendo operi praeiuit Emericus Szentpétery.
 I–II. Budapest, 1937–1938, I, 180.

Bármint történt is, atyja hamarosan bekövetkezett halálát (1060) követően a trónt éppen csak birtokba vevő Salomonnak menekülnie kellett nagybátyja elől az országból. Az igazságának tudatában lengyel segítséggel hazatérő Béla akadálytalanul vehette birtokba jogosnak vélt örökségét, szerencséje azonban nem bizonyult tartósnak. 1063-ban egy baleset következtében elhunyt, s a német sógor, az atyja örökébe lépő IV. Henrik (1056–1106) segítségével a még mindig kiskorú Salamon atyai örökségének birtokába juthatott, unokatestvérei pedig ismét rövid időre a száműzetés sorsában kényszerültek osztozni. 1064-ben azonban a főpapok megbékéltették a feleket, a feltétel az volt, hogy mint annak idején atyja, Géza is megkapta a herceget illető országharmadot, sokak gondolkodásában azonban ez már elszakíthatatlanul összefüggött az örökösödés kérdésével. Ekkortól csaknem egy évtizedre átmeneti béke köszöntött az országra — közben László herceg vitézi alakja a horvát hadjáratban és a kerlési ütközetben tűnt ki —, mígnem 1072-ben a Délvidéken lezajlott háborús események során újra felütötte fejét a viszály. A hagyományosan a történetírásban is elfogadottá vált, úgyrevezett *idoneista* magyarázat szerint ennek hátterében a Salamont rossz tanácsaival békétlenségre sarkalló Vid ispán törekvései álltak, aki Géza hercegi hatalmát akarta volna a maga számára megszerezni, látván, hogy ifjú védencének reménye sincs fiú utódra. A közvéle-

⁶Az események rendjét részletesen ábrázolja a közel kortárs szerzőre visszavezethető krónika-szöveg: *Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. I,323–420. A történet rövid összefoglalása: Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* (História Könyvtár, Monográfiák 17.) História, Budapest, 2001, 27–33.

kedés azonban ekkoriban is megoszlott, voltak, akik Géza helyzetével való elégedetlenségét okolták, s nem kizárt, ezek közelebb járhattak az igazsághoz. 1073-ban szabályos és nyílt polgárháború tört ki, ami 1074-ben a Mogyoródnál lezajlott ütközetben jutott döntő szakaszába. Salamon a csatát ugyan elvesztette, de — ez jelentette az eseménysor drámai tragédiáját — a törvényesen királlyá avatott uralkodó életben maradt, még ha hatalma nyugat-magyarországi területekre zsugorodott is. A főpapok és az urak gyorsan királyukká tették Gézát, aki egyetlen fennmaradt oklevelének tanúsága szerint kénytelen volt hangsúlyozni felszentelt királyi mivoltát (*in primis Hungarorum dux, postea vero gracia Dei rex consecutus*), továbbá azt, hogy atyja örököséként (*Bele regis filius*) lett az egész ország uralkodója. Uralma (1075–1077) nem bizonyult sikeresnek: az előtte tornyosuló nehézségek egyikére sem sikerült megoldást találnia, és rövidesen távozni is kényszerült az életből. Öccsét jelölte utódaul, László az urak választásának köszönhetően azonnal kézbe is vette az ország kormányzását. Királlyá azonban egyelőre a jelek szerint nem avattatta magát...⁶

...és a gondolkodás átalakulása

Miközben Magyarországon nagyjából kiegyensúlyozott erőkkel zajlott a trón megszerzéséért folytatott polgárháború, Nyugat-Európát egy eszmei küzdelem tartotta lázban. A pápaság egyházszakadásba torkolló *saeculum obscurum*-át megelégtelve a mélyen vallásos III. Henrik császár 1046-ban (Sutri zsinat) elszánta magát, hogy rendet teremt az egyházban. Szándéka összetalálkozott azokkal az egyházon belüli megújulási törekvésekkel, melyek már közel egy évszázada formálódtak, és IX. Leó (1049–1054) pápa révén reformelképzeléseik a keresztény világ peremterületeiről annak központjába, Rómába összpontosultak. A reform híveinek eredeti szándéka az egyházi élet megtisztítása volt a visszaélésektől, ennek elérése érdekében elsősorban a simónia és a nikolaitizmus (egyháziak ágyassága) ellen léptek fel. Mivel az első, az egyházi hivatalok anyagiak árán történő megszerzése lényegi kapcsolatban állt a világiaknak az egyházban gyakorolt befolyásával, a reform legfőbb eszközéül a világi befolyásnak az egyházi életből való kiszorítása — azaz a *libertas Ecclesiae* megvalósítása (a szabadság eszméje alighanem ekkor forgatta fel a világ hagyományos rendjét első alkalommal) — kínálkozott. Legfontosabb lépésként 1059-ben II. Miklós pápa kiadta nevezetes pápaválasztási dekrétumát, melyben a megüresedett apostoli szék betöltését a bíborosok gondoskodására bízta, s a császár tradicionális, királyi egyházfőségen alapuló szerepét a lehető legszűkebbre szabta. A jó szándék vezérelte törekvés VII. Gergely pontifikátusa (1073–1085) idején vett fordulatot, a Hildebrand szerzetesből Szent Péter székére emelkedett pápa prófétai hévvel fogott céljai megvalósításába, melyek messze meghaladták az eredeti célkitűzéseket. Ellenfele, IV. Hen-

rik mereven ragaszkodott az apja által még teljességgel gyakorolt királyi egyházfőség eszméjéhez, ezt azonban a reform sikere nem tűrhette. A keresztény világ (többek között a reform híveként nevet szerzett Damiáni Szent Péter és a cluny-i szerzetesek is) mélyen megdöbbenek azon, amikor Gergely két ízben is kiközösítette az egyházból a császárt, amire válaszul az uralkodó és a pártján maradt német klérus zsinata letette a pápát („Szállj le Szent Péter székéről!”). Az erők — miképpen a magyar viszályban is — hosszú időn keresztül kiegyensúlyozottaknak bizonyultak, mindenkinek támogatók után kellett hát néznie. VII. Gergely ekkor kapcsolta össze a hűbériség gondolatát az egyházfőség kérdésével: a filológiai vizsgálatokban hamisnak bizonyult *Konstantini Adománylevél* megállapításaiból indult ki és azt állította, hogy a pápa hűbérúri főséggel rendelkezik az egyes uralkodók felett, állítását pedig különböző meggyőző erővel bíró érvekkel is igyekezett alátámasztani. A pápa más tekintetben is felhasználta a hűbériséget céljai érdekében. Amikor Henriket kiközösítette, egyszersmind vazallusait fel is oldotta a hűbéreskü kötelmei alól — ezzel a lépéssel a német belviszály széthúzó erőit állította a nagy leszámolás szolgálatába. 1077-ben ugyan Canossában kénytelen volt megbocsátani a német uralkodónak — a helyzet drámaiságát a világ- és magyar irodalom számos alkotása igazolja —, hűbérúri hatalmába azonban egyszersmind nem állította vissza. A lassanként éledező németországi ellenzék ezt az alkalmat fordította a maga javára, amikor Rudolf, sváb herceg (1077–1080) személyében (ellen)királyt választott magának, s a királlyá avatás előtt megígértette vele, hogy fiú utódát csak és akkor jelöli királynak, ha az urak alkalmasnak találják azt a trónra. Hamarosan Rudolf, majd nem sokra rá 1085-ben maga a nagy pápa is meghalt, miután 1084-ben Henrik kiűzte Róma falai közül. A szerencse hosszú időre a világi uralkodó javára fordult, s a „nagy perben” végül a családi viszály volt csak képes a későbbiekben legyőzni a régi rendet körömszakadtáig védelmező tragikus sorsú császárt... Bukásával véget ért a román kor, az utolsó nagy szerzetesi század, s átadta helyét a világ újszerű magyarázatának.

Rudolf megválasztásával egy régi, Karoling-korban kifejecesedett politikai eszmevilág, az úgynevezett politikai teológia fordult át a választókirályság eszményébe. A hatalomról és társadalomról való gondolkodásnak ezen fajtáját azért nevezték így, mert a teokratikus királyság korszakában teológiai kategóriákkal írta le a helyes hatalomgyakorlás elméletét és módját. Legfontosabb fogalma az erény (*virtus*, a jóra való állandó törekvés) volt, melynek különböző fajtáit az elméleti írók — a négy sarkalatos erénytől a Galata-levél 12 „Szentlélek gyümölcsén” keresztül különböző számú összetevőre terjedő — katalógusokba, úgynevezett királytükörökbe (*speculum regis*) foglalták, s meglétük esetén a király alkalmasságát (*idoneitas*) állapították meg, míg hiányuk felidézte az antikvitástól örökölt zsarnokság (*tyrannis*, illetve az uralkodóra vonatkoztatva: *tyrannus*) fogalmának megtestesülését. 1077-ben az *idoneitas* fogalma újfajta tartalmat nyert: azt

¹Váczy Péter: *A középkor története*. (Egyetemes Történet II.) Budapest, ²[1944], 466–483. Werner Goetz: *Kirchenreform und Investiturstreit*. (Urban-Taschenbücher, Bd. 462). Kohlhammer, Stuttgart – Berlin – Köln, 2000, 119–162. A *Wahlkönigtum* fogalmára lásd Hermann Jakobs: *Kirchenreform*

und Hochmittelalter
1046–1215. (Oldenburg
Grundriss der Geschichte,
Bd. 7). Oldenburg,
München, 21988, 41–45.

immár nem kizárólag a főpapok határozták meg és mérlegelői a valóságban nem elsősorban a *virtusok* birtoklására voltak tekintettel. Amiképpen VII. Gergely investitúra-küzdelmei közepette egy új, a régítől merőben eltérő egyházfogalom kelt életre, úgy a politikai világrénd is újfajta fogalmi kereteket nyert.⁷

A trón birtoklásának jogcíme

A nyugati és a hazai eseménysor 1074-től fogva rendre keresztelte egymást. VII. Gergely pápa több levelében is azon meggyőződését hangoztatta, hogy Magyarország a Szentszék tulajdona, a Salamon bukásával megüresedettnek nyilvánított trón betöltéséről ebből kifolyólag kizárólag annak hűbérura, a pápa intézkedhet. Ebbéli véleményének hangoztatására a pápát legfőképpen Konstantin császár — mint mondtuk: hamisnak bizonyult — adománylevele ösztönözte, de sajátosan értelmezett történeti érveket is állított meggyőződése alátámasztására. Tudomása szerint a keresztény magyar állam megalapítója királyságát Szent Péternek ajánlotta fel, majd 1044-ben III. Henrik császár is az Apostolfejedelem tiszteletére hódította meg az országot. A mogyoródi csata (1074. március) kimenetelét Róma főpapja egyik levelében istenítéletnek értelmezte: szerinte Salamon király csatavesztésének az volt a legfőbb oka, hogy az megsértvén Szent Péternek a fentebb mondottakból eredő jogait, segítség reményében a királyságát a német uralkodónak ajánlotta fel hűbérbe (1074. május). Gergely pápa azt az ellentmondást, miszerint ily módon Salamonnak előbb kellett bűnhődnie, s csak ezt követően követhette el a jogsértést, Isten eleve tudásával magyarázta... A bátyja örökébe lépett László a diplomáciai gesztusok nyelvén hozta Gergely pápa tudomására együttműködési szándékát: 1079-ben feleségül vette a német ellenkirály leányát, Adelhaidot. Nem hagyhatta azonban népe előtt válasz nélkül az ország függetlenségét merőben kikezdő, széles nyilvánosságot nyert kihívást sem: az 1083-ban sírjából kiemelt Szent István, Szent Imre és Szent Gellért, valamint a vágvölgyi remeték személyében mennyei közbenjárókat adott országának, egy pannonthalmi szerzetessel pedig ugyanekkoriban megíratta Szent István király legrégibb életírását, melyben a főhős nem Szent. Péternek, hanem Szűz Máriának a védelmébe ajánlotta örökségként a Konrád császár által megtámadott zsenge keresztény országot. Azt pedig Szent Péter utóda sem vitathatta, hogy az istenszüülő Mária a szentek hierarchijában közelebb áll a Teremtőhöz, mint az Apostolfejedelem...⁸

A nagy kérdés tulajdonképpen a magyar eseményekre vonatkoztatva az *idoneista*-eszme tartalmát illeti. A *Képes Krónikában* fenn maradtak ugyanis olyan szövegek, melyeket a 11. századi eseményekkel egy- vagy közel egykorú, egymás állásfoglalását vitató szerzők vetettek pergamenre — feltehetőleg uraik igényeinek megfelelően —, és mivel ezek ellentmondásainak kiküszöbölésére a 14. századi kom-

⁸Gericus József: *Judicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban. (A Szent László-kori politikai és jogi ideológia történetéhez)*. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. (Szerk. Mezey László.) (Hungaria Sacra 1.) Szent István Társulat, Budapest, 1980, 111–134.

pilátor kevés figyelmet fordított, ezen régi szövegek tájékoztatnak bennünket a korabeli vélemények megosztottságáról. Voltak ugyan is olyanok akkoriban, akik Salamon királyságát annak ellenére is törvényesnek tekintették, hogy ismerték uralkodójuk számos hibáit — az ő felfogásukat a történetírás *legitimista* álláspontnak nevezte el. Mások ugyanakkor — ilyenek főleg a trónért harcba induló hercegek párhívei kellett legyenek — vitatták Salamon uralmának jogosságát, mivel benne azon uralkodói erények szinte teljes hiányát látták, melyeket a hercegekben (és apjukban is) felismerni véltek — ők lettek a historiográfiában az elvi *idoneizmus* képviselői. Míg az utóbbiak László és Kálmán (1096–1116) uralkodása idején kellett meghatározóak legyenek, addig a legitim eszme képviselői az uralma jogosságát nagybátyjaival szemben csak és kizárólag a törvényességre — előd általi jelölés, felkenés, urak általi megválasztás — alapozó III. István (1162–1172) uralmi éveiben hallatták erősebben hangjukat. A két eszmét a 12. század végén a korai uralkodói abszolútizmus némileg összhangba hozta, majd a skolasztika korszerű eszmevilága végképp a múlt eszmei kelléktárába utalta.⁹

A kérdés többek között azért is joggal merülhet fel, mert történetesen részleteiben ismerjük azt a politikai eszmét, melyet Szent István király új keresztény monarchiája alapjává tett. Kijelölt utódához, Imre herceghez intézett *Intelmeiben* ugyanis az államalapító király megbízásából egy magas műveltséggel felruházott főpap a Karoling-kor politikai teológiáját foglalta össze — rendkívül önálló és eredeti formában. A kései királytükör megszületése önmagában is annak bizonyítéka, hogy a magyar állam létrejötté a kora középkor Karoling modelljét követte, továbbá hogy ebben alapítója a *virtusokkal* ékeskedő jó király eszményét honosította meg udvarában.¹⁰ Szent László korának *idoneista* modelljét egy régi krónikairó foglalta össze a 11. század végén, akinek alkotása töredékeiben a *Képes Krónika* 14. századi szövegében maradt ránk. Az író — kerülvén a közvetlen, talán akkoriban ízléstelennek ítélt uralkodói dicsőítést — a jó király Lászlóban megtestesült tulajdonságait irodalmi és nyelvi eljárásokkal Imre herceg alakjára transzponálta, Imre hercegnek a 69. krónikafejezetben olvasható erénykatalógusa azonban csak és kizárólag a vele sokban hasonló László-alakban nyerhette el a kortársak olvasatában valódi értelmét. A Szent István politikai végrendeletének tekintett *Intelmekből* és a *Nagyobb István-legenda* egyes helyeiből összeállított erényfelsorolást a szerző nem kis szellemességgel Szent Pál Galatákhöz írott levelének formai mintáját alapul véve foglalta keretbe: amint ugyanis ott a Szentlélek gyümölcsei a tökéletesség tizenkettes számában jelennek meg, a magyar krónikairó is összesen 12 erényt válogatott össze — köztük a *iustitiát* is — forrásaiból és tulajdonított Imre hercegnek, olyan erényeket, melyekkel az író sajátos szemléletmódja szerint egy, az ország felbomlóban lévő közrendjét István szellemében helyreállító uralkodónak rendelkeznie kellett. Már maga a módszer is óvatosságra int: az író a forrásait szelektíven használta fel, s a gya-

⁹A két vélemény szétválasztására tett kísérletet Gerics József: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. (Értekezések a történeti tudományok köréből, ú.s. 22.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 88–112.

¹⁰Szűcs Jenő: *Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű*. In: *Szent István és kora*. (Szerk. Glatz Ferenc és Kardos József.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1988, 32–53.

¹¹A krónikahely szellemes magyarázatát Bollók Jánosnak köszönhetjük. Vö. Bollók János: *Szent Imre alakja középkori krónikáinkban*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Szerk. Fügedi Erik.) Gondolat, Budapest, 1986, 61–75, 309–313.

nú csak megerősödik, ha a Galata-levél mintául választásának okát is kutatjuk. Ebben a levelében ugyanis az Apostolfejedelem szembeállítja egymással a törvény betartásának kötelmét és a szeretet parancsát, és leszögezi: a szeretet ellen nincs törvény. Ez pedig a krónikaíró tollán a korabeli, a szövegértelmezés évezredes metódusain nevelkedett olvasó számára az adott helyen azt (is) jelentette: az uralmi alkalmassággal szemben nincs helye a törvényességre történő hivatkozásnak.¹¹ Az író forráshasználata és érvelésmódja világosan mutatja: ez a konstrukció már annak ellenére sem a Karoling modell tükröződése, hogy formailag továbbra is teológiai kategóriákkal operál, hanem egy új kor újszerű ízlés- és eszmevilágának kifejeződése: a választókirályság gondolata. A Béla-fiak — akár tetszik ez nekünk, kései értelmezőknek, akár nem — ebben is szemben álltak a világértelmezés tradicionális kategóriáinak életben tartásáért küzdő IV. Henrik császárral. Míg ez utóbbi a régi kor gyermeke volt, Géza és László már egy új eszme jegyében törtek az uralomra...

A jó uralom

László herceg trónraléptével életének küzdelmes időszaka zárult le, egyszersmind véget ért a korai magyar történelem leginkább drámai — mert testvérharccal terhes — időszaka.¹² Már atyja rövid uralma is úgy rögzült a hagyományban, mint aki népe javát kereste (*bona genti sue*), a fiú is gyors egymásutánban vette sorra a bátyjától örökül hagyott nehézségeket. Uralkodása elején egy politikailag gyenge és uralmi tekintetben megosztott területet vehetett birtokba, melynek a lakói évtizedeken át megszenvedték az urak háborújának összes bajait, ahol a belső béke és a rend hiánya a társadalom egyre nagyobb hányadát ösztönözte a zavaros viszonyok önös kihasználására, amely külső támadás esetén esélytelenül állt volna szemben a fenyegetéssel. László gyors ütemben felszámolta a polgárháborús évtizedek összes kárait, törvénykezésével megnyugtatta a felbolydult társadalmat, helyreállította a rendet és újjáépíttette az egyház pusztulásnak indult intézményeit. Uralma vége felé a helyreállított, gazdag jövedelmeket ontó ország képessé vált arra, hogy hódítson és az egyházszervezete ennek megfelelően bővüljön.

A belső rend helyreállításának legfőbb feltétele a Salamonnal való megegyezés volt. Miután változó sikerrel folyt a bukott király két vára elleni háború — a krónikások sem vitatják Salamon vitézi rátermettségét —, 1080-ban végül megegyezésre került sor: hercegi tartás fejében az unokatestvér feladta a pozsonyi várat, minek folytán az ország visszanyerte politikai egységét. Helyzetével azonban Salamon a továbbiakban sem tudott megbékélni — a hercegi harmadot, azaz a területi hatalmat ugyanis nem kapta meg —, összeesküvést szőtt az uralkodó ellen, amiért László Visegrád várába záratta. Innét majd csak 1083-ban szabadult, nevezetes mirákuluma volt ugyanis a szentté avatási eljárásnak, hogy Szent István szarkofágjának fedlapját egy

¹²A 11. század végi trónharcok eseménysorának bemutatása a *Képes Krónika* szövegének mennyiségileg mintegy az egyötödét teszi ki. Az irodalmilag erősen dramatizált, epikus jegyeket mutató ábrázolás háttérében Arany János nem kis művészi intuícióval egy valahai magyar epikus alkotás körvonalait vizionálta.

¹³*Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. II, 434.

¹⁴Klaniczay Gábor:
*A királyi bölcsesség el-
lentmondásos mintaképe
– Salamon. Aetas 23
(2008) 25–41.*

¹⁵A törvények mindmáig
mérvadó kritikai kiadása:
Závodszy Levente:
*A Szent István,
Szent László és Kálmán
korabeli törvények és
zsinati határozatok
forrásai. (Függelék:
a törvények szövege).*
Stephaneum Ny.,
Budapest, 1904, 157–180.

¹⁶*Diplomata Hungariae
antiquissima*,
i. m. 299–301.

¹⁷*Quamvis peccator
existam, quoniam cura
terrene dignitatis absque
gravissimis non potest
premoveverī (sic) crimīnibus,
tamen tue sanctitatis
culmen non ignoravi – Dip-
lomata Hungariae antiquis-
sima, accedunt epistolae
et acta ad historiam Hun-
gariae pertinentia. Edendo
operi praefuit Georgius*

látomás alapján csak azt követően tudták felemelni, hogy Salamon bocsánatot nyert.¹³ Szabadulását követően elhagyta az országot, egyes hírek szerint a balkáni besenyő csetepatékban vesztette életét, elterjedt azonban bűnbánó életszentségének híre is. Ez utóbbi szerint Polában remeteként vezekelt bűneiért, egy alkalommal még alamizsnát osztó rokonát is felkereste, de nem kerültek kapcsolatba egymással... A történet kései fordulata, hogy 1487-ben a polai székesegyház védőszentjévé avatták, ahol freskóciklus vall bűnbánó életéről¹⁴ — talán ez alkalommal is a népi képzelet vagy jogérzék kárpótolta a szerencsétlen sorsú Árpád-házi uralkodót a rajta esett méltatlanság okán.

László neve alatt három törvénykezési emlék is az utókorra maradt, az intenzív törvénykezés mindenesetre mutatja azokat az embert próbáló erőfeszítéseket, melyeket a helyreállítás munkája megkívánt. Törvényei közül egyikről azonban a tudományos kutatás megállapította, hogy olyan törvénycikket foglal magába, melyek jelentős részben László uralomra kerülése előtt születtek, a másik meg éppenséggel a szabolcsi zsinat (1092) egyházi határozatait öleli fel. Ez utóbbi jelentőségét azonban így sem tanácsos alábecsülni: a király elnökletével és a nagyurak tanúskodása mellett lefolyt egyházi törvénykezés a magyar egyház viszonyait konszolidálta, és egyes, a gregoriánus reform hívei által megkívánt fegyelmi szabályokat is bevezetett, elrendelte továbbá az 1083 óta nyilvánosan tisztelt magyar szentek ünnepének évi rendszeres megülését. A szűrőn fennmaradt világi törvénykönyvet — eltekintve ezúttal az úgynevezett III. törvénykönyv második részének problematikájától — általában a király uralmának elejére, 1077-re szokás keltezni, formálisan a Pannonhalmán összegyűlt világi urak hozták a büntető határozatokat, hogy általuk az elterjedt gonosztetteknek, tolvajlásnak és kóborlásnak, valamint a javak kallódásának elejét vegyék.¹⁵

A szabolcsi zsinat épületek helyreállítását meghagyó rendelkezései mellett új intézmények is létesültek. A konszolidáció biztos jele, hogy az uralkodónak módja nyílt bencés apátságok és társaskáptalanok (Szentjobb, Kolozsmonostor, Tittel) alapítására. Közülük jelentőségénél fogva kiemelkedik Somogyvár romjaiban is monumentális monostora, ahová Saint-Gilles-ből francia szerzeteseket telepített a király, hogy ott a gyermektelenek mennyei patrónusának közbenjárásáért imádkozzanak, hogy a királynak fiúörököse szülessék. Az akkor már régi apátságok és káptalanok helyzetét is rendezni törekedett, amikor visszamenőleg összeíratta káplánjaival a korábban tett királyi és magánadományokat. A pannonhalmi monostor 1093 körüli birtokösszeírása nemcsak írásának a kor hangulatát idéző eredetiségével érdemel kiemelt figyelmet, hanem ingóságinventáriumába foglalt könyvjegyzékével is, mely a kor művelődéséről ad hiteles képet.¹⁶ A későbbi korokban elterjedt a vélemény, hogy László Váradon — későbbi temetkezőhelyén — püspökséget alapított, a valóságban azonban az püspökségi szervezet átalakítása során került kapcsolatba a hellyel: a régi bihari püspökség székhelye ez idő tájt került át Váradra, a kalocsai szé-

Györffy. In *Aedibus Acad. Sci. Hung.*, Budapest, 1992, 272. A nevezetes mondatot legutóbb Solymosi László használta mottóul akadémiai székfoglaló előadásában, lásd Solymosi László: *Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása*. In: *Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponya ækleje vizsgálatai*. (Szerk. Kristóf Lilla, Lukácsi Zoltán és Patonay Jajos.) Györi Hittudományi Főiskola, Győr, 2017, 16–39. Hartvik püspök István királyról is úgy vélekedett: „talán maradt benne a föld porának szórványa, amitől majd csak az isteni ítélet tüze tisztíthatta meg...” – *Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. II, 433.

¹⁸*Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. II, 518.

¹⁹*Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. I, 403–404, 405; II, 518.

²⁰*Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. I, 407. Gerics József: *Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai*. In: *Középkori kútfontikus kérdései*. (Szerk. Horváth János és Székely György.) (Memoria saeculorum Hungariae 1.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 113–136.

ket egyesítették a Bácsón újfent életre kelt főpapi székhellyel, s 1091 előtt a zágrábi püspökség megalapítása tette fel a koronát az egyházszervezet reformjára, valószínű azonban, hogy az átszervezés során megkezdődött a nyitrai püspöki székhely kialakítása is.

A külkapcsolatok is szerencsésen alakultak. László uralma kezdetén VII. Gergely pápával működött együtt — alig is tehetett mást, hiszen IV. Henrik a vele sógorságban lévő Salamont támogatta —, a szentatya hűbéri igényeinek azonban *verbis solis* elejét vette. A magyar királyt a gregoriánus reformerek táborához fűző szálak azonban idővel lazultak: Sváb Rudolf, majd a leánya, végül 1085-ben a pápa maga is sírba szállt, s az új körülmények László számára új utakat nyitottak. 1091 körül dinasztikus segélynyújtás címén bevonult Horvátországba, hódítását pedig a német uralkodóval történt kapcsolatfelvétellel szilárdította meg. A politikában bekövetkezett fordulat megdöbbenést keltett az egyházi reformtáborban: II. Orbán pápa súlyos szavakkal minősítette 1096. évi levelében Kálmán elődének uralkodását. Hogy azonban az uralkodó maga is tisztában volt az efféle fordulatok, meg egyáltalán a politika lelket károsító hatásaival, azt Oderisius montecassinói apáthoz ereklyék küldése érdekében írt levelének egy mondata mindennél világosabban tanúsítja: „ámbár bűnös vagyok, mivel a földi méltóság gondját nem lehet előmozdítani a legsúlyosabb bűnök nélkül, a te szentséged kiemelkedő volta azonban nagyon is ismeretes előttem...”¹⁷

A királyi szentség

Amikor 1192-ben a római Gergely bíboros Váradon László király élet-szentségét immár korszerű elvárásoknak megfelelően kivizsgálta, állítólag kételyek merültek fel az eljárás során. Ha voltak ilyenek, ezek főbbik oka bizonyosan a Salamonnal folyt testvérharc volt, fölmerülhetett azonban a Szentszék elvárásaival való, 1085 után történt politikai szembehelyezkedés halovány emléke is. Már a közel egykorú források is óvatos szóhasználattal nyilatkoztak László királyi hatalmáról. A *Képes Krónikában* megőrződött régi szöveg 11. századi szerzője úgy tartotta: „Magyarország nemeseinek teljes sokadalma fölkereste (...) Lászlót, és közös egyetértéssel, egyöntetű szavazással, egyhangú akarattal és közmegegyezéssel megválasztották az ország kormányzására (*ad suscipiendum regni gubernaculum*), sőt valójában inkább szenvedélyes és sürgető könyörgéseikkel kényszerítették rá”, ezt később a 12. század végén íródott legenda is átvette (*regni gubernacula suscepit*).¹⁸ A krónikaíró azt is hozzátette továbbá, hogy „ő (...) sohasem tette fejére a koronát, mivel inkább az égi koronát, mintsem a földit, az élő királyét óhajtotta”.¹⁹ A két, egymással is szoros kapcsolatban álló, de saját koruk megítélésétől sem mentes forrás mintegy egymással is vitába szállt, amikor az előbbi László mély vallásos meggyőződését (*pietas*), az utóbbi pedig bőkezűségét (*largitas*) állította ábrázolása középpontjába, de mindketten merőben

²¹*Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. II, 433.

²²*Scriptores rerum Hungaricarum*, i. m. I, 405.

²³László király termékenységet biztosító alakjának Anonymus Gallustól adott leírását sokan és sokféle módon elemezték. Lásd Bagi Dániel: *Gallus Anonymus és Magyarország*. (Irodalomtörténeti Füzetek 157.) Argumentum, Budapest, 2005, 140–149.

²⁴Szovák Kornél: *Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban*. (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái). Századok 134 (2000) 117–145.

²⁵László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. (Tájak – Korok – Múzeumok Könyvtára 4.) TKM Egyesület, Budapest, 1993.

²⁶Klaniczay Gábor: *Az Anjouk és a szent királyok. Fejezet a középkori szenttisztélet történetéből*. In: „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. (Szerk. Tüskés Gábor.) Magvető, Budapest, 1986, 65–87.

kerülték a legfőbb királyi erény, a méltányos igazságosság (*iustitia*) szóba hozását. Lászlónak ugyanis „törvényes joga nem volt vele (*tudniillik Salamonnal*) szemben, hanem mindent a ténylegesen kialakult helyzet, s nem a joga alapján cselekedett”.²⁰ Kevéssel később, 1110 körül Hartvik püspök is viszonylagos fogalommal fejezte ki magát az uralkodó trónraléptével kapcsolatban: „László király... akkoriban az államot igazgatta” (*rex Ladizlaus... tunc rempublicam aministrabat*).²¹ Amennyiben hitelt adhatunk a *legitimista* krónikáiról kevésbé életszerű megjegyzésének, László — miként korábban bátyja is — azon is gondolkodott, hogy a hercegi hatalom megtartása mellett visszaadja a királyságot Salamonnak.²² A nyilvánvaló emberi gyengeségekkel rendelkező Salamon és a László ténykedése kapcsán felmerült kételyek okkal vetik fel a kérdést: az alkalmasságra összpontosító, illetve a törvényességet előnyben részesítő szemléletmód összeütközésén túl van-e további üzenete a történetnek? Tanácsos szem előtt tartani, hogy Salamontól a források sem tagadnak meg bizonyos fokú elismerést (vitészség, törvényesség, keresztény bűnbánó hajlam), s a személye kapcsán kialakult szent hagyomány is felerősíti ebbéli érzésünket. A későbbi hagyomány egyértelmű szereposztása mögött halványan korabeli meggyőződések maradványai sejlenek fel: Salamon eszerint a régi világrénd olyasfajta megtestesítője lehetett, mint sógora a német viszonyok közepette. László ellenben nem kizárólag a hagyományt felforgató új eszmevilágot testesítette meg, hanem politikai érzékenysége révén megmentette utódai számára a régi királyeszmény domináns elemét, a királyi egyházfűrészt. Erre rakódtak rá uralkodásának sikeres jegyei, minek folytán már a közeli utókorban személyével kapcsolatban felmerült a pogány szakralitásnak az ország boldogulását biztosító hatása,²³ később a történetírásban és a legendairódalomban az eszményi uralkodó megtestesülésévé,²⁴ a falképciklusokon az egyház és az ország védelmező mennyei patrónusává,²⁵ Anjou királyaink dinasztikus propagandájában pedig lovagkirállyá magasztosult.²⁶ Sokrétű, rokonszenves emberi személyisége a későbbi korok embere számára könnyű azonosulási lehetőséget nyújtott, hogy adott körülmények között meg- és újrafogalmazhassa alakja kapcsán a maga sajátos önértelmezését.

A somogyvári bencések imáival ostromolt Szent Egyed közbenjárása — úgy látszik — kevésbé volt hatékony: második házasságából származó Piroska lánya után már nem született utóda a királynak. Halála előtt bátyjának két fia — a klerikusnak nevelt idősebb Kálmán és az energikus, harcias Álmos — közül kellett utódot jelölnie. Már a horvátországi hódításkor kiderült — Álmost tette ugyanis ott meg királlyá —, hogy a fiatalabb fiú áll közelebb a szívéhez, döntését azonban az események rövidesen felülírták, és a hatalomért dúló testvérharc hosszú szünet után folytatódott. Ez azonban már egy másik század és egy másik uralkodó története...

Prohászka római Konzisztoriális- ügye (1911–1913)

TUSOR PÉTER

1967-ben született Gödöllőn. Egyháztörténész, a PPKE BTK Újkori Történeti Tanszékének a docense.

¹Archivio Segreto Vaticano (ASV), Archivio Concistoriale, Congregazione Concistoriale, Postiones, Albaregalen. (Székesfehérvár) (busta 1). I. Különálló iratok (4 Prohászka-levél). II. „S.C. Conc. Locus: Alba Reale in Ungh. Res: Circa il modo di agire del Vescovo. Num. Prot.: 827.” (kongregációs akta Prohászka 1911-es ügyének irataival). III. „Székesfehérvár (Alba Reale), Ungheria. Circa un discorso del Vescovo. Num prot. 1291/13. Die 19 Iulii 1913. Archiepiscopo Strigoniensi, ut in minuta. al. C.” (újabb kongregációs akta, az 1913-as ügy irataival).

²Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár – „A napbaöltözött ember”*. Gondolat, Budapest, 1994; Adriányi Gábor: *Prohászka Ottokár és a római Index*. Szent István

A budapesti Egyetemi Templom mívesen faragott barokk szószéke alatt emlékmű örökíti meg Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök halálát. Az 1927. április 2-án prédikáció közben bekövetkezett esemény 90. évfordulója a történeti *mnémoszüné* pillanata. A következőben az *emlékezés* alkalmával a püspök életútjának rejtélyes epizódját idézzük meg, a vatikáni levéltárban újabban hozzáférhetővé vált ismeretlen dokumentumok segítségével.¹

A magyarországi katolikus közvélemény 1911 nyárelőn megdöbbenéssel értesült róla, hogy az Index Kongregáció Rómában Prohászka három írását is az 1559 óta létező *index librorum prohibitorum*ra tette. Vagyis megtiltotta olvasásukat, mint a hitre és erkölcsre veszélyes, „modernista-gyanús” irományoknak. A *Modern katolicizmus* és a *Több békességet* két kisebb írás volt. Jóval jelentősebb *Az intellektualizmus túlhajtásai*, Prohászka tudományos akadémiai székfoglaló előadásának szövege, melyben a tudomány fejlődésébe vetett túlzó hit problémáit tárgyalta, a római döntnökök szerint nem elég körültekintően. Az Index-ügy leginkább Gergely Jenő, Adriányi Gábor és Szabó Ferenc kutatásainak köszönhetően jól ismert, még ha néhány részlet homályban is maradt és marad. Gergely Jenő a magyarországi előzményeket vizsgálta. Adriányi Gábor tárta fel az Index Kongregáció levéltárának forrásait. Szabó Ferenc teológiai megközelítésben vizsgálta az ügyet, elemezte az úgynevezett teológiai modernizmust, és az ellene X. Szent Piusz pontifikátusa alatt indított kúriai hadjáratot (integralizmus). Gyakran idézett tézise: „Prohászka modern volt, de nem modernista”.²

*

1911 nyarán nem csupán az Index Kongregációban folyt eljárás Székesfehérvár püspöke ellen. Az indexre tevő június 5-ei dekrétum tudniillik nemcsak a szóban forgó művek olvasását tiltotta meg, hanem előírta, hogy „mind a szerzőről, mind viselt dolgairól az aktákban kifejtett egyéb tényeket a Konzisztoriális Kongregáció vagy a bíboros államtitkár elé kell terjeszteni”. Azaz további intézkedés céljából a pápa és a szükséges döntés meghozatalára jogosult szentszéki hivatal tudomására kellett hozni őket. Az Index Kongregációtól a Konzisztoriális Kongregáció elé került az ügy. Az elé a kúriális hatóság elé, amelynek egyik feladata a püspökök működésének felügyelete

Társulat, Budapest, 2002;
Szabó Ferenc: *Prohászka és a modernizmus*. In uő.
(szerk.): *Prohászka ébresztése I. Távlatok*, Budapest 1996, 73–175.
További irodalom Frenyó Zoltán: *Prohászka index-ügye száz év távlatából*. In Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka- tanulmányok, 2009–2012*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2012, 142–152.

³Életrajzát lásd Rocco Cerrato: *De Lai, Gaetano*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani, vol. XXXVI*. Roma, 1988, ord. alph.

⁴ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., II/6–8; vő. Adriányi Gábor: i. m. 53. 171. jegyzet; 64–66, 159–161, 166–171.

⁵ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., II/9.

**Vaszary hercegprímás
válaszlevele
Gaetano De Lainak**

volt, és amely a 1908-as kúriai reformot (*Sapienti consilio*) követően a Római és Egyetemes Inkvizíció után a második legtekintélyesebb és a lehető legszélesebb jogkörökkel rendelkező kongregációnak számított. Az Inkvizícióval együtt közvetlen pápai irányítás alá tartozott, külön prefektusa nem volt. Élén az ultrakonzervatív Gaetano de Lai személyében bíboros titkár állt.³

Az „egyéb tényeket” az Index Kongregáció titkára, Thomas Esser De Laihoz címzett hosszas iratban foglalta össze 1911. június 14-én. Bíboros előljárói utasítására hivatkozva részletes tájékoztatást adott a Prohászkaival szembeni vádokról („accuse”). Az Esser levelében foglaltakról De Lai június 16-ai audienciáján számolt be X. Piusz pápának. Beszámolója igencsak alapos lehetett, hiszen magával vitte az eredeti gépiratot. Ennek hátoldalára jegyezte fel, hogy az egyházfő elrendelte: Esser küldje meg neki a „püspök viselkedésére” vonatkozó eredeti iratokat. De Lai június 19-ei levelében kérte el Essertől a dokumentumokat. A domonkos szerzetes június 24-én küldte meg ezeket, néhány figyelemfelhívó megjegyzés kíséretében. A történetek egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy az indexre tétel követően, ennek mintegy kánoni büntetéseként további, még súlyosabb szankció volt készülőben a magyar főpap ellen 1911 nyarán.⁴

Valóban így volt. Székesfehérvár főpásztora hiába vetette alá magát engedelmesen az Apostoli Szék döntésének a megfelelő formában és tartalommal június 29-én írt levelében, ez kevésnek bizonyult. A Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára, a kúriai integralizmus és egyben X. Piusz pápaságának kulcsfigurája, Gaetano de Lai 1911. július 7-én Vaszary Kolozs hercegprímáshoz a legszigorúbb pápai titoktartási kötelezettség alatt („sub secreto Sancti Officii”) intézett levelében kérte a magyar hierarchia vezetőjének állásfoglalását: „vajon annak ellenére, hogy az említett főpap a napokban tudatta tanai visszavonását, ítéleted szerint nem kellene-e, és pedig milyen módon alkalmasabban gondoskodni a székesfehérvári egyházmegye kormányzásáról és javáról?” — olvashatjuk.⁵

Prohászka jövője magyar főpaptársa kezébe került. A hercegprímáséba, aki nem állta útját az indexre tétel útjára indító esztergomi *Vigilantia*-bizottságnak, sőt határozatait Róma elé terjesztette. Ha Vaszary csak egyet lép tovább a megkezdett úton, Prohászka nem megyéspüspök többé. Tudjuk, nem így történt — ami Vaszary érdeme. Balatonfüredről válaszolt De Lainak 1911. július 19-én: „Mérlegelve minden körülményt, melyek ebben az oly nagy súlyú ügyben megfontolásra érdemesek, szükségesnek tartom Eminenciádnak tisztelettel jelezni, hogy a dolgok jelen állása szerint nem alkalmas, hogy a mondott székesfehérvári egyházmegye kormányzásáról más-képpen történjen gondoskodás” — írta. Szerinte elegendő, hogy a tiltott művek visszavonásra kerültek. Emellett hangsúlyozta, hogy Prohászka „írásainak a tiltott könyvek jegyzékére tétele meglehetősen felkavarta sok katolikus lelkét. Az Egyház ellenségeinek kezébe pedig kardot adott, hogy az Apostoli Széknek az ügyben hozott leg-

⁶ASV Congr. Concist.,
Pos., Albareg., II/10.

⁷*Magyarország részvétele
a XXIII. Nemzetközi
Eucharisztikus Kong-
resszuson Bécs 1912.*
Bécs, 1913; Keményffy
Kálmán Dániel:
Vaszary Kolos
1855–1905. Esztergom,
1905; lásd a *Katolikus*
Lexikon adatait is.

⁸Vö. Adriányi Gábor:
i. m. 30–31. és 70–71.

magasabb ítéletét a vizsálykeltés istentelen szellemétől átitatva tiszteletlenül tárgyalják.”⁶

A jelek szerint Vaszaryt mind az indexre tétel, mind annak viharos hazai fogadtatása meglepte. A 79 éves főpap fizikai és szellemi állapota ekkor már erős kívánnivalót hagyott maga után. Csökkenő judíciumát mutatja, hogy miután a következő év őszén nem vett részt a bécsi, XXIII. Eucharisztikus Kongresszuson, melynek Ferenc József mellett Izabella főhercegnővel egyik magyar fővédnöke volt, az uralkodó azonnal lemondatta.⁷ Az újonnan felállított esztergomi *Vigilantia*-bizottságnak Prohászka művei voltak az első (és utolsó) római felterjesztései. Precedenst tehát nem vehetett figyelembe Vaszary. Az indexre tétellel és említett hazai hatásával mégis számolhatott volna, amikor két ízben aláírta a bizottsági felterjesztéseket. Az a tény, hogy a bizottság elnöke, Rajner Lajos segédpüspök és esztergomi általános helynök elégedetlen volt a római ítélet hatásával, és a püspöki körlevelekben kívánta látni az indexálás hírét, a hercegprímás pedig szemlátomást megijedt, bizonyítani látszik, hogy Vaszary korábban valóban Rajner püspök befolyása alatt cselekedett.⁸ 1911. júliusban, amikor is az esztergomi aulától távoli balatonfüredi nyaralójából írt De Lainak, viszont már nem érvényesülhetett a helynöki akarat.

✱

Prohászka szilenciumra intése

⁹Adriányi Gábor:
i. m. 191–195.

¹⁰Della Volpe bíboros
prefektus 1911.
szeptember 13-ai, De
Laihoz intézett levelének
gépelt, fejléces eredetije:
ASV Congr. Concist.,
Pos., Albareg., s.f. [III/1].

¹¹ASV Congr. Concist.,
Pos., Albareg., II/5 és II/4.
– Szabó Szádok két
bírálatára Prohászka
indexált műveiről: Szabó
Ferenc: *Szabó Szádok*
O.P. jelentései az Index
Kongregációnak. In uő.:
Prohászka Ottokár élete
és műve, 1858–1927.
Szent István Társulat,
Budapest, 2007, függelék.

A bencés hercegprímás levele leállította a Prohászka letételét célzó, az indexre tételt követően megindult konzisztoriális eljárást 1911 nyarán. A lemondásra felszólítás, netán a javadalomtól megfosztás helyett a fehérvári püspök szigorú szilenciumot kapott 1912 őszén a Konzisztoriális Kongregációtól. Le kellett mondania felszólítását a soron következő katolikus nagygyűlésen.⁹ A szilenciumra felszólítás alapjául az Index Kongregáció prefektusa, Francesco della Volpe bíboros szeptember 9-ei pápai audienciája szolgált. Az ott elhangzottakról Della Volpe pár nappal később értesítette az ismételt eljáró Gaetao De Lait: „Öszentsége méltóztatott megparancsolni nekem, hogy értesítsem a Konzisztoriális Kongregációt arról, hogy tudassa monsignor Prohászkaival: a Szentszék akarata, hogy tartózkodjék, legalább egy időre bárminemű megnyilatkozástól”.¹⁰

Prohászka szeptember végi gyors és önérzetes válaszát — melynek végén azt kívánta, bárcsak olvasná beszédeit De Lai, és idáig csak másolata volt ismert — a bíboros titkár október 11-én referálta X. Piusznak. Audiencia-feljegyzése szerint köszönetet kell mondani a püspöknek soraiért (vagyis hogy engedelmességet tanúsít), ám mivel beszédei olvasását óhajtja, küldje meg ezeket Rómába. A nyilvánvalóan De Lai által sugalmazott pontokat egy rendkívül érdekes *Nota* követi, miszerint „ha a püspök el fogja küldeni a mondott beszédeit, a Szentatya azt javasolja, hogy mutassák meg azokat páter Szabónak”.¹¹ Az itt előtűnő Szabó Szádok domonkos szerzetes volt Rajner mellett Prohászka másik fő magyar inkvizitora, Rómában kulcsszerepet játszott az indexre tételben, hamarosan ismét találkozunk vele.

¹²A jelenéstélt a 7. pont
rendelte el. A *motu proprio*
a jelentéstétel vonatko-
zásában szó szerint
megismétli a *Pascendi*
rendelkezését, megerősít-
ve az enciklikába foglalt
előírást. Vö. Acta
Apostolicae Sedis 3 (1910)
n. 17, 655–680.

**Prohászka
megyéspüspöki
jelentése**

Székesfehérvár püspöke bölcs előrelátással nem küldte el beszé-
deit, nyilván sejtette, hogy a magyar szövegeket a *cardinale segretario*
nem személyesen olvasná. Ehelyett eljutatta Rómába — az 1907-es
Pascendi Dominici Gregis enciklika és az 1910-es *Sacrorum Antistitum*
pápai *motu proprio* előírása alapján kötelező — megyéspüspöki je-
lentését az előírt antimodernista intézkedések megtételéről. Levelét
karácsony böjttjéről, vigíliájáról, 1911. december 24-ről keletkezett és köz-
vetlenül a pápának címezte.¹² A modernizmus vádjával indexre tett
magyar főpap élve a kínálkozó alkalommal, világosan és élesen el-
határolódott a Róma által kifogásolt tanoktól, irányzatoktól.

A hosszas jelentésben szól a szemináriumi nevelésről, oktatásról,
melynek alapja Aquinói Szent Tamás filozófiája. „Szívemen viselem
és figyelemmel kísérem — írja —, hogy milyen a tanárok lelkülete és
tanításuk módszere, nemkülönben ügyelek arra, nehogy bárki el-
térjen a szent tanítástól. Ezért minden vizsgán személyesen jelen va-
gyok, így nem csak az elvégzett tananyagról, hanem az oktatás ered-
ményességéről is képet alkothatok. — A szeminárium előjáróira és
tanáraitra vonatkozólag minden törődésemmel azon vagyok, hogy
olyanok kerüljenek kiválasztásra, akik egyaránt istenfélőek és tudó-
sok. A legbiztosabban tudom, hogy egyikük sem fertőzött azon ta-
noktól, melyeket az egyház elítél, és egyikük sem méltatja azokat az
irányzatokat, melyek eltérhetnek minket az igazságtól.” Kifejti to-
vábbá, hogy egyházmegyéje és központja vidékies jellegű, a papság
nem ad ki könyveket, és nem is nagyon olvas, inkább újságokat já-
ratnak. A cenzori intézményt mégis bevezette. Felállította a moder-
nista tanok terjedésének megállítására hivatott *Vigilantia*-bizottsá-
got is (a hasonló esztergomi testület támadta őt meg): „Mivel
azonban a modernizmus nyomai e vidéki Magyarországon nem lel-
hetőek fel, tárgyalnivaló anyagot e kigyótanok és mérgező irányza-
tok nem szolgáltathattak, ezért inkább munkáját a szociális intéz-
mények megismerésére és támogatására összpontosította, és a nép
erkölcsre, hitbuzgalmi gyakorlataira, misszióira, körmeneteire fel-
ügyelt” — tájékoztatta X. Piuszt, miként arról is, hogy a Szentszék
által előírt esküt az egyházmegye minden papja letette.¹³

¹³A jelentés s.k. eredetije:
ASV Congr. Concist.,
Pos., Albareg., I/c.

**Újabb szilenciumra
intése**

¹⁴Uo.

E „*relatio de modernismo*” az eljárásrend szerint a Konzisztoriális
Kongregáció elé került, De Lai 1912. január 3-án válaszolt Prohászka-
nak. Tudatta, hogy „mindazokat, melyeket a jelentés magában foglal,
figyelmesen elolvastam és alaposan tanulmányoztam lelkem nagy
megelégedésére”.¹⁴ Székesfehérvár püspöke azonban 1912-ben sem
került le a Konzisztoriális Kongregáció napirendjéről. Az újabb in-
dexre tételi készülődésnek gróf Zichy János kultuszminiszter vetett
véget: február 19-én erélyes hangú levélben szólította fel Merry del
Val bíboros államtitkárt, hogy értesítsék Prohászkat, mielőtt újabb ki-
fogásolt munkáját (*Magasságok felé*) áteszik az Index Kongregációhoz.
A miniszter fellépése mindazonáltal nem állta útját egy újabb szilen-
ciumra intésnek. De Lai 1912. március 22-ei pápai audienciáját köve-
tően szólította fel a püspököt arra X. Piusz nevében, hogy maradjon

¹⁵ASV Congr. Concist.,
Relationes Dioecesium,
Strigonien. (fasc. 826),
pall. 1928.

¹⁶Vö. Adriányi Gábor:
i. m. 91.

¹⁷ASV Congr. Concist.,
Rel. Dioeces., Strigonien.
(fasc. 826), pall. 1928.

A Prohászka elleni utolsó római fellépés

¹⁸Prohászka Ottokár
összegyűjtött munkái.
(Szerk. Schütz Antal.)
Szent István Társulat,
Budapest, 1928–1929.
(=ÖM) 8, 146–158.

¹⁹Sík Sándor: *Prohászka
Ottokár mint író.
Egyetemi előadások.
Szeged 1931/32
II. félév, 27.*

²⁰ASV Congr. Concist.,
Pos., Albareg., s.f. [III/1].

távol a Budapestre tervezett pedagógiai előadássorozatról. Ezúttal a meghívott előadó személye, a pedagógus, filozófus és szociáletikus Friedrich Wilhelm Foerster (1869–1966) szolgált a tiltás okául.¹⁵

Prohászkaéból erős érzelmi reakciót váltott ki a Kúria felszólítása. Április 5-én így ír róla barátjának, gróf Majláth Károly Gusztáv erdélyi püspöknek: „Múlt héten kaptam levelet a Congregatiótól, hogy mily nagy baj lesz az, ha Foerster-előadásokon megjelenek, miután a protestáns úr élete nem kifogástalan. Helyes, hát nem megyek el, de szívemből kívánom, hogy az olasz monsignorok élete olyan legyen, mint Foersteré. Tehát mindenbe beleütik az orrukát, abba is, amihez semmi közük; de talán valamely jó magyar katolikusnak szúrta a szemét, hogy a XX. század pedagógiájával szemben egy krisztusi pedagógust léptetünk föl! Hát csak, rajta, így aztán befagy minden” — olvashatjuk sorait.¹⁶

A püspök által említett „jó magyar katolikus” minden bizonynyal Szabó Szádok domonkos atya lehetett. A tiltás alapja az Index Kongregációhoz érkezett bejelentés volt, ennek nyomán kérte március 20-án részletes indoklás kíséretében a szintén domonkos Thomas Esser a Konzisztoriális Kongregáció vezetőjét, hogy „megtegye azokat a lépéseket, melyeket az ügyhöz tartozónak vél”.¹⁷

✱

Szintén a két domonkos szerzetes, Esser és Szabó együttműködésén alapult a Prohászka elleni utolsó római fellépés. Az eset sajátossága, hogy bár ez is cenzúrázási kísérletnek indult, az Index Kongregáció hivatalosan már nem vett részt benne. Közvetlenül az egyházfegyelmi kérdésekben illetékes Konzisztoriális Kongregáció intézkedett. Szabó Szádok — ugyan név nélkül, de másvalaki aligha jöhet szóba — egy újabb székfoglaló értekezését vette szigorú bírálat alá. *A Mekkora mélység egy üres madárfészek?* című írását a püspök 1913. április 11-én olvasta fel a Petőfi Társaság ülésén, az *Intellektualizmus túlhajtásaihoz* hasonlóan a Magyar Tudományos Akadémia székházában. Az esszé az *Alkotmány* két nappal későbbi számában jelent meg, és ott találjuk a Schütz Antal-féle összkiadásban is.¹⁸ Sík Sándor egyetemi előadásában így ír róla: [Prohászka] „nem tagadja a realitást, csak a saját maga számára való realitást korlátozza az átélt világra. Talán legköltőibben nyer kifejezést abban a kedves értekezésében, amely a Petőfi-társaságbeli székfoglalója is volt: *Mekkora mélység egy üres madárfészek?*” (ÖM 8: 146) Gyönyörű hasonlattal fejezi ki ezt a gondolatát: „Az eszmék vére az érzés.” (ÖM 8: 151)¹⁹

Szabó Szádok, aki a kuriális prelátusok számára — helyenként kivonatossan — latinra fordította a beszédet, máshogy vélekedett *Ani-madversiones* című bírálatában.²⁰ Szerinte Prohászka az „élet” fogalmát a monisták módjára használja (1); az értekezés középpontjában álló „ézés”, a *sensus* voluntarista, pszichologizáló felfogásban jelenik meg nála (2); mindkettőt az „evolúció” irányítja, ami „általános törvényként” szerepel, és nem látszik, hogy ennek a monista fejlődés-

tannak mi a kapcsolata az emberi szabadsággal és az isteni gondviseléssel (3); eltűnik a megismerés, az erkölcs, a művészet és kultúra objektivitása, mindent a „vak érzés”, az egyén és az evolúció irányít (4). Prohászka „nem látszik különbséget tenni az akarat, érzés, szenvedés, lélek és test között, természet és természetfeletti között, hanem mindent az érzéssel és az evolúcióval tesz egygyé és mos össze (5). A „hit fészke sem, melyben a szerző megnyugodni akar, mentheti meg őt a szubjektivizmustól, mivel e hitet a szerzőnél az érzés foglalja magában, és nem a természetfeletti megvilágosodás által meg erősített intellektus...” (6) — sorjázta kifogásai.

**Szabó Szádok
Animadversiones
című bírálata**

Az észrevételek alapján az *Animadversiones* kertelés nélkül ki mondja: „Röviden: az értekezés nyíltan felkarolja a szubjektivizmus és a pszichológiai voluntarizmus tetszetős tanait és relativizmushoz, valamint szkepticismushoz vezet”. Majd így folytatja: „Nem felesleges megjegyezni, hogy X. Piusz az »érzésen alapuló vallásosságot« és az »evolúció tanát« kemény szavakkal elítélte. A szerző ezzel mit sem törődve, siet a nyilvánosság előtt hirdetni az evolucionizmus és relativizmus tanait”. Mind a *sensus religiosus*, mind a *principium evolutionis* említése kifejezetten a *Pascendi Dominicit Gregist* idézi, vagyis Prohászka nyilvánosan szembehelyezkedik a modernizmust elítélő enciklikával — szól a végkövetkeztetés. A *Sacrorum Antistitum* is megidéződik. Más közelmúltbeli példa alapján (a Katolikus Szemle 1912. november számából, 981–982) a bírálat készítője arra a következtetésre jut, hogy Prohászka „nyíltan ellene mondani látszik a Szentszék modernisták ellen, eskütételi kötelezettséggel párosuló határozatainak”.

Idézzük végül szó szerint az *Animadversiones* nagyon rosszul csengő záró bekezdését: „És jóllehet hozzáfűzhetjük, hogy a szerző feddhetetlen életű és buzgó püspök, és senki nincsen Magyarországon, aki vele szemben nyíltan fel tudna vagy akarna lépni, mivel személyére úgymond programként tekintenek, elég világosan megállapítható, hogy itt hatásos orvoslásokkal kell élni, nehogy a szerző nyilvános beszédei és írásai által a Magyarországon eddig még létező igazi katolikus érzületet lassanként meghamisítsa!” — hangzott a domonkos páter figyelmeztetése.²¹

²¹ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/2].

Szabó Szádok önszorgalomból született bírálatát és fordítását Esser tárta a Konzisztoriális Kongregáció elé 1913. július 16-án. Ugyanő javasolta, hogy kérjék ki az „esztergomi primás” véleményét. Ezt Gaetano de Lai latin fordításra írt feljegyzéséből tudjuk, aki már három nap múlva levélben fordult az új hercegprimáshoz, Csernoch Jánoshoz. Tudatta, hogy jelentették kongregációjának, miszerint Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök április 13-án beszédet mondott a *Petőfi „Irodalmi” Társaság* tagjává választásának alkalmából, mely beszéd egy napilapban napvilágot látott és „nem csupán egyedinek, hanem a tévedésektől sem mentesnek tűnik”. Kérte Csernochot, hogy közölje, „mit kell gondolni erről a beszédről”, és hogy „mi az ügyben a véleménye”.²²

²²Fogalmazványa: ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/3].

Az a tény, hogy közvetlenül a püspökök felügyeletét ellátó Konzisztoriális Kongregáció intézkedett, azt mutatja: a Kúriában a kérdést már nem cenzúra, hanem kifejezetten egyházfegyelmi ügyként kezelték, kiváltképpen az indexre tételt követő kétszeri szilenciumra intés után. Prohászka jövője megyéspüspökként két esztendő leforgása alatt már másodszer került főpaptársra kezébe.

A hercegprímás bő egy hónap múlva válaszolt De Lainak. Esztergomban, 1913. augusztus 21-én kelt öt oldalas levélben vette védelmébe Prohászkat. Közölte, hogy újra elolvasta a szóban forgó értekezést, és ezúttal sem talált benne kifogásolni valót. Hosszasan védelmezi kollégáját. Teológiai, filozófiai érveket sorol elő (nyilván kapott segítséget is), és hangsúlyozza a kontextust: irodalmi körben elmondott, esztétikai dimenziókban mozgó beszédről van szó. Leírja: nem tudatta a püspökkel ezt az újabb római lépést, nem kért tőle „hiteles magyarázatot”. A Szentszék iránt ugyanis teljes hűséggel és odaadással viseltetik, és „az efféle nyomozásban az iránta érzett bizalom hiányát látná”, ami teljesen letörné őt. Barátián, lelkesen méltatja, felemlíti több évtizedes személyes ismeretségüket, ecseteli papnevelő, apostoli, térítő tevékenységét és kiemeli népserűségét a legkülönbélebb társadalmi osztályokban.

Csernoch hercegprímás levele

Elemzésében Csernoch aláhúzza, hogy nem teológiai traktátusról, hanem napilapban közétett szövegről van szó, amely külön nem definiálja a fogalmakat. Például a középpontban álló *sensus*: „érzés”, „érzék”, „érzékelés”, „tapasztalat” fogalmát sem (közülük alább az első magyar jelentést használjuk a többi helyett is). Így ír: „Szívesen megvallom és megengedem, hogy a püspök úr az érzések erejéről túlságosan is merészen beszélt, amikor azoknak szuverén hatalmat tulajdonított, ám a szövegkörnyezetből kikövetkeztethető, hogy itt szónoki túlzásról („*auxesis rhetorica*”) van szó, hiszen a szerző a legkevésbé sem állítja, hogy az értelem fényét vagy az akarat szabadságát az érzések teljesen elnyomnák, hanem csak hogy befolyásolják működésüket.” Emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a beszédet egyfajta udvariaskodó hízelgés is jellemzi a költészet iránt, és hogy a püspök „értekezése végén szépen és világosan — püspökhöz illoen — mutatja be az Istentől kinyilatkoztatott eszmék (ideák) és igazságok mindenekfelett álló erejét. Csernoch elemzésének zárómondata szerint Prohászka „nem mondja azt, hogy az emberi érzés a jövőendő élet egyetlen érve, hanem hogy ez is megerősíti azt, amit a hit tanít és bizonyít”.

A hercegprímás levele a következő állásfoglalással zárul: „Kijelentem Eminenciádnak, hogy Prohászka püspök költészeti előadása a katolikus hitnek semmit nem ártott, senkit sem botránkoztatott meg, és semmiféle vitát nem keltett Magyarországon. A teológusok közül eleddig senki sem lépett fel ellene nyilvánosan, és magánúton sem hallottam semmit sem ezen értekezés ellenében. Álláspontom tehát a következő: a püspököt eme költészeti fejtegetése miatt nem kell háborgatni, mivel nyilvánvaló tévedést nem követett el és a jám-

²³ASV Congr. Concist., Pos., Albareg., s.f. [III/4].

²⁴Egy válogatott listát még Prohászka életében kiadtak Magyarországon, a püspök három írását rajta találjuk. Müller Lajos S.J.: *A Római Index. Nevezetesebb tiltott könyvek jegyzéke. A könyvbírálatról és a könyvtalomról szóló legújabb egyházi törvények ismertetésével.* (Katolikus Kultúrkönyvtár 8), Magyar Kultúra, Budapest, 1926, 84.

bor füleket nem sértette. Nézetem szerint az egész dolgot hallgatással mellőzni kell, és nem gondolom szükségesnek vagy hasznosnak, hogy ebben az ügyben bármiféle különleges rendelkezés szülessen. Ha mégis úgy tetszene Eminenciádnak, szívesen felhívom arra a püspök úr figyelmét, hogy a jövőben nagyobb gondossággal válogassa meg a szavakat, melyekkel kifejezi magát, és előzetesen nyilvánítom, hogy ez a figyelem nem marad hatás nélkül. Már amikor egyéb írásainak olvasását a Szent Index Kongregáció tiltólistára tette, panaszkodott nekem, hogy előzőleg semmilyen figyelmeztést nem kapott, amit pedig mind magához, mind püspöki méltóságához illőnek tart.”²³

Csernoch hercegprímás sorai a Prohászkaival szembeni római eljárások végpontját jelentették. De Lai lakonikusan csupán annyit jegyzett fel a levél elejére, hogy világosnak tartja az érsek „konklúzióját”, és hogy ebben az értelemben válaszoljanak neki, valamint hogy tartalmát közöljék Esserrel is. Prohászka hamarosan, 1913. szeptember végén Rómába utazott, ahol audiencián fogadta őt X. Piusz. A kihallgatás erkölcsi rehabilitálását jelentette. Műveit ugyanakkor nem vették le a tiltott könyvek jegyzékéről és egészen annak 1965. évi megszűnéséig rajta maradtak.²⁴

✱

Összefoglalás

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy az eddigi ismeretekkel ellentétben nem pusztán „Index-ügyről” volt szó, Prohászka Ottokár Rómában egy még súlyosabban kihívás előtt állt. Az 1911-es kuriális eljárás valódi motivációja a példastatuálás, Prohászka kánoni megfosztása megyéspüspöki hivatalától. Az indexre tétel ehhez esz- köz csupán és nem cél. Nemcsak elhallgattatni kívánták, nem csupán „kiiktatni a katolikus közéletből” (ez inkább az esztergomi *Vigilantia*-bizottság tagjainak terve lehetett), a Kúriában magából az egyházkormányzatból is el kívánták távolítani. Ez magyarázza, hogy az indexre tétel előtt miért nem kérnek tőle magyarázatot kifogásolt írásai értelméről, noha XIV. Benedek előírása szerint tőle, mint püspöktől kifejezetten kérni kellett volna. Ehelyett az Index Kongregáció 1911. június 5-ei, jól ismert dekrétumában egyenesen olvasásuk tiltása és az a határozat szerepel, hogy erről az Államtitkárságot, vagy a Konzisztoriális Kongregációt tájékoztatni kell. Utóbbi kitétel fontosságát, valós célját és értelmét mostantól látjuk világosan. 1913-ban újabb kifogásolt írását már nem is tárgyalja az Index Kongregáció, a székesfehérvári püspök mint „visszaeső” kapcsán rögvest a Konzisztoriális Kongregáció intézkedik. A jövőben inkább tehát Prohászka „indexre tételéről és meghiúsult letételéről”, illetve „Index- és Konzisztoriális-ügyéről” kell beszélnünk. A tény, hogy a Konzisztoriális-ügy mindeddig homályban maradt, és nem járt súlyosabb következményekkel, két esztergomi érsek, Vaszary Kolos és Csernoch János érdeme.²⁵

²⁵A felhasznált fontosabb vatikáni források kiadása, magyar fordítása: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2015–2017.* Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2017, 268–319. Néhány faksimile: <http://institutumfraknoi.hu/repository/prohaszka>. – Készült az MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoportban.

SZÉPIRÁS

Hitvita-irodalom a kora újkori Magyarországon

HARGITTAY EMIL

1953-ban született Budapesten. Irodalomtörténész, a PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének intézetvezető egyetemi tanára.

¹Pázmány Péter: *A Sz. Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék.* (Sajtó alá rend. Demkó György.) Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1900 (Pázmány Péter Összes Munkái, V), 349.

²A terminológiához: *Die Religionsgespräche der Reformationszeit.* (Szerk. Gerhard Müller.) Gütersloher Verlagshaus Mohn, Gütersloch, 1980. – Heltai János: *A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete.* In: „Tenger az igaz hitrül való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne...” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról.* (Szerk. Heltai János, Tasi Réka.) Miskolci Egyetem BTK, Régi Ma-

„Tenger az igaz hitrül való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne”, fogalmazott Pázmány 1626-ban *A Szentírásról és az Anyaszentegyházról* címmel megjelent vitairatában.¹ Állítása a hitvitákról magyar és európai vonatkozásban egyaránt igaz. A nagy világvallások történetét különböző intenzitással végigkísérik a hitviták. Az okok többfélék: a hit egyéni megélése, a vallási élet társadalmi vonatkozásai, a vallási rendszerek érintkezése a társadalmi élettel, az egyházak megszilárdulása, a dogmák kialakulása, a vallások különbözőségei mind szerepet játszanak a hitről való beszéd (*Religionsgespräch*)² formáiban. Aktuális módon a Luther fellépése (1517) utáni hitvitákról szükséges részletesebben szólnunk, azon belül is a magyarországi fejleményekről.

A hitviták formái és témái

A hitviták formáit és témáit a sokszínűség jellemzi. A Luther fellépését követő másfél évszázad egyik alapvető és meghatározó irodalmi műfajként élt a hitvita, írásban és szóban egyaránt. Már a korai időkben az emberek széles körét érdekelték az újonnan megjelent vitatételek és álláspontok, hiszen még egy kisebb falu lakossága sem maradhatott közömbös papjának felekezeti szerepét látván. Nagy, rendszerező, több kérdést is tárgyaló dogmatikai művek a 17. században születtek. Ezen kívül létezett a dialógus, a verses forma, a levél, az értekezés és a kátészerű kifejtés. Ez utóbbi arra utal, hogy az oktatásban is helyet kapott a vitakérdések tárgyalása. A hitvitázó dráma műfaja gyakran jegyzőkönyvszerű lejegyzése volt a vitatkozó felek dialógusának. A hitélet központi helye a templom volt, így a legalkalmasabbnak és legegyszerűbbnek az látszott, hogy a szertartást végző papok prédikációikban vitakérdésekre is kitérjenek, netán a másik felekezet nézeteit képviselő személy ellen prédikáljanak. Van erre is több példa, de katolikus oldalról ellenvélemények is megfogalmazódtak. Pázmány korai működésében egyetlen esetet találunk a néven nevezett személyt (a vallásváltoztató Thordai Jánost) is kipredikáló beszédre, amelyet ki is nyomtattak,³ de Pázmány élete végén megjelent nagy prédikációs köte-

gyar Irodalomtörténeti Tan-
szék, Miskolc, 2005, 257.

³Posonban lött
praedikatio Pázmány
Péter által azon a napon,
mellyen amaz tündér
módra változandó álha-
tatlanságnak tüköre,
Thordai János barát
harmadszor kiöltözött a
csuklyából. Musiponium
[Pozsony], 1610.

⁴Pázmány Péter:
*Hodoegus: Igazságra
vezérlő kalauz.* (Kiad.
Kőszeghy Péter, kísérő
tanulmány Hargittay
Emil.) Balassi Kiadó –
MTA Irodalomtudományi
Intézet, Budapest, 2000
(Bibliotheca Hungarica
Antiqua, 32), 540.

⁵A hitviták első évszázá-
dának átfogó ismertetése:
Bitskey István: *Hitviták
tűzében.* Gondolat,
Budapest, 1978.

tében (Pozsony, 1636) már szándékosan szembefordult ezzel az el-
járással, mondván, hogy mindenféle vétket csak általánosságban
szabad megemlíteni a templomi beszédben. A templomokban, mint
nagyobb hallgatóság befogadására alkalmas helyen (esetleg más,
arra alkalmas épületben) azonban a szertartásoktól függetlenül is
rendeztek hitvitákat. A vitákon a döntőbírák (*arbiterek*) is szerephez
jutottak. Ők vezették a hitvitát, melyről jegyzőkönyvet készítettek,
s ezt esetenként később ki is nyomtatták. Ha egyértelművé vált,
hogy valamelyik fél a vesztes, őt akár halálbüntetés is sújthatta,
máskor száműzték, vagy tanításai visszavonásának írásos kinyil-
vánítására kényszerítették (*reverzális*). Az úgynevezett „asztali be-
szélgetés” (*Tischreden*) már Luther óta jellemző kommunikációs
forma volt. Magyarországon főúri udvarokba esetenként protes-
táns prédikátorokat és katolikus papokat, szerzeteseket hívtak meg,
akik az asztal mellett teológiai kérdésekről, vitakérdésekről dis-
kurzusokat folytattak, kötetlen beszélgetés formájában. Ezek a be-
szélgetések fontosak lehettek egy-egy főúri család megtérésében.
A többnyire magyarul, kisebb részben latinul kiadott hitviták mű-
fajait, nyelvezetét és stílusát szélsőségek jellemzik. A jelentős appa-
rátussal, az egykorú nemzetközi szakirodalom alapos felhasználá-
sával készült teológiai traktátusoktól kezdve a propagandisztikus
céllal írt, vagy személyeskedésekből, a vitapartner gúnyolásából álló
iratig terjed a skála. Megfigyelhető, hogy még a tudományos igé-
nyű fejtegetések sem nélkülözik a személyességet, az ellenfél gú-
nyolását, helyenként az oda nem illő trágárságot. Pázmány egy he-
lyen türelmetlenül jegyzi meg partneréről: „Ezekből könnyen meg
érti, a’ kinek nem tök az agya, mint, és mi miatt nevedett ennyire
az Török birodalom az Keresztyén Országokon.”⁴

A hitviták témái a katolikus hitélet és egyházi tradíciók számos
kérdését érintették. A korai időszakban, a 16. század közepén, egy
teljesen bizonytalan helyzetben még nem volt előre látható, hogy
milyen kimenetele lesz a „teológiai racionalizmus” jegyében folyó
hitvitáknak.⁵ A protestáns irányzatok képviselői egymás között is
vitákat folytattak, s az evangélikus és református irányzat elkülö-
nülése csak a későbbi évtizedekben vált nyilvánvalóvá, majd egy-
házi szervezetekké alakulóvá, párhuzamosan az antitrinitárius
(szentháromság-tagadó) felekezet, később a szűk körű, Erdélyből
kiindult szombatosság megjelenésével. Erdélyben már 1568-ban
deklarálták a vallásszabadságot, Magyarországon pedig az 1606-
ban lezárult Bocskai István vezette felkelés nyomán kiadott 1608.
évi törvények mondták ki a religio szabad gyakorlását. A vallás-
szabadságot kimondó vallásügyi törvények nem oldották meg a
helyzetet, csak jogi kereteket adhattak. A kegyúri jog gyakorlása
ugyanis gyakran változtatott az eredeti szándékon. A „cuius regio,
eius religio” elve (korabeli magyarításban: „akié a fundus, azé a ca-
pella”) azt jelentette, hogy a földesúr saját belátása, meggyőződése
szerinti felekezethez tartozó templomot építtethetett s használha-

tott, ami esetenként nagyszámú hívő áttérését is magával hozta. Ez volt az egyik oka a rekatolizáció rohamos elterjedésének.

Az első reformátorok a katolikus egyházból érkeztek, nem érezték magukat kívülállóknak, nem egy másik felekezet ellen irányultak. Előszörban a fennálló helyzetet bírálták, a visszasságok ellen emeltek szót, a Krisztushoz vezető igaz utat kívánták megmutatni. Éles bírálatokat fogalmaztak meg a középkori egyházzal, a papok életvitelével szemben, s egyes hittételeket is kezdtek vitatni. Bíráltak számos olyan vallásgyakorlati kérdést, mely szerintük a Biblia szövege alapján máshogyan értelmezhető. Ide tartoztak a szertartások kérdései, a képek, szentek és ereklyék tisztelete, a gyónás, a túlzó böjt, a jócselekedetek érdemszerző volta és a búcsúcédulák árusítása, a papi nőtlenség kérdése. A lutheránus Magyarai Istvánnál 1602-ben megjelent az a bibliai eredetű és a középkorban is meglevő történet szemlélet, mely a reformáció idején vált hangsúlyossá: a szenvedéseket és háborúkat Isten bocsátja bűneik miatt az emberekre és a nemzetekre (*flagellum Dei*), mint az ószövetségi zsidó népre az asszír és babilóniai fogságot.⁶ Ezt a történelemszemléletet a lutheránus prédikátor Magyarországra is vonatkoztatta, s fő példája a török által dúlt ország. Egy 13. századi siralomének már a tatár pusztítást is Isten ostoraként fogta fel, s a 17. században Zrínyi Miklós is ezzel indokolta a török inváziót eposzában, igaz, nem hitvitázó alaphelyzetből. Van ennek az érvelésnek egy korabeli kulcsszava: a „bálványimádás”. Ez kettős jelentésű, egyrészt vonatkozik a bírált képtiszteletre (innen ered, hogy a protestáns templomokban nem vagy alig látunk díszítéseket, képeket, szobrokat), másrészt bálványimádáson értik a liturgiának és a vallásgyakorlatnak mindazon elemeit, részleteit, melyek szerintük a Bibliából nem igazolhatók. Ha a katolikus oldal ellenérveit tekintjük, a „flagellum Dei” kérdésben egyértelműen a vallásújító Luther fellépését (1517) és ennek következményeként a hamarosan bekövetkező mohácsi csatavesztést (1526) és az országvesztő háborús idők hozták fel. A képtisztelet, a szentek tisztelete, ereklyék és más vallásos rekvizitumok kérdésében pedig elkülönítették a földi teremtményeknek és tárgyaknak kijáró tisztelet (*dulia*) és az Istent illető imádás (*latria*) különbözőségét.

A 16. század második felére véglegessé vált az egyházzsakkadás, az újító irányzatok tanításait hitvallásokban és katekizmusokban tették közzé. Egyes teológiai kérdésekben az evangélikusok és reformátusok sem értettek egyet, ezek közé tartozott az úrvacsora kérdése (a jelképszerűség vagy a valóságosság hangsúlyozása), a hit és az isteni kegyelem szerepe az üdvösségre jutásban. Az antitrinitárius irányzat kérdésessé tette a Fiú egyenrangú isteni személy voltát az Atyával, ezzel a Szentháromságra vonatkozó tanítással is szembeszálltak. E felfogásbeli ellentét már Kálvin és Miguel Servet vitájában is megfogalmazódott a 16. század közepén (Kálvin: *Institutio Christianae religionis*, Servet: *Restitutio Christianismi*). Ezzel párhuzamosan a több egymás utáni pápa alatt működő hosszú Trentói zsinaton (1545–1563) kettős irányú állásfoglalások sorozatát fogalmazták meg, amely

⁶Magyarai István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sárvár, 1602. A kérdés átfogó bemutatása: Őze Sándor: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1991.

⁷A „Gegenreformation” – „katholische Reform” – „kirchliche Erneuerung” terminológiai kérdéseihöz: Hubert Jedin: *Katholische Reform oder Gegenreformation?* Stocker, Luzern, 1946; Erwin Iserloh – Josef Glazik – Hubert Jedin: *Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation*. S. I., 1975² (Handbuch der Kirchengeschichte); *Theologische Realenzyklopädie*. (Szerk. Gerhard Müller.) Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1989, Bd. 18, 45–46.; Joseph Lecler – Henri Holstein – Pierre Adn s – Charles Lefebvre: *Trient II*. Matthias-Grünewald-Verlag, Mainz, 1987 (Geschichte der ökumenischen Konzilien, 11), 679–680.; Miklós Öry: *Kardinal Pázmány und die kirchliche Erneuerung in Ungarn*. Ungarn-Jahrbuch, 1973, 76–96.

⁸Heinrich Denzinger – Peter Hünermann: *Hitvalások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. (Szerk. Burger Ferenc.) Örökmécs Kiadó – Szent István Társulat, Bányterenyé – Budapest, 2004, 371–374, 429.

⁹Ezek és a hitvita-irodalom áttekintése: Heltai János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában*

alapja lett a később részben ellenreformációs, részben katolikus restaurációs nevezett törekvéseknek.⁷ A Trentói zsinati rendelkezések megszilárdították az egyházfegyelmet, határozatot hoztak az egyházmegyék püspöki látogatásáról (*visitatio*), egyházmegyei és tartományi zsinatok megrendezéséről a hétköznapi, rendszeres egyházi szolgálatról (*rezidencia-kötelezettség*), papneveldek felállításáról, emelték a papképzés színvonalát, s meghozták a szükségesnek ítélt reformokat a tanításban is. Az egyedül a Szentírásra alapozó elvvel (*sola Scriptura*) szemben a Szentírás és a Szenthagyomány egyenértékűségét (*pari pietatis affectu*) hangoztatta a zsinat. Fontos szempontja volt a zsinatnak, hogy a katolikus álláspontot világosan megfogalmazta az eredeti bűn, a megigazulás, a bűnbánat, az oltáriszentség, a szentmise, az egyházi rend, a házasság és valamennyi szentség kérdésében. A protestánsok és katolikusok közötti viták visszatérő kérdése volt a Szentírás magyarázatának joga és az egyházzal vallott felfogás különbözősége: a Krisztustól és Szent Pétertől fogva történeti folytonosságban (a pápák *successiójával*) létező római egyház-e az igaz egyház, a Szentírás jogos értelmezője, avagy egy „láthatatlan egyház”, amely tértől és időtől függetlenül valósul meg a hívek lelki közösségében.

A vitatémák egész kérdéskörében alighanem a legfontosabbak voltak a Szentírással kapcsolatos ellentétek, kezdve azon, hogy mely könyvek tartoznak a Bibliába, továbbá kinek van joga értelmezni a Biblia szövegét? A Trentói zsinat a kérdést úgy rendezte, hogy végzéseiben felsorolta a bibliai könyveket, az értelmezés alapjául pedig az „ősi Vulgáta” latin szövegét tekintette érvényes szövegnek,⁸ s a zsinatot követően meg is jelent a hitelesnek tartott bibliakiadás. Fontos volt, hogy a zsinat a latin nyelvű Biblia használatát rendelte el, s nem támogatta a nemzeti nyelvű bibliafordításokat. Ezért azután a magyarországi hitvitákban is jelentős helyet kapott az első teljes protestáns bibliafordítás, amelyet a református Károli Gáspár készített (Vizsoly, 1590), mely ezt követően hamarosan újabb kiadásokban is megjelent, míg a katolikus bibliafordítás — melyet az egyre sürgetőbb igények nyomán a jezsuita Káldi György készített (Bécs, 1626) — második kiadása csak a 18. században látott napvilágot. Ezért a Károli-Biblia hatása az irodalmi nyelvre erőteljesebben érzékelhető. Minthogy a hitélet és a liturgia alapvető forrása minden felekezet esetében a Biblia szövege, érthető, hogy a fordításról, bizonyos héber, görög és latin kifejezések értelmezéséről is erőteljes és mély teológiai vita folyt a felekezetek között.⁹ A 16. század végén az olasz Roberto Bellarmino valamennyi lényeges vitakérdést megtárgyalt hatalmas művében (*Disputationes de controversiis Christianae Fidei adversus huius temporis haereticos*, Ingolstadt 1586–1593), ami fontos hivatkozási alap lett katolikus oldalról a későbbi hitvitákban.

Történet

A magyarországi hitviták a 16. században a protestáns vallási iratok számának jelentős túlsúlyát mutatják, az egymás között folyt viták

(1601–1655). Országos Széchényi Könyvtár – Universitas Kiadó, Budapest, 2008 (Res Libraria 2), 24.

miatt is. Ozorai Imre 1535-ben kátészerű formában kinyomtatott munkájában (*Krisztusról és az ő egyházáról, ismét az Antikrisztusról és az ő egyházáról*), akárcsak Szkhárosi Horváth Andrásnak az 1540-es években írt hitvitázó verseiben a visszaélések bírálata és a Krisztushoz vezető helyes út megtalálása áll. Farkas András históriás éneke (*Miképpen az Úr Isten Izraelnek népét Egyiptomból és hasonlóképpen a magyarokat Szkítiából kihozta*, 1538) a bűnökért való bűnhődés gondolatát fogalmazta meg), hasonlóképpen Károli Gáspár történetfilozófiai értekezésében (*Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairul*, 1563). Szóbeli hitviták az 1560-as években Gyulafehérvárott több alkalommal is folytak. A tiszántúli reformátusokat Melius Juhász Péter, az erdélyi antitrinitáriusokat Dávid Ferenc és az Itáliából érkezett Giorgio Blandrata vezették. A vitákon jelenlévő János Zsigmond fejedelem is az unitáriusok pártjára állt, ennek következtében válhatott Erdélyben elterjedt felekezetté az unitárius vallás, amelyet később Bethlen Gábor és I. Rákóczi György szorítottak vissza, előnyben részesítve a református egyházat. A 16. század második felében láttak napvilágot Kolozsvárott és Gyulafehérvárott a legfontosabb antitrinitárius művek, köztük Dávid Ferenc írásai (például *Rövid magyarázat, miképpen az Antikrisztus az igaz Istenről való tudományt meghomályosította*, 1567; *Az egy őmagától való felséges Istenről és az ő igaz fiáról vett vallástétel*, 1571). Nádasdy Ferenc jelenlétében 1591-ben folyt le gradeczi Horváth Gergely, Severinus Sculteti és Beythe István részvételével az evangélikusok és reformátusok közötti vitás kérdésekről az úgynevezett csepregi kollokvium. A vita Beythe távozásával végződött, következményeképpen Nyugat-Magyarországon megszilárdult az evangélikus felekezet. A katolikus vitairódalom nyitányát Telegdi Miklós esztergomi kanonoknak és Monoszlóy András veszprémi püspöknek az írásai jelzik. Telegdi Bornemisza Péter mára már példányból nem ismert művére válaszolva jelentette meg *Feleletét* (1580) arról, hogy a pápa nem antikrisztus. Monoszlóy két magyar nyelvű munkája a képek tiszteltéről és a szenteknek segítségéről (1589) szól, mely utóbbira majd a református Gyarmati Miklós írt választ (1598). Monoszlóy András ekkor már nem élt, így a viszontválaszt Pázmány írta meg (*Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről, értünk való könyörgésekrül és segítségül hívásokrul*, 1607).¹⁰

¹⁰Ennek szövegét a *Pázmány Péter Művei* című kritikai kiadás-sorozat legújabb kötete tartalmazza: Pázmány Péter: *Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről* (1607). (Sajtó alá rend. és jegyz. Ajkay Alinka.) Universitas Kiadó, Budapest, 2016 (Pázmány Péter Művei, 8).

A 17. század elején Pázmány Péter (1570–1637) fellépése fordulatot jelentett, megindítva a hitvita-irodalom második korszakát oly módon, hogy vitairói munkássága a 17. század végéig tartó aktív hitvitákra is hatással volt. Első nyomtatott vitairata a *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére* (1603) volt, amelyben kiélezte Magyarinak a katolikus állásponttól eltérő felfogását, s ezt teológiai síkra terelve a kontroverz irodalom teljes fegyvertárát vonultatta fel vele szemben. *Egy keresztyén prédikátortól a kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél* (1609) című munkája tudatlansága miatt kifigurázva, szatirikus módon állította be a kor legjelentősebb református prédikátorát, majd közvetle-

nül Kálvin és a református vallás ellen intézett támadást egy igen éles hangú iratban, kiforgatva a kálvinizmus fő tételeit (*A Nagy Calvinus Jánosnak Hiszek egy Istene*, 1609), amely miatt fölmerült az országgyűlés elé való citálása. A protestáns szerzőktől, Alvinczi Pétertől, Nagy Benedektől, Milotai Nyilas Istvántól és másoktól több választ is kapott, melyek mindegyikére azonnal viszontválaszt írt. A *Kalauzra* adott feleletként pedig Szenci Molnár Albert magyarra fordította Kálvin *Institutióját*, *A keresztyéni igaz hitre való tanítás* (1624) címmel. Kálvin fő művének, az *Institúciónak* a teológiai, tudományos igényű bírálatát *A Szentírásról és az Anyaszentegyházról* című írásában összegezte 1626-ban. Az *Institútióból* vett idézetek mutatják igen alapos szövegismeretét, mellyel megelőzte protestáns kortársait. E munka az „ikerkérdést” tárgyalja, mely szerint a katolikus hitismeret két alappilléren nyugszik: a Biblián és a Szentagyományon. Pázmány e műve létrejöttének talán legfontosabb oka volt a református Szenci Molnár Albert *Institútio*-fordítása. Pázmány részletesen nem foglalkozott az unitárius felekezettel, ám gyakran felemlítette, és összefüggést talált a szentháromság-tagadó irányzat és a 4. századi arianizmus között, veszéyesnek tartotta megjelenését, mégpedig abból a szempontból, hogy ez után a mohamedán vallás mellé állhatnak sokan, ahogy a *Kalauzban* írta: „lassan-lassan nemcsak az arianizmus, de az atheizmus és török pogányság bécsúsz-mász, mint a tő után a cérna”.¹¹ Természetes, hogy ilyen körülmények között — tekintettel a török birodalom terjeszkedésére, az ország három részre szakadására — külön is harcba szállt az iszlámmal, részletesen ismertette a török birodalom terjeszkedésének állomását.¹² A *Koránt* Theodor Bibliandernek a korban elterjedt latin fordításából ismerte, s e művében számos alkalommal hivatkozott is rá.

¹¹Pázmány Péter: *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*. (Sajtó alá rend. Kiss Ignác.) Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1897 (Pázmány Péter Összes munkái, III), 159.

¹²Bitskey István: *Pázmány Péter Koráncafolata*. In uő.: *Eszmék, művek, hagyományok*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996, 179–194.

Ilyen körülmények között meglepetésként hathat, hogy Pázmány a korabeli ökumenizmus hangjait is megpendítette. Egyik korai, később a *Kalauz*-kiadásokba is beépített munkájáról, a *Rövid tanúságról* van szó, amelyben fájdalommal említette a kereszténység belső széthúzását, s a közös pontokra rámutatva kereste a meg egyezés teológiai alapjait. A Trentói zsinat utáni kettős irányultság: ellenreformáció és katolikus megújulás példáját láthatjuk abban a megoldásban, hogy Pázmány a *Rövid tanúságot* az először 1606-ban megjelent *Imádságos könyve* függelékéhez csatolta, ahhoz a könyvhöz, amely az első katolikus nyomtatott imakönyv, mely a régiségből ránk maradt.

Pázmány egyes írásait minden alkalommal átdolgozva újra kiadta, így ezeknek a száma mintegy negyven. Az újabban előkerült adatok azt mutatják, hogy már a Magyar elleni *Felelet* kiadása előtt szándékozott elkészíteni egy olyan összefoglaló művet, amely a vitakérdések legfontosabbjait tartalmazza, s erre a kézíratra már hivatkozott is Magyar elleni írásában. Ez a munka a *Tíz nyilvánvaló bizonyosság* volt, mely végül 1605-ben jelent meg nyomtatásban, s mely alapja lett a nagy szintézisnek, az *Isteni igazságra vezérlő Kalauznak*. A *Kalauz* köz-

ponti helyen áll Pázmány életművében, hiszen szerzője három, mindig módosított kiadásban (1613, 1623, 1637) jelentette meg, többi hitvitája e nagy művel áll intertextuális kapcsolatban, akár úgy, hogy más, korábbi vitairatait e művében írta újra, akár úgy, hogy a *Kalauz*-kiadásokból származtak további vitairatok. Vitairatnak nevezhetjük a *Kalauzt*, ugyanis a tizenöt könyv között van egy, a harmadik, amely az egész műnek mintegy egyharmada terjedelmileg, mintegy 330 oldal, s ennek meghatározó korábbi vitairata, hypotextusa az említett, még 1605-ben megjelent *Tíz nyilvánvaló bizonyosság* szövege. Ha Pázmány ezen a terjedelmi szinten írta volna végig a *Kalauzt*, akkor annak terjedelme körülbelül ötezer lap lett volna. De nem így történt, a *Kalauz* utolsó kiadásában „csak” 1092 lap terjedelmű. A nagy mű csaknem minden fejezetében ismerteti és vitatja a protestáns álláspontokat, ezért műfaji szempontból a vitairat-jelleg dominál benne. Magyarországon sem 1637 előtt, sem ezután nem készült rá átfogó válasz, pedig protestáns részről megvolt erre az igény. Megjelenése után a *Kalauz* könyveit megynként osztották szét, válaszára szólítva a prédikátorokat. A *Kalauz* 1623. és 1637. évi kiadásában a XIII. könyv bevezetőjében Pázmány megemlíti, hogy „A Magyarországon lévő tanítók a *Kalauzt* feleletre elosztották; és a szentek segítségérül való feleletet Ungvár megyére rendelték”, és csak erre, a szentek tiszteletéről szóló XIII. könyvre érkezett válasz Kecskeméti C. János tollából, 1622-ben. Külföldön azonban elkészült egy teljesnek tekinthető válaszirát: a hazai lutheránusok által latinra fordított műre a wittenbergi professzor, Fridericus Balduinus (ahogy Pázmány még korábban nevezte: Bolondinus) válaszolt a paratextusokat leszámítva 1242 lapon negyedréti könyvvel, latin nyelven, 1626-ban. Pázmány rögtön tollat ragadott, s megírta válaszáat *A setét hajnalcsillag után bújdosó lutheristák vezetője* címmel, amely mindjárt 1627-ben megjelent, szintén negyedréti, 488 lap terjedelemben, magyar nyelven. Jellemző módon itt is követte korábbi módszerét: a valamely művére kapott elleníratra azonnal válaszolt, sőt viszontválasz esetén mindig ügyelt arra, hogy az övé legyen az utolsó szó. Ugyan a *Kalauz*-ra csakugyan nem készült idehaza teljes válasz, de megfigyelhető, hogy egyes részeire, illetve az önálló vitairatokban kifejtett egyes gondolatkörökre készültek vitairatok protestáns oldalról. Úgy látszik, a protestánsok igyekeztek egy tágabb kommunikációs térbe helyezni Pázmány nagy opusát, s az abban fölvetett vitakérdéseket napirenden tartva, számos részkérdésre adott válasszal illették. A korábban megfogalmazott fölvetés, hogy miért nem válaszolnak a *Kalauz*-ra, kifejezetten a teljes műre, így válik érthetővé. A *Kalauz* az egész magyar irodalomtörténetet figyelembe véve az első nagy terjedelmű, átgondoltan strukturált, részleteiben kifejtett gondolatépítmény, amelyre csakugyan nem egykönnyű lehetett a cáfolat, vagy akár a válaszadás. A hitvita Pázmány működésének csak egy része. Nemcsak írásaival, hanem személyes meggyőzéssel, levelezéssel, türelmes rábeszéléssel, paptársai munkájának megszervezésével igyekezett

a katolikus vallásra visszatéríteni több tucat birtokos nemesi családot, s munkája sikerrel járt.

A 17. században felélénkült magyarországi vitairadalomnak két kiemelkedő időszaka van: a Pázmány körüli viták, és az 1660-70-es évek vitái. Ezek azonban nem választhatók el élesen, szoros összefüggésben állnak, éppen Pázmány szerepe miatt. A II. Rákóczi György erdélyi fejedelem rekatolizált özvegye, Báthori Zsófia által Sárospatakon letelepített jezsuiták, főleg Sámbar Máttyás és Kis Imre több mint tíz éven át folytattak szóbeli és írásbeli küzdelmet az ottani prédikátorokkal. A fő vitatételeket Sámbar Máttyás *Három üdvösséges kérdés* (1661) című művében így fogalmazta meg: a lutheránusok és kálvinisták igaz hitben vannak-é; csak az egy pápista hit-é igaz; a pápisták ellenkeznek-é a Szentírással vagy inkább a luther és kálvinisták? Tovább írásai: *A három üdvösséges kérdésre a luther és kálvinista tanítók mit felelnek (...)* Matkó hazugságának megtorkolása és Pósházi mocsainak megtapodása (1667); Pósházi János: *Egy Pozsonyból repült huhogó bagolynak megmellyesztése* (1666); *Igazság istápjja, avagy oly katekizmusi tanítás, melyben a keresztyén reformata vallás (...)* az ellene tusakodó fortélyos patvarkodások ellen (jelesben, melyet a nagy Kalauz könyv előállított) oltalmaztatik (1669); Czeglédi István: *Egy veres tromfosdit játszó sandal barátomnak játék elvesztéséért való megpiricskeltetése* (1666).

Az újabb kutatások fényében jól látható, hogy Pázmány vitairata még a halála utáni évtizedekben is jelentősen befolyásolta a hitviták argumentációs rendszerét, és több vonatkozásban is meghatározó volt az egész 17. század vitairadalmára. 1637-ben halt meg Pázmány, nem sokkal a *Kalauz* harmadik kiadásának megjelenése előtt, azonban műve, mint egy elgurított golyó (ahogy a református Pósházi János később fogalmazott: „gyengéket botránkoztató kő előgördül a *Kalauzos* könyvben”¹³), nemhogy évtizedekig, de évszázadokig a teológiai, sőt némileg a politikai közvélekedés tárgya és vitatárgya maradt. A legjelentősebb az úgynevezett felső-magyarországi hitvita (1663–1672), amelynek kiindulópontja a Pázmány-követő, már említett jezsuita Sámbar Máttyás *Három üdvösséges kérdés* című, először 1661-ben megjelent műve volt. Mivel Sámbar alapvetően Pázmány tételeiből és megfogalmazásaiból indult ki, minden válasz, ami ebben a vitában Sámbar művét érte, Pázmányt is érte, és így a felső-magyarországi hitvita tizenhét szövege fontos intertextuális kapcsolatrendszerrel jelent. Az ide tartozó protestáns hitviták (Czeglédi István, Matkó János, Pósházi János, Szöllősi Mihály, Illyefalvi István) kívül a század 60-as, 70-es éveiben további protestáns szerzők más művei (Komáromi Csipkés György: *Pápistaság újsága*, Tolnai F. István: *Igaz keresztyéni és apostoli tudomány s vallás utára vezető és az eltévelyedésről jó útban hozó kalauz*, Pósházi János: *Igazság istápjja*) is a *Kalauz* hypotextusát tételezik egyes részleteikben és különböző módon, szerkezetben, citátumrendszerben, érvrendszerben.

¹³Pósházi János:
Igazság istápjja.
Sárospatak, 1669, 734.

E helyen csak Pósházi János *Igazság istápját* emeljük ki, egy, a hitviták módszertana szempontjából fontos kérdés miatt. Az *Igazság istápjá* 1669-ben Sárospatakon jelent meg. Dedikálta Bornemíza Anna fejedelemasszony, akitől a reformátusok a sárospataki iskola támogatását remélték. A helyzet nehezebbé válása után Pósházit 1672-től már Gyulafehérvárott találjuk. Ebben az 1460 negyedréti lap terjedelmű műben Pósházi annak első részében több mint 500 lapon keresztül káté formában tárgyalja a *Kalauz* egyes részeit, különösen a III. és VII. (*A Szentírásról*) könyv állításait. Az olvasóhoz írt előszóból megtudjuk, hogy könyvének a magyar nyelvű iskolai oktatás segítése is feladata volt, művét a „Nagy *Kalauz*-os könyv” ellenében írta. Pósházi már könyve címében jelezte, hogy katekizmusról van szó, azaz kérdés-felelet formában készült a *Kalauz* vitató mintegy félezer oldalnyi rész. A kérdés mindig egy, a *Kalauz*ból vett és kurzívan közölt idézet, ezekre az idézetekre válaszol részletesen. A margón ott állnak a *Kalauz* 1623-as kiadásának lapszámai, vagy egyéb, a szöveghelyre utaló számok (paragrafus, fejezetszám), de előfordul, hogy a margó éppenséggel üres marad az idézetek mellett. Annak ellenére, hogy a vitatott fejezeteken következetesen halad végig Pósházi, idézési technikája nem mindig pontos, nem mindig pontosan hivatkozta Pázmányt. Erről nem nehéz meggyőződni, mivel a *Kalauz*ra való lapszám-utalásokból látható, hogy az 1623-as kiadást használta. Három alaptípusa van idézeteinek: 1) Pázmánynál lapszám szerint ugyanaz áll, 2) Pázmánynál némileg hosszabban kifejtve találjuk a szöveget, Pósházi összevontan idéz, de tartalmilag helyesen, 3) Pázmány-idézteit megtoldja újabb kurzívált mondat/mondatokkal, vagy éppen a tömörítés már tartalmi módosítást is jelent. Új érvek a 17. század második felében már nem kerültek elő, az egymással vitázók gyakran csak azon perlekednek, ki, hogyan, mit idézett.

Magyarországon a hitviták sokakat mozgósító klasszikus időszak a 17. század végére lényegében lezárult. Egy olyan sajátos irodalmi forma volt, amely felszínre hozta, a közgondolkodásba ültette a vallási és kulturális változások minden eredményét, a korábbi vallási és kulturális tradíció jelentős részét, s hozzájárult a nyelv kifejezőképességének sokrétűségéhez, gazdagította, árnyaltabbá tette a tudományos nyelvet. A török kor utáni új berendezkedés idején a protestáns fél kisebbségbe került, de egyházi révén megszilárdultak pozíciói. A hitről való vitatkozások azonban nem szűntek meg teljesen, a társadalmi változások mindig is érintik a hitéletet, a hívő ember is a társadalomban él, és ebben a folyamatban a felvilágosodás sem tudott meghatározó szerepet játszani. A hit egyéni és társadalomban való megélése újabb kihívásokat hoz elő, s a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy amíg vallásos hit lesz, hitviták is lesznek.

LACKFI JÁNOS

Reggeli részecskék

Elmondanám, s el is mondom, nos, ha
unod is, ez az olvasóknak sorsa.
Egy reggel Dunabogdányba menvén,
végigkanyarogtam a Duna mentén,
mint bél bugyraiban az étel,
bár ez nem túl gusztusos kitétel.
Friss voltam, oda is értem korábban,
a folyóhoz vitt ki tehát a lábam.
Nyomot hagytam a zizzenő homokban.
Nem gyújtottam rá, mert már leszoktam.
De lelkem rágyújtott, fújta a füstöt,
nagykabát-harangban lengtem a tájon,
köd kavarta az eget, mint egy üstöt,
szürke izzás, krómacél álom,
kabátom szárnyát kitérom,
elröppenek, mint hang a gitáron,
egy, kettő, három...

Várj, hallgass végig, nem repültem, persze...
Nem is volna mersze
a nyeszlett léleknek, mely bennem
vett szállást, de a víz
meg a köd meg a nap, jeges íz,
mintha valaki mássá kéne lennem,
valahogy így.

Ha más látta volna, rá lennék most irigy.
Ember sehol, mintha egy ablakon
egy más világba néznék, vak vakond,
kinek szeme most felnyílt,
s káprázva bambul, a vízrészecskék
hogyan dobják szét a fényt, e hópehelynyit,
ezer prizmává, s fülbevaló-ékesség
minden atom fülén.
Aligha foghatom fel én,
mit láttam pontosan, s az emberhiányban
ott voltak azért az élők valahányan,
ház-ketrecükben, inneni, túli parton,
létük erős volt, de lapos, mint a karton.
Valaki elbiciklizett mögöttem,
küllők pörögtek bódító körökben,
sótlan és nyeretlen
zöttyögött tovább a nyeregben.

*Szóval a lakosság, a sok pupák
zsírjára fagyva, mint húsban cupák,
mindenkinek csak munkanap volt, átlag,
testükön az unott élet-kabát csak,
még a megváltott sírjukig se látnak.*

*Mert tőlük száz méterre közben
villódzott minden az ég között és köztem,
zsibongó részecskékbe ütköztem.*

És áram

*töltötte fel agyam, karom s a lábam,
szénsavasán, ahogyan hajdanában,
ha titokban kis kólát szivornyáztam.*

*A víz remeg,
egybefolytak az ólmos díszletek,
a lucskos őszben
szellemképes volt minden, mint a gőzben...
Ó, honnan jönnek ezek a vízmolekulák?
Királyi homlokokon voltak verejték legalább?
S most körbetáncoltak mindahányan
engem ott a parton, Dunabogdányban.*

*Elemezhetetlen, sorolhatom hiába
a pillanathoz az összetevőket:
sok levegő, víz, őrlött kőzet,
vadkacsák hápogása.*

*Végtelen hosszan
hengeregtem ebben az abroszban,
mely a valóságot leterítette, jártam
a fogyhatatlan régi zsibbadásban,
mely vadonatúj is volt egyben,
göngyölegben
kaptam az időt, a vágyott
s most ölembe hulló távot.
Átsétálhattam volna
a felszínen, seholba, valaholba,
lábnyomom végre
felpakolhattam volna az égre,
megfésülhettem volna az Isten-szakállat,
melybe gubancolódva ember, állat
leng idelelni, e fura terepasztal
domborzatán, mely játszani marasztal,
csiklandós őszbozót,
mely érkezőt, távozót
egyaránt gyengéden elnyel.
Múlt s jövő karambolozott a jelennel.*

Mondom ezt, és
szavam gyenge eresztés,
tán a hegesztés,
hideg vas, forró rezgés,
tán az hasonló,
furcsa kombó,
leomló
szikrafürtök, mint a komló...
Állt a perc kocsonyásan,
zümmögött is kócos-anyásan,
s közben mintha a világ összes
filmjét vetítenék egy lakásban,
e köztes
térben úgy volt a semmi, a minden
egy rakáson,
mint karácsony
táján a liftben
a felfelé kattogó angyalkar, melyben hittem.
Két part között így állt lebonthatatlan
a híd, melyen közlekedni
lehet anyagban, anyagtalanban,
míg lelkem szívom be, lelkem lehelem ki!

Telesírtam volna
a Dunát, és telenevettem sorba
a fényatomokat, hisz minden csorba
mindennap kiegészül, itt a földön,
s ha egyszer eléállok, bikaként földönt
a teljességgel érthetetlen
teljesség, mely itt van a közelemben!

Sütkéreztem
köd és homok közt ott, a célkeresztben.
És azt motyogtam: hogyha ez van,
te inflálódo szókat mért kergettél,
és mért fetrengtél annyit lenn a koszban,
és porcogós pletykákat mért is ettél,
miközben a híd mindig állt itt, a parton,
az égbe tartón,
s a köznap mind oly lapos, mint a karton?

Negyvenöt vagy,
s a negyvenöt is idestova itthagya,
csak hitegeted magad, milyen fitt vagy,
véled, hogy likacsos lelkedben a hit nagy,
de hány százalék jut a ködnek, fénynek

begyorsult perceidben, hol a lényeg?

*Oké, a testi romlás már kerülget,
imáim is csak langyosra hevülnek,
de akkor ott, leszeltem fejtetőmet,
és utat adtam valami nálam többnek,
s az agyvelőt kicseréltem egészen
új atomokra... Ezt magam sem értem!
Bizony, nyilalló csontok már jeleznek,
de mégis izzás fűti benn a katlant,
beengedem magamba a szokatlant,
e részecskékkel egy ütemre rezgek,
én, furcsa kattant.*

RÁKÓCZI PIROSKA

Hívás

egyperces dráma

Szerzetes: Rendház, tessék parancsolni.

Férfi: Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Szerzetes: Mindörökké ámen.

Férfi: Atyám! Komoly ügyben telefonálok. A Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szeretném szentelni az életem.

Szerzetes: És alkalmasnak is érzi magát?

Férfi: A lehető legalkalmasabbnak. Napi áldozó vagyok, befizetem az egyházadót, elmondom a reggeli és esti dicséretet, hetente kétszer veszek részt szentségimádáson, kéthetente járulok a bűnbánat szentségéhez és minden másnap részt veszek a rózsafüzér ájtatosságon, pénteken és szerdákön böjtölök és gitáros kórusban is játszom.

Szerzetes: Más? Hogyan áll a szeretteivel?

Férfi: Rendszeresen mondatok misét az elhunyt rokonaimért, minden nap fölhívom a nagymamám, gyakran ajánlok föl kisebb kényelmetlenségeket a testvéremért és támogatok egy vakokat segítő alapítványt is.

Szerzetes: Hát... nagyon sajnálom, de ezek alapján akár alkalmas is lehet szerzetesnek, viszont egyáltalán nem illik a mi közösségünkbe.

Férfi: Miért?

Szerzetes: Mert itt mi mind alkalmatlanok vagyunk.

Férfi: Hogy maradhatnak a szolgálatban?

Szerzetes: Bennünket azért tűr meg a Jóisten, mert Szűz Mária nekünk szentelte az életét: egyszer... s mindenkorra.

Vége

600

„Úgy mint akkor éjszaka”

GARACZI ZOLTÁN

Apokalipszis egy Sík Sándor elbeszélésben

1988-ban született Kecskeméten. Egyetemi tanulmányait az SZTE BTK történelem–magyar szakán végezte, jelenleg ugyanott a Modern Magyar Irodalom PhD-képzés hallgatója. — A tanulmány előadásaként elhangzott az Országos Doktorandusz Szövetség „Literary and Historical Aspects of the First World War in the Eastern European Region” című konferenciáján „Úgy mint akkor éjszaka” – Háború és vízió egy Sík Sándor elbeszélésben címmel, 2017 február 11-én Budapesten.

¹Baróti Dezső: *Sík Sándor*. Akadémiai, Budapest, 1988, 35.

²Uo.

³Váradai Béla: *Hét szép história*. Katholikus Szemle, 1921. 5. füzet, 318–319.

⁴Uo.

⁵Angyalosi Gergely: *Az apokalipszis víziója és a posztmodern magyar próza*. In uő: *A költő hét bordája*. Latin betűk, Debrecen, 1996, 86.

Sík Sándor nevének említésekor aligha szépprózája jut először eszünkbe. Lírája és tudományos munkássága terjedelmében és minőségében is felülmúlta szépprózai alkotásait. Egyetlen novelláskötete *Hét szép história* címmel 1921-ben jelent meg. Baróti Dezső, Sík Sándor egykori tanítványa, majd barátja a kötet mögötti szerzői motívációt a következő módon jellemezte: „a régi hagyomány motívumait modern hangvétellel rekonstruáló [alkotás]”.¹ Baróti szerint Sík-nak Gottfried Keller *Hét legenda* című novelláskötete lehetett a minta, melyben a svájci szerző a legenda műfajának felelevenítésre törekedett.² A katolikus irodalmi hagyományt mozgó Sík-novellák tétje az lehetett, hogy sikerül-e az ebből a hagyományból táplálkozó műfajukat újraértelmezni, vagy a próbálkozás megmarad felidőzés szintjén, ahogy ez Kellernél is történt.

A *Hét szép história* rekonstrukciós szándékát már a korabeli kritika is kudarcként értékelte. Váradai Béla a *Katholikus Szemle* hasábjain a következőképpen nyilatkozott erről: „igazi műalkotás sohasem lesz, ezeknek bármily színes átírása csak annyit ér, mint primitív metszetek kiszínezése, ezekre új köntösükben is áll a tétel: Man merkt die Absicht und wird verstimmt”.³ A kötetben megjelent novellákat túlzott didaktikusságuk és erkölcsi pátoszuk miatt is kárhoztatta Váradai, kivételt képezett számára *A nagy és magas hegy*, melyet esztétikai kontextusában dicsért. „Lüktető, erős menet, csupa biztos részlet jellemzi a novellát, melynek csúcspontja az a viharzó beszéd, mely az önző ember felágaskodását festi a krisztusi morál ellen”.⁴ Az elbeszélés valóban kiemelkedik a kötetből, ám a szöveg erejét nemcsak a modern írástechnikai eljárások adják, sokkalta inkább az a rekonstruáló szándék és megoldás, mely az apokalipszis műfaji hagyományaitól próbálna ellépni. Angyalosi Gergely egy 1994-es tanulmányában arról értekezett, hogy a modern és posztmodern irodalom miként tudta hasznosítani önmaga számára az apokalipszis műfaji hagyományát. Ám már a tanulmány címe és felütése is megerősítette, hogy a vizsgálati szempont fókusza mégis csak a posztmodern irodalom. „Első látásra mi sem áll távolabb a posztmodern világlátástól, mint az apokaliptikus örökség”⁵ — írta Angyalosi, és a későbbiekben is csak mint kiegészítésként toldotta oda a modernizmus fogalmát. A klasszikus modernség szempontjából nem elemezett és nem hozott példákat.

Nem vállalkoznék arra, hogy hitelesen reprezentáljam az apokalipszis és a modernség irodalmi összefüggéseit, mivel egyetértek

⁶Uo. 87.

⁷A modernség ebben az esetben a pozitívizmus meghaladását és rugalmas szellemtörténeti gondolkodásmód alkalmazását jelentette, bővebben lásd Grezsa Ferenc: *Sík Sándor az egyetemi katedrán*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata: Acta Historae Litterarum Hungaricum, 1989. 23. sz. 7.

⁸Bővebben lásd: *Tábori lelkészség* (önéletrajzi töredék). MTA Kézirattár MS 5316/28.

⁹Sík Sándor: *A nagy és magas hegy*. In uő: *Hét szép história*. Szent István Társulat, Budapest, 2007, 200. (továbbiakban: Sík 2007).

¹⁰Uo.

¹¹Cristian Bădilițăt idézi Hubbes László: *Látomások a végső dolgok bűvöletében*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008, 11.

¹²*Világirodalmi Lexikon*, 3. kötet. Akadémia, Budapest, 1972. (A szócikk szerzője Hamvas Béla.)

¹³John J. Collinst idézi Hubbes László: i. m. 11.

Angyalosi azon megállapításával, mely szerint „az apokaliptikus diskurzus bizonyos elemei jóformán minden jelentős írónknál és költőnknel fellelhetők”.⁶ Ebből kifolyólag a téma olyan méretű, mely csak apró szeleteiben vizsgálható. Ilyen apró szegmensként olvasható Sík műve, mely a keresztény irodalmi hagyomány és a modernség fogalmán keresztül izgalmas értelmezési lehetőséget kínál.⁷

Sík tábori lelkészként pár hónapot töltött el a fronton,⁸ itteni élményei meghatározó szerepet játszhattak az elbeszélés megszületésében. Elbeszélésének főszereplője Szabó János hadapród, akit súlyos, alighanem halálos sebesüléssel kezelnek egy tábori kórházban. Felépülésére ő maga sem lát esélyt, erre a következő mondat utal: „Tudta, orvosok arcáról, látogatók hangjából, hirtelen elhallgatásokból és gyengédségekből régen kiolvasta, hogy nem sok remény-sége van az életben maradáshoz”.⁹ Karácsony estéjén a háború értelmetlenségéről gondolkodik. „Miért ölik egymást az emberek, ha megszületett a kis Jézus? És hol a Jézus.”¹⁰ Ez a dilemma, a hogyan is engedheti Isten ezeket a borzalmakat, a korszak íróiban, költőiben egyaránt felmerült, gyakorta a háború és a hit oppozíciójában, gondoljunk csak Babits *Húsvét előtt* című költeményére. A háborúk apokaliptikus megközelítésének jelentős irodalmi hagyománya van. Maga az apokalipszis kifejezés a „fel-” vagy „kitakarni” görög szóból származik.¹¹ Ez a fajta „kitakarás” a végső igazság kibontásaként értelmezendő. Az apokalipszis fogalma szorosan összefügg az eszkatológia fogalmával, mely „szűkebb értelemben a vallásos irodalomnak az az ága, amelyik a »végső dolgokról« szól (...) A zsidó-keresztény kultúrkörben az eszkatologikus irodalom legjellemzőbb példája az apokalipszis.”¹² A háború jelenségének és az apokalipszis irodalom párhuzamosan történő megjelenésének több magyarázata is lehetséges. John J. Collins és kutatótársai a hellenista zsidó kultúrkörben vizsgálták a kérdést, mely alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a hellenizált zsidóság két világkorszakot különböztetett meg: a történelmit és az eszkatológiai, „az elsőt a bűnök és ellenségek állandó ostroma alatt álló földi Jeruzsálem viszontagságai jellemzik, míg a másodikat az Égi Jeruzsálem eljövetele, amelyben az igazak megdicsőülnek Isten oldalán”.¹³

A nagy és magas hegy című elbeszélésben is a földi és az égi Jeruzsálem közötti ellentét jelenik meg. Szabó János betegágyán egy karácsonyi adományból kapott Újszövetségbe lapoz bele, mely egészen véletlenül éppen a Jelenések könyvének alábbi részleténél táru fel: „És hozzám jöve egy a hét angyal közül, kiknél a csészék valának, tele a hét csapásokkal és szóla velem, mondván: Jöszte és megmutatom neked a menyasszonyt, a Bárány jegyesét. És lélekben engem egy nagy és magas hegyre vitt és megmutatá nekem a szent várost, Jeruzsálemet, mely Istentől szállott alá mennyből.”¹⁴ Szabó János ezt követően felteszi magának a következő kérdést: „Mik lehetnek a csapások, ha nem a háború?”¹⁵ Ezzel a kérdésnek látszó felismeréssel a hadapród az első világháborút az apokalip-

¹⁴Sík 2007, 200–201.

¹⁵Uo.

¹⁶Sík 2007, 217.

¹⁷Ez a probléma Angyalosi Gergeyl már említett tanulmányában is megjelenik a második világháború után született írók kapcsán, lásd i. m. 95.

¹⁸Jacques Derrida: *A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről.* (Ford. Angyalosi Gergely.) In Jacques Derrida – Immanuel Kant: *Minden dolgok vége.* Századvég, Budapest, 1993, 74.

¹⁹Sík 2007, 225.

²⁰Uo.

²¹Uo.

²²Uo. 226.

²³Uo.

²⁴Takács Gyulát idézi Hubbes László: i. m. 17.

szissel azonosítja. Ezt a megközelítést erősíti meg az elbeszélés végén található jelenet, mikor Szabó lázalmában látja, ahogy Isten egyik angyala kiönti a hetedik csészét. „Csakugyan, az angyal, amint odaértek, fölállt, mellén keresztbefont a karját, mélyen meghajolt, azután odalépett a hegyorom szélére és kiöntötte a csésze tartalmát, lefelé a mélybe. Először füst támadt és nem lehetett látni semmit. De amint a füst oszlani kezdett, óvatosan odaléptek mind a hárman a meredek szélére és lenéztek. Szabó János majdnem felkiáltott. A csatateret látta maga előtt, amelyet olyan jól ismert.”¹⁶

Az apokaliptikus szövegeknél szükségszerű, hogy valamilyen módon reflektáljanak a történeti időre, hiszen apokaliptikus jellegük éppen a történeti időt hivatott felszámolni. Különösen problematikusá válik ez olyan szövegek esetében, melyek az apokaliptikus folyamatokat a jelen történeti idejébe helyezik, hiszen a történeti idő folytathatóságát vagy tagadni kénytelenek, vagy annak folytathatóságára valamilyen módon reflektálni kényszerülnek. Ezt a problematikát¹⁷ Sík úgy oldja fel elbeszélésében, hogy Szabó János visszatalál halála pillanatában a krisztusi hithez. A szereplő halálával az elbeszélés kilép a történeti időből, átlépve egy végtelen és transzcendens idősíkra. Továbbá Síknál a hit irányába történő visszatalálás lesz az egyetlen alternatíva, sőt maga a hit lesz az apokaliptikus folyamat végső igazsága, amelyről Derrida így vall: „Maga az igazság a vég; a rendeltetés, a vég eljövetele pedig az, hogy az igazság lelepleződjék”.¹⁸ Sík szövegében a reveláció pillanatában a háború „értelme” a következő módon fogalmazódik meg: „Mit akarsz a háborúval?”¹⁹ — kérdezi Szabó János Jézustól, akire az elbeszélés második részében ismer rá az ezredpap alakjában. „Téged”²⁰ — adja meg Jézus az egyszerű választ, majd így folytatja: „Azért, hogy te engem megtalálj”.²¹ A reveláció kibontása részben beleillik abba a toposzba, hogy Isten a hozzá közelálló személyek hitét különböző nehézségek útján próbára teszi. Ebben a tekintetben nem beszélhetünk semmilyen műfaji újításról, ám a szöveg tartalmaz egy másik revelációt is, mely szembement az apokaliptikus hagyománnyal, komolyan véve a kereszténység egyetemes, nemzetek feletti jellegét. „Mi lesz a hazával, Uram?”²² — teszi fel a kérdést Jézusnak Szabó János egyik bajtársa, mire ő azt válaszolja: „Akarom, hogy ti mind az enyéim legyetek”.²³

Takács Gyula értelmezésében „az apokaliptikus irodalom sajátossága, hogy krízishelyzetben jön létre, olyan csoportok körében, melyek nemzeti, politikai vagy vallási létük veszélyeztetettségében élnek, amivel nyíltan nem képesek megbirkózni”.²⁴ Tehát az apokaliptikus csoportok harcaként megképződő folyamat, de az első világháború általános krízisként jelentkezett, és egyaránt érintett különböző csoportokat. Ez a nézőpont érvényesül Sík elbeszélésében is. Szabó János lázalmában megjelennek a korabeli társadalmi csoportok jellegzetes figurái. Az özvegy, a kommunista, a hadirokkant, a háború miatt vetni nem tudó és éhező paraszt. A jelenet helyszínéül egy homályos, kocsmaszerű helység szolgál, melyet így jellemez Szabó:

„Az asztaloknál folyt a tivornya. Rongyos legények és rikító ruhájú leányok jártak körül és egyre törölgették a poharakat. Rekedt hangú dalolás, hangos kiáltások, káromkodás és pohárcsengés töltötte be a borgóztól és szegényszagtól nehéz levegőt. Szabó Jánost az egész kép valami németalföldi festményre emlékeztette.”²⁵ Ez a szöveghely a *dance macabre* allúzióját kelti. Az összezsúfolódott, nagyon is eltérő társadalmi osztályokból érkező emberek együtt keseregnek a háború borzalmain, ki-ki a maga szemszögén keresztül látva az események láncolatát. „Megállj, megállj kutya Szerbia”²⁶ — kiabálja egy félkezű katona, mire később egy kommunista fiú így replikázik: „úri huncutság ez a háború (...) Mit vétett énnekem a muszka meg a szerb? Szegény emberek azok is mint mink.”²⁷ Ebben a zavaros kocsmajelenetben mintha az érvek és ellenérvek folyamatosan cáfolódnának, és ennek mentén határozott ellenségképet nem sikerül felvázolni, aki felelőssé tehető lenne a háborúért. A szövegben sehol sem jelenik meg a gonosz alakja. Az apokaliptikus folyamata a háborúban manifesztálódik, de a szembenálló felek és céljaik elmosódnak. Az elbeszélés harmadik részében, az első reveláció során Jézus — ahogy már említettük — kijelenti, hogy maga a háború Szabó János személyért folyik, mely a folytatásban így egészül ki: „Hogy... hogy... az egész világveszedelem... értem...”²⁸ erre Jézus válasza: „A lelketekért”.²⁹ Ennek függvényében megfogalmazható a kérdés, hogy kitől vagy mitől is kellene félteni Szabó Jánosék, pontosabban az emberiség lelkét. Az elbeszélés harmadik egységének elején Szabó János egy hosszú monológot intéz Jézushoz, mellyel kapcsolatban Sík monográfusa, Máthé Zsuzsanna megállapítja, hogy ezekben a mondatokban Nietzsche kereszténység elleni érveit lehet felismerni, melyek ebben az esetben a modern ember kritikai és filozófiai álláspontját hivatottak képviselni a keresztény vallással szemben.³⁰ Tehát az egyik oldalon Isten, míg a másik oldalon maga az ember, aki a modernizáció során elveszítette hitét.

³⁰Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor – a szépirodalomtudós, az irodalomtudós, az esztéta*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005, 67.

³¹Angyalosi Gergely: i. m. 91.

³²Uo.
³³Ennek okát jobbra a keresztény univerzalizmus elgondolására vezetném vissza, de erről itt bővebben nem értekeztem.

Visszakanyarodva a tanulmány elején említett Angyalosi-szöveghez, a szerző így ír Konrád György *A városalapító* című műve kapcsán: „Nincsenek többé választottak, olyan lények, akik a többiekénél közelebb állnak Istenhez”.³¹ Az idézet akár Sík elbeszélése kapcsán is elhangozhatna, hiszen a látomásban megjelenő szereplők az egyetemes emberiséget képviselik. Ezzel persze véletlenül sem állítanám, hogy Sík műve bármiféle kapcsolódást mutat a posztmodern apokaliptikus-regények irányába. Egyszerűen csak arra a tényre mutatnék rá, hogy míg a posztmodern teljes mértékben felszámolja a transzcendenciát, beleértve Isten személyét is, vagy ahogyan Angyalosi fogalmaz: „Isten is egyike a közép-európai nagyváros lakóinak”,³² addig Sík is hasonló folyamatot visz végbe, csak egészen más úton elindulva.³³ Nála Isten személye megkérdőjelezhetetlen, de az apokaliptikus már nem a jó és a gonosz harcaként definiálódik, hanem az Istenhez való visszatalálás kegyetlen eszköze, amit ebben az értelmezői kontextusban az ember lényegében önmagával szemben vív, önmagáért.

FECSKE CSABA

Fönn a hegyekben

1948-ban született Szögligetén. Költő, publicista. Legutóbbi írását 2017. 6. számunkban közzöltük.

Az észak-borsodi Karsztvidék kis hegyi falujában élt egy vézna sápadt kislegény. Kék szemű, szőke fiú.

Kakaskukorékolásra ébredt, a kelő nap fénye arcába loccsant. Anyja már a tűzhely előtt kuporgott, száraz, porzó venyigét rakott a tűzre, hogy elkészítse kettejük reggelijét. Nem kelt ki azonnal az ágyból, egy kicsit még lustálkodott, hunyorogva a mennyezet gerendáit bámulta, a deszkák göcsörtjeit, az erezetet a szüette fában. Mesék voltak oda följegyezve, megfeythetetlen jelei az időnek. Ahogy elunta a nézelődést, ledobta magáról a dunnát, az udvarra szaladt, úgy ahogy volt, fekete klottgatyában. Hűvös volt még a levegő, dunna alatt megizzadt teste libabőrös lett. Ásított egy nagyot, apró rizsfogai kivillantak. A vályúhoz lépett, a csillogó víz tükrében ujjaival megfésülködött Tenyerébe vizet merített, prúszkölve megmosakodott, tavasztól őszig így szokta ezt.

A vályút moha lepte, zölden csillogott benne a víz. Amíg arcát szárazra dörzsölte kinyúlt trikójával, hallotta az ébredő falu hangjait: sze-kérzörgést, kakaskukorékolást, malacok visítását. A szomszédban kiengedték a libákat, hangos gágogással vetették magukat a kukoricára, az istállókból mindenfelől marhabőgés hallatszott. A falu végén a csordás már a kürtjét fújta. Kapuk csapódtak, fölhangzott a malacok visítása, anyja moslékot öntött eléjük a vályúba, hangos szürcsögéssel estek neki az eleségnek, még a fülük hegye is korpás lett.

Itasd meg a tehenet, mondta az anyja. Az istálló küszöbét átlépve megcsapta orrát a nehéz szag, a nyitott ajtón bezúduló fényben megcsillantak a pókhálók. Eloldotta a jászoltól a láncot, halk csörrenéssel hullott a földre.

Vizet húzott a vályúba, négy-öt vödörrel, kicsit megizzadt, de jólesett neki a mozgás. A tehén fölemelte a fejét, nagy szeméit egy pillanatra ráfüggesztette, a fiú tudta, nem kell több víz, visszatette hát a vödört a kútra. A diófán rigó füttyörészett, a háztetőn elnyújtott testtel lopakodott egy szürke macska, a rajcsúrozó verebekre fente a fogát.

Kéményük halványkék füstöt eregetett, akár a többi kémény is, mint folyók vizét a tenger, fogadta magába a füstöt a végtelen ég. A nap pirosan gömbölyödött a láthatáron, a Melegoldal pilises feje búbjára nehezedve, a nedves földekről pára szállt föl. Surrogtak a fűrjek a fagylyok, madárhangok hallatszottak mindenfelől. Mocorogtak a fűben a férgek, zabáltak, éltek, míg egy madárcsőr véget nem vetett gyarló életüknek. Mert véget ér minden, akár egy mese, gondolta a fiú, az anyja élete, az apjáé, az övé, új csillagok keletkeznek, régiak enyésznek el, az idő végtelen, csak a mi életünk nem az. Mi meghalunk. Ahogy ezekre gondolt, a halálra, szíve elszorult, halott nagyanyját látta maga előtt, gyertyák fényében a viaszszínű testet, amely nem is a nagyanyja volt, valaki, valami más. Szorongás fogta el, arra gondolt,

vajon mi van a csillagokon túl, van-e ahol már nincsen semmi sem. Mint forró üstben a leves, bugyborékolnak fejében a gondolatok. Anyja hívta reggelizni a konyhába. Ketten ültek az asztalnál, szótlánul falatoztak, anyja arca beesett az utóbbi időben. Noha fiatal volt még, hajába ősz szálak vegyültek, szeme alatt pókháló finomságú ráncok szaladtak szertesztét. Komor volt, mosolytalan, pletykákat hallott a fiú a faluban, de nem értett belőle sokat, a szederindaként összegubancolódtott mondatokból alig tudott valamit kihámozni, sejtette inkább, mint tudta a drámát szülei között, amit minden erejével szeretett volna megoldani, de nem tudta, hogyan kezdjen hozzá, nem tudta mit kéne csinálni, hogy minden újra a régi legyen.

Apja a hegyekben dolgozott, mészégető volt, erős, vállas férfi, kemény arcvonásokkal, szőke hajjal. Kevés szavú, már-már mogorva ember, kicsit tartott is tőle, noha sose verte meg, verést inkább törékeny anyjától kapott. Persze nem is igazi verés volt az, csak a feddő szavak meghosszabbítása, nem is nagyon volt rá szükség. A többi mészégetővel ellentétben apja sose lépte át a kocsmá küszöbét. Hentente járt haza, jött sötéten, némán, akár az árnyék, anyja ilyenkor különösen riadt volt. A fiú örömét megkeserítette a két szeretett felnőtt ridegsége. Szótlanságuk az ordítózásnál is félelmetesebb volt, szinte belesüketült. Ilyenkor eszébe jutottak a pletykák, gyűlölni kezdte az asszonyt, akinek a neve fel-felbukkant a félbeharapott mondatokban, vagy nem is hangzott el, de ott volt az emberek nézésében, mozdulataiban, abban, ahogy viselkedtek vele szemben a faluban. Úgy érezte, mindenki rejteget előle valamit.

Délben ebédet viszel apádnak, mondta az anyja, jól ismerte a fiát, tudta estig is elkóborol, ha nem figyelmezteti. A fiú bólintott, megtörölte az orrát és leszaladt a kertbe. A kerítés tövében a szénaboglya tövébe ült, hátát nekitámasztotta, az eget bámulta, a szétfoszló, összetorlódó felhőket, darazsak zúgását hallotta, a szilvafa susorázását, bogarak percegését. A szomszéd ház kéményén gólya kelepelt, az erős hang kijózanította édes bódulatából, eszébe jutott a versike, gólya néni vaslapát, hozzá nekünk kisbabát. Ezt szajkózták az unokatestvérével és már szaladtak is a házba, ott van-e a baba. És egyszer csak ott volt, igaz, novemberben, amikor a gólyák már valahol Afrikában vadásztak a békákra, és fekete babákat vittek a testvérváró kisgyerekeknek.

Nyújtózkodva fölállt, nézelődött egy darabig, majd elindult a patakhoz. Jó szagú volt a kert, épp akkor szállt fel a harmat. A patakhoz ért, a víz a kövekbe botolva megcsobbant, mintha felsírt volna az ütközéstől, de futott tovább láthatatlan célja felé. Hirtelen elhatározással fölmászott a fűzfára, amely a csalán meg a gaz közül magasodott, ez volt a rejtekhelye, itt időzött a legtöbbet, bámulta hosszasan a vizet és egy idő után már úgy érezte, nem is a patak vize folyik tova, hanem ő szalad, rohan fűzfástól az ellenkező irányba, bele lehetett szédülni ebbe az érzésbe, olykor behunyta a szemét, el is szundított kicsit, majd újrakezdte a szédült utazást, hívogatta az

ismeretlen messzeség. Lekászálódott a fáról, meztelen lábszárát csalán nyaldosta meg, fölszisszent az apró tűszúrásoktól. Megnézte a madárkelepcét, üres volt. Egyszer fogott egy fülesbaglyot, akkora volt, mint egy tyúk, mindenki a csodájára járt, kiállt vele a kapuba, hogy a templomba igyekvő emberek megbámulhassák. Büszke volt a foglyára, mely hang nélkül bámulta a bámézkodókat.

Belegázolt a patakba, hideg volt a víz, amely itt az ő kertjük alján a térdéig ért. A fűzfa lehajló ágába kapaszkodott, talpával érezte a meder köveit, elindult lefelé a folyás irányába. A patakpartot fűzek, szederbokrok, csalán burjánzó dzsungele szegélyezte, gyíkok, patkányok neszezését hallotta, nem félt, otthon volt ebben a vízi világban, ismerte a patak titkait. Most már csak bokáig ért a víz, elmaradtak a kertek, két oldalt rét terült el, napsütötte síkság.

Fölszisszent, talpába fájdalom nyilallt, lába körül piros lett a víz, a lábából szivárgó vér festette meg. Egy iramodással fölszaladt a medrek parton, bukfcencet vetett a magas fűben és egy benyálazott lapudarabkával betapasztotta talpán a vérző sebet. Hanyatt vágta magát, hallgatta a közelben vásznat fehéritő asszonyok sulyokcsapásait, duruzsolássá olvadó beszélgetését. Nyelvével megtapogatta elülső fogát, mozog, nyugtázta örömmel, büszke volt rá, hogy van egy mozgó foga. Fürödni támadt kedve. Hallotta a gyerekhangokat, nevetést, csobbanást, fürdőző társai hangját. Pár lépést futott, s fejest ugrott a vízbe, a többiek közé. Amikor előbukkant, vizes haját hátra simítva meghallotta a déli harangszót. Eszébe jutott, hogy ebédet kell vinnie az apjának, kikászálódott a vízből és úgy csuromvizes gatyában nekiiramodott a gyalogúton. Anyja a kapuban várta, hol csavarogtál, kérdezte fáradtan, s kezébe nyomta az elemózsiás kosarat.

Sietősen szedte a lábát, az apja már biztosan várja. Elhagyta a pincesort, a völgytorokba ért, közel volt már a boksákhöz. Átgázolt az utat keresztező erecskén, fölfrissítette vizének hűse. Megpillantotta a gémeskutat, mellette a vályút, a hegyi csorda itatóhelye volt ez. Nekiesett a vályúnak, ivott mohón, megfröcskölte magát. Idehallatszott a mézégetők hangja, a fát fuvarozó kocsisoké, lovaké, szekereké.

A boksákat a hegy lábánál építették, közvetlenül az út fölött, két terebélyes tölgyfa között. Durván ácsolt deszka bódéban laktak a mézégetők, a bódé előtt gyalogatlan asztal, rajta vízzel teli kanna. A boksák körül reszketett a levegő.

A völgy itt kiöblösödött, hosszában égerfák szegélyezte patakocská iramodott tova. A mézégetők már ebédeltek, az utolsó szekér akkor gördült fával megrakva a boksák elé az útra.

A fiú apja egy fehér kövön ült, karját térdén pihentetve bámult maga elé. Halkan köszönt neki, a pajkos szél szétszórta gyöngye hangját. Zavartan vakarózni kezdett, apja elé tette az elemózsiás kosarat. Apja nem nézett rá, lassú mozdulatokkal kibontotta a kosarat, szétterítette a kockás kendőt, rátette a kenyeret, a fazék fedelét leemelte, s teliszedte. Paprikás csirke, nyelt egyet a fiú, szeme sarkából figyelte apját, ahogy kimért, egyenletes mozdulatokkal köze-

lít szájához a kanállal, tör a kenyérből, föl-le mozgó ádámcsutkáját nézte, megfeszülő járomcsontját, olyan elesettnek látta így apját evés közben, látva repedezett, kérges kezét, napcserzette arcát, ahogy bekebelezi az ételt. A férfi felnézett, egyél, mondta, s egy kenyérdarabkával megtörölte zsíros száját. Már ettem, füllentette a fiú.

A félig kész boksához ment, nézte az egymáshoz illeszkedő fehér köveket, csodálkozott, hogy lehet ilyen szabályos körfalat rakni ormóttan kövekből. Büszke volt apjára, ő volt a legjobb mészégető, ügyes volt, erős volt, mázsás kőtömböket tudott kifordítani a földből.

Anyád, kérdezte apja, ahogy felállt. Jól van, mondta a fiú, és leereszkedett az útra, hogy őrt álljon a kőgörgetésnél. Örömet lelte ebben a foglalatosságban, hasznosnak érezte magát.

Izzó, sárga gömb volt fölötte a nap, megszorult a levegő a völgyben, amit a boksák forrósága csak fokozott. A fiú a boksákat fával etető félmeztelen férfiakat nézte, csillogó barna hátukat, megfeszülő izmaikat. Én nem mészégető leszek, hanem hajóskapitány, gondolta, mostanában olvasta Vernétől *A tizenöt éves kapitányt*.

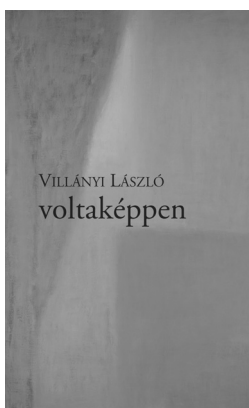
Messziről feltűnt az asszony az úton, hirtelen fejébe szaladt a vér, csak gyere közelebb, csak gyere, hajtogatta magában, és följebb húzódott a kövek koptatta csapáshoz egy bokor mögé, hogy az asszony ne vegye észre. Elérkezettnek látta az időt, hogy megfizessen neki, miért, maga se tudta. Csak annyit tudott, vagy inkább sejtett, hogy ez az asszony felelős családjuk boldogtalanságáért, lakolnia kell hát. Az asszony egy vonalba ért vele.

Gurult dübörögve a nagy kő lefelé, egy sziklán megpattant, aztán...

A fiú sikolya és az asszony rémült kiáltása egyszerre fúródott a levegőbe.

Apja, mint a sebzett vadállat horkantott egyet, és szemhunyas alatt az élettelenül heverő kis test mellett termett. Ölébe vette, motyogott magában valamit, nadrágjába törölte véres kezét.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

VILLÁNYI LÁSZLÓ
voltaképpen

Villányi Lászlót, a győri Műhely folyóirat főszerkesztőjét elsősorban költőként ismerik az olvasók. A kortárs magyar költészet középgenerációjának jelentős alakjaként azonban fontos esszéket és vallomásokat is írt az elmúlt három évtizedben, amelyek rávilágítanak költői világának genezisére és alakulására, az őt ért meghatározó irodalmi-filozófiai hatásokra, a költészet mibenlétéről alkotott esztétikai elgondolásaira. Könyvünk ezeket az írásait gyűjti egybe.

Ára: 2.400 Ft

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

CSEKE-HORÁNYI ANNA

Rónay Lászlóval

Rónay László 1937. augusztus 16-án született Budapesten. József Attila-díjas magyar irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus, az ELTE professor emeritusa. 1962-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar–latin szakán. 1962–1970 között Bicskén tanított, majd 1970–1973 között a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa és főmunkatársa volt. 1973–1991 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, majd főmunkatársa. Számos kitüntetés (például Arany János-díj, Pro Ecclesia Hungariae-díj, Komlós Aladár-díj) birtokosa. 1986-tól a Vigilia Szerkesztőbizottságának tagja. 1990 és 1999 között az Új Ember főszerkesztője. A 20. századi katolikus irodalom egyik legjelentősebb kutatója. Számos könyv, tanulmánykötet, kis- és nagymonográfia szerzője, több mint félezer tanulmányt és kritikát írt folyóiratokba és kötetekbe. Márai Sándorról írt munkájára megkapta az irodalomtudományok doktora címet. 2008-ban Stephanus-díjat kapott, 2016-ban pedig Prima-díjjal tüntették ki.

„Az igazán fontosak éles kontúrokkal őrződnek az emlékezetben (...). Kopogsz, majd belépsz valahová, ahová nagyon fontos belépned. Az egész életed döntő pillanata: belépni oda, ahol várnak” — írja a *Sebek áztatása*. *Visszaemlékezések című könyvében*. *A napokban lesz nyolcvan éves*. *Ha tehetné, kivel ünnepelne azok közül, akik már nem lehetnek itt Önnel?*

Először természetesen a szüleimet említeném, hiszen a pályám alakulását és a természetemet is, azt hiszem, édesapámnak köszönhetem. Mindig szégyenkezve gondolok arra, hogy én megkaphattam azt, amit ő nem kapott meg: neki kellett volna egyetemi tanárnak lennie, de nem lehetett, és ez nagyon rossz érzés nekem. Boldog lennék, ha ő ülne most az asztalfőn, és megkínálhatnám egy kis csopaki borral, mert az volt a kedvence. Rengeteget köszönhetek rajtuk kívül a keresztapámnak, Thurzó Gábornak, aki szintén író volt. Írtam róla annak idején egy elég rossz könyvet, amire nagyon dühös volt, de elsősorban nem a könyv színvonala miatt. Az bosszantotta, amit az életformájával kapcsolatban mondtam, mert azt írtam — és rettentő tapintatos voltam —, hogy a női szereplői nem hitelesek. Ez borzasztóan sértette őt, de mégsem akadályozta meg a könyv megjelenését. Minden szombaton fölmentem hozzá, ahol mindig iszonyatos ugatással fogadott valamelyik kutyája, majd bevezetett a szobájába, leültünk a földre, és fölolvasta nekem egy novelláját. Néha érdekesebbek voltak, ha ő olvasta, mint ha én olvastam volna őket, és közben még a kutyái is megszelídültek. Azután a lemezei között válogattunk, és jó néhányat „elloptam” tőle, mert szerintem rossz ízlése volt: nem szerette Bachot és Händelt — én nagyon szeretem őket. Gershwin és a hozzá hasonlókat kedvelte, féltékenyen óvta őket, de egyébként egy szót sem szólt, ha valamelyik zenéjét elvittem, sőt, hozott is nekem két lemezt Bécsből: az egyik Haydn *Teréz-miséje*, a másik a *Nelson-mise* volt — akkor ezek nagy ritkaságnak számítottak. A harmadik, akit mindenképpen meg kell említenem, Zimándi Pius lenne, akit apám 1950-ben, az utolsó előtti napon hozott el hozzánk, mielőtt a szerzetesrendeket feloszlatták

volna. Kiment érte Budafokra, ahol, ha jól emlékszem, Zimándi igazgató volt a premontreieknél; és iszonyú hadakozás és tiltakozás után idehozta a lakásunkba. A házból mindenki tudta, hogy szerzetes. Nagyon vonzó személyiség volt, senki nem jelentette föl, mert nagyon szerették. Később a rend biztosított számára egy lakást a Pozsonyi úton, ott tartott rendi összejöveteleket. Meglátogattam ott néhányszor, ördögi gombfoci meccseket vívtunk egymással, amelyek minden alkalommal az ő vereségével végződtek. Mint tanártól is sokat tanultam tőle, van neki egy könyve, amelyet soha nem emlegetnek: *A Toldi tanítása az általános iskolában* — én ebből tanítottam. Erre még Bicskén az osztályomban a cigánygyerekek is odafigyeltek, ami szédületes teljesítmény volt, egy remekmű a maga nemében. Ezen kívül egész életében írta a könyvét Péterfy Jenőről, és amikor valamelyik magántanítványa elveszítette a *Péterfy sétabotját*, akkor „havi gyász” következett. Nagyszerű könyv volt, és a sors igazságtalansága, hogy a kandidátusi bizottság nem fogadta el. Nyilván nem azért, mert a színvonala rossz volt, hanem azért, mert egy szerzetes írta. Már nagyon rosszul volt a szívével, amikor újratárgyalták az ügyet, és azt mondták, megkaphatja majd a kandidátusi címet. Ezt már nem érte meg.

Ami a bicskei általános iskolát illeti, ahol nyolc éven át tanított, milyen emlékeket őriz erről az időszakról?

Rengeteget tanultam, bármily humoros is, a bicskei tanártársaimtól. Ők többnyire falusi tanítók voltak, és én tőlük tanultam meg, hogyan lehet jól tanítani, hogyan kerülhetek közel a gyerekek és a szülők szívéhez — ez nagyon fontos volt, ahogy a módszereik is. A kollégáimtól tanultam meg azt is, hogyan szemléltessék valamit. Elővettem a könyvet, és azt mondtam a diákoknak, hogy ezt és ezt nézzék meg és olvassák el, mert ez tényleg érdekes — el is olvasták. Emlékszem, az általános iskolai tanmeneteken túllépve én például beszéltem Radnóti Miklós eclogáiról. Olyan csönd volt, meg sem mukkantak, az érzékenyebb lelkű kislányok sírva is fakadtak. Felejthetetlen élmény volt. Engem végeredményben a bicskei évek tettek olyanná, amilyen vagyok. Nagyon szerettem a bicskei tanárokat, azt hiszem, ők is kibírtak — kivéve a három párttagot. Ők el akartak lehetetleníteni, én pedig lelkesen ellenálltam, és nekem lett igazam. A Jóisten ugyanis mindig beavatkozik: abban az időben valamilyen okból a járási párttitkár pont engem választott, hogy tanítsam latinra. Nem ért az semmit, nem tanultunk semmit. Kifejtette nekem, hogy fasiszta vagyok, mert aki a Fradinak drukkol, az fasiszta, én a Fradinak drukkolok, tehát fasiszta vagyok. Ettől függetlenül jókat beszélgettünk. Ha vizsgára került a sor, akkor elmentem az egyetemre, és megkértem az ismerőseimet, hogy ha lehet, engedjék át, ő meg mindig meg volt sértve, hogy nem jelest kapott, jól is néztünk volna akkor ki. Egyetlenegy igazi barátom él még a bicskeiek közül, Krajczár Gyula. Két-háromhavonta találkozunk, eljön, és elmeséli, mi újság van Bicskén. Nagyon szerettem ott lenni, és csak azért jöttem el, mert a gyerekeim egyre nagyobbak lettek, és már nem lehetett hajnalban fölébreszteni őket a reggeli mozgolódással. Ezek tényleg nevelő évek voltak.

Ahogy a Mesterek és legendák című könyvében említi: életét, érlelődését szerzetesrendek irányították. Hogyan befolyásolta világnézetét, életszemléletét ez a légkör?

A ferenceseknél kezdtem, ahol volt egy sekrestyés, Borbély Achilles, mi Mamuskának hívtuk, azt hiszem, ez a név mindent elmond. Idősebb és öreg koromban is visszajártam hozzá, emlékezett rám, elbeszélgettünk, szerettük egymást. Tamás Alajos ferences szerzetes — aki a Kapisztrán Kórus alapítója és vezetője volt — beszélt rá, hogy írjak zenekritikákat, ami egyébként soha nem jutott volna eszembe. Nagyon szerettem a zenét, nem tanultam, de ha fölneéz a polcra, millió zenei könyvet lát itt, abból szereztem gyarló ismereteimet. Némelyikkel sikerem volt, amit például *A varázsfuvoláról* írtam, azt Vas István dicsérte meg — akkor föl is ment az ázsióm. Nagyon sokat kaptam még Szerén atyától, páter Szabó Szerén ferencestől, akit a megveretése és a halála elől menekítettek ki Kanadába. Hirtelen haragú ember volt, mégis nagyon hiányzott nekem, én voltam a legkisebb „fia” a cserkészek között. Ezután az időszak után jöttek a piaristák. Rengeteget tanultam tőlük, és az a döbbenetes, hogy tulajdonképpen azoktól, akik nem a humán tantárgyakat tanították. Számomra Pogány János, a matematikus egy tanárideál volt. Ráadásul, amíg ő tanította nekem a matematikát, én rendszeresen részt vettem az Arany Dániel Matematikaversenyen, sőt, még jutalomkönyvet is kaptam! Utána teljesen más irányt vettem, és fájdalmasan szemlélem, hogy két unokám is matematikus lesz, ahelyett, hogy irodalmárok lennének. Meg kell még említenem Ijjas Antalt, aki novellista volt, és emellett a régi katolikus lexikon szerkesztője is. Nagyon érdekes embernek találtam, körülbelül százötven centiméter magas volt, a képzelete viszont folyton monumentális. Az apró emberek módjára óriási személyiség lett belőle. Radó Polikárp a legnagyobb magyar teológusok egyike volt, ő arra tanított, hogy ne minden cikkem végén szólaljanak meg a harangok. Teljesen igaza volt, nálam állandóan harangoztak; kétségtelen, hogy nem ezek voltak a legjobb cikkeim. A piarista gimnázium elvégzése után egy évre az Új Ember hetilaphoz kerültem, ahol a kiadóhivatalnak a legeslegutolsó embere voltam — keserves volt. Nem szerettem, ők sem szerettek engem, mert apám fiaként azt hitték, „besúgó” vagyok, azért ültem oda hozzájuk. A szerkesztőségben viszont nagyon kiváló emberekkel ismerkedtem meg, akik rengeteget segítettek; hogy ott bizonyos dolgokat megtanulhattam, azt nekik köszönhettem. Sinkó Ferenc például odahívott az asztalához és fölolvasta a lengyel lapokból a legérdekesebb cikkeket. Magyar Ferencel, aki egy ideig főszerkesztője volt az Új Embernek, de akkor ott egy megtúrt személyiség volt, gyakran együtt távoztunk, majd beültünk a Kálvin téren egy vendéglőbe. Egy ilyen alkalommal elmondta nekem: ahhoz, hogy az ember katolikus lapba katolikus szellemben írjon, nem elég az, amit én csinállok. Én az egyetemen tanultam, meg apámtól, és apám nem volt egy úgynevezett katolikus író, ő író volt. És katolikus.

A Vigiliában jelent meg élete első írása. Fel tudja idézni, melyik volt az?

Igen. Nagyon szerettem Fekete István könyveit, így a *Kelét* is nagyon kedveltem. Apám azt mondta, hogy ha van kedvem, írjak róla. Megírtam a bírálatot, majd odaadtam neki. Másnap reggel itt volt már

az asztalomon az írás, nem sok maradt belőle, meg kell mondjam, de nagyon jó kritika lett belőle, mert átírta. Majd apám megkérte Sík Sándort, akit máig a magyar keresztény élet egyik legnagyobbjának tekintek, hogy biztosítson nekem valami munkalehetőséget a Vigiliánál. Sándor bácsi végtelenül kedvesen belenyugodott ebbe.

Sík Sándor piarista szerzetes, költő, irodalmár, tanár, tartományfőnök édesapjával nagyon szoros kapcsolatot ápolt. Ön-höz melyik oldala állt a legközelebb?

Tulajdonképpen az irodalomtörténeti nyitottsága. Képes volt kiállni Ady Endréért, ami abban az időben nem volt akármilyen. Gárdonyit én is nagyon szerettem, legalábbis az *Egri csillagokat*, de hogy Adyról mennyi beleérzéssel, milyen okosan írt, az lenyűgöző volt. És remekül csinálta a Vigiliát. Amikor a II. világháború után újraindult a lap, akkor nagyon jó érzéssel választották Sík Sándort főszerkesztőnek, aki a haláláig csinálta, nagyon jól. Én rengeteget köszönhetek neki, és amennyire tőlem telt, igyekeztem ezt meghálálni. Nem hiszem, hogy akad olyan valaki, aki annyit írt róla, mint én, még egy könyvem is megjelent róla, és máig büszke vagyok, hogy azt mondhatom: bízott bennem.

Egészen fiatalon, már az ötvenes évek közepétől részt vett a Vigília munkájában. Hogyan változott a kapcsolata a Vigiliával az évek során, milyen szerepet töltött be a lap az életében?

Amikor odakerültem a laphoz, az volt a feladatam, hogy a Vigília példányait a cenzúrához vigyem. Ez '56 előtt történt, ekkor az Új Embernél dolgoztam, ahol közben gépmester lettem, ami hatalmas előrelépést jelentett. Adrémagépeket kezeltem, saját fizetésem lett, így azt végre nem apáméból vonták le! Miközben a példányokat vittem a cenzor elé, írogathattam is a Vigiliába. A cenzúra akkor a Pasaréti úton működött, az Állami Egyházügyi Hivatalba egy Nemesné nevű hölgyhöz kellett vinnem az írásokat. Volt előtte két doboz: az egyikbe azt rakta, ami közölhető volt, a másikba azt, ami nem mehetett. Iszonyú szemrehányóan nézett rám, miközben Fekete István egyik novelláját a „nem lehet”-be tette, majd megkérdezte: senki nem érezte-e, hogy ez az írás uszítás. A novella arról szólt, hogy a termelőszövetkezetben megellik a tehén és megdöglök a borjú. A borjú megdöglése uszításnak minősült, pedig, azt hiszem, előfordul, hogy a borjak megdöglenek. Egyébként nagyon kedves volt a hölgy, azt tanácsolta, hogy e helyett a munka helyett jelentkezzem inkább ismét egyetemre. Akkor már túl voltam a felvételin, de nem vettek föl, mert 1955-ben nem özönlöttek a piarista diákok az egyetemre. '53-ban jött Nagy Imre, az egy jó év volt, '54 elviselhető, '55 nagyon rossz. '56-ban újra jelentkeztem, és fölvettek. Sík Sándornak a lap főszerkesztőjeként rengeteg támadást kellett elviselnie. Emlékszem, mennyi támadást kellett kivédenie Pilinszky miatt, akire azt mondták, hogy eretnek. Sándor bácsit amiatt is mindenki gyötörte, hogy miért kell a „világiak nagykorúságáról” írni — amelyről a II. Vatikáni zsinat kapcsán apám ankétot kezdeményezett a Vigiliában —, hiszen a világiak „kisebnek” mint az egyháziak. Öregedett, fáradt, betegeskedett, és hogy csúnyán mondjam, a balhékat apám vitte el. Ezt mindenki tudta, az Egyházügyi Hivatal is tudta; tudták, hogy apám az, aki lebeszéli arról, hogy békepap legyen — mert persze, hogy hívták —, majd végül apámat, mint Sík Sándor rossz szellemét, „kihajózták” a Vigiliától. Mihelics Vid lett a főszerkesztő, én őt nagyon szerettem.

Ő is szeretett engem, „Fiacskámnak” nevezett mindig, még akkor is, amikor a gyerekeim már nagyobbak voltak — nagyon megható volt. Maga is érezte, hogy az irodalommal nincs jóban. Remek szociológus volt, de egy folyóirat nem létezik, ha szociológus csinálja. Egy idő után belátta, hogy erősíteni kellene az irodalmi részt, és megkérdezte, hogy lenne-e kedvem a Vigiliánál dolgozni. Két hét gondolkodási időt kértem. Nem mertem vele dolgozni, ő hat nyelven értett, mindent tudott, én meg semmit sem tudtam hozzá képest. Meghalt, így nem kellett őt megbántanom azzal, hogy elmondjam, nem vállalom. Hosszas vajúdas után apám lett a főszerkesztő. Ekkor írt például Nyíri Tamás is a lapba, és ekkor jelent meg tizenkétezer példányban a folyóirat. A „*Ki nekem Jézus?*” körkérdés egy olyan átütő erejű kezdeményezés volt, hogy Ottliktól Nemes Nagy Ágnesen át a marxistákig mindenki írt erről, akiket Hegyi Béla megszólított. Fantasztikus szám volt, újra kellett nyomni, olyan feszültség volt körülötte. Nem kétséges, ez volt a Vigilia aranykora. Én azóta is, mióta Lukács László a lap főszerkesztője, minden számba írom a *Könyvek közöttöt*, vagy néha a *Hónapról hónapra*t.

Vasadi Péterrel egy ideig együtt ültek „a nyolcas szobában”, a Vigilia szerkesztőségének szobájában. Milyen volt a kapcsolatuk?

Az akkori felelős szerkesztő nem volt elégedett a helyettese munkájával (akivel egyébként én nagyon jóban voltam: Zlamál Dezső egy kiváló ember volt); ezért odavették Vasadi Pétert, hogy ő mint a számok embere majd foglalkozzon ezekkel a feladatokkal. Vasadi Péter megjelent egy bakancsban, kék munkaköpenyben, és mindennel foglalkozott, csak a számokkal nem. Ő elsősorban Doromby Károllyal volt nagyon jóban, aztán meg Pilinszkyvel. Járt a Vigilia összejöveteleire, amelyeket Doromby, ha jól emlékszem, az Építész Klubba szervezett, és ott derült ki, hogy ő milyen kiváló költő. Ha keresztény szellemű költészetről beszélünk, akkor annak élvonala ma Vasadi Péter. Zárkózott, nagyon kemény, önmagát állandóan csiszoló, olvasó ember, aki, azt hiszem, legalábbis az Új Embernél, soha nem kapta meg azt az elismerést, ami megillette volna. Annál hasznosabb volt költőként; és én már akkor nagyon kedveltem őt, mint embert is, bár nem tartoztam a tanítványi körébe, ahova rengetegen tartoznak még most is. Nekem megvoltak a saját tanítómestereim Sík Sándortól kezdve. De Vasadi Péternek valóban ott volt már akkor is a marsallbot a kezében, és marsall is lett belőle.

Írásaiban azt olvashatjuk, hogy keresztapja, Thurzó Gábor fedezte fel Pilinszky Jánost.

Igen, határozottan. Pilinszky Thurzó Gábor társaságában jelent meg először nálunk. Rövidnadrágos gimnazista volt. Emlékszem, a legutolsó szoba volt a vendégszoba, és rendkívül magas hangok hallatszódtak ki onnan; én pedig rendkívül izgatott lettem, hogy vajon malacot ölnek, vagy mi történhet ott benn, így aztán bementem. Ott ült Pilinszky, és valamit magyarázott. Thurzó Gábor azt mondta, hogy ő a legtehetségesebb ifjú költő, akit valaha látott. Amikor a keresztapámék megszervezték az Ezüstkor című folyóiratot, melynek nem sok példánya jelent meg, mert azt is beszüntették, Pilinszky ott jelentkezett egy versciklussal. Ez szerintem óriási dolog volt a számára, mert ekkor jelentek

meg első írásai. Lehet, hogy azt mondják róla, hogy katolikus költő, lehet annak is tekinteni, de ő volt korának a legnagyobb költője. Mint az Új Ember munkatársa, prózát írt, nagyszerű prózát — amit később Jelenits tanár úr össze is gyűjtött egy kötetben —, ám szépen lassan fogyni kezdtek ezek az írások. Mindig sötétbarna borítékban küldte őket, de amikor külföldön volt, nem jöttek a borítékok. Akkor, emlékszem, egy szerkesztőségi értekezletet kezdeményeztek Pilinszky rendszabályozásáról. Én akkor ott külsős ember voltam, bicskei tanár vagy már múzeumi dolgozó, de amikor nekiláttak, hogy szétcincálják Pilinszkyt, akkor szót kértem: legyünk tisztában a mértékekkel, hogy kicsoda is Pilinszky. A lap büszke lehet arra, hogy a költő az Új Embernél dolgozik, még ha kevesebbet is ír a lapba. Így levették a napi-rendről a kérdést. Pilinszky sehova sem tartozott. Magában álló csillag volt. Nagyon büszke voltam arra, hogy elég jóban voltunk, sokat magyarázott nekem, amiből időnként nagyon mulatságos dolgok sülettek ki: egyszer például arról beszélt, hogy a cigarettázás rendkívül egészségtelen, miközben telehamuzott egy hamutartót; máskor ügyeletes szerkesztőként dilettáns ürgékkel jött össze, akik hozták a bekötött, iniciáléval ellátott verseiket, ő pedig ott ült velük, mint egy lombja vesztett fa, és kereste a menekülési útvonalat. Megszántam, kimentem hozzá a szobából és azt mondtam, hogy „Jancsi bátyám, a püspök úr várja!” Mire azt mondta, hogy ő nem ismer püspököt. Ilyen emberrel nem lehetett viccelni, teljesen reménytelen volt.

Ahogy Ön is kiemeli egy tanulmányában, Sík Sándor már 1935-ben hangsúlyozta, hogy a katolikus meggyőződés nem feltétlenül záloga az irodalmi műalkotás értékének. Ön szerint beszélhetünk-e kifejezetten katolikus irodalomról?

Nekem az a tapasztalatom, hogy amit Thurzó Gábor „sekrestyeirodalomnak” nevezett, az teljesen elhibázott. Ha jó író ír jó művet, abban mindig megtaláljuk azt a mondanivalót is, amelyet mi keresztény mondanivalónak gondolunk. Ha elolvasom Tolsztoj *Háború és békéjét* — bár lenne időm újra elolvasni! —, akkor abban számtalan olyan dolog van, ami az embert megrendíti. Gondoljon arra jelenre, mikor Andrej herceg fekszik a csatatéren, és fölnevez a csillagos égre. Ennél szebbet nem lehet írni. Ez maga a katolikum. Ha az általam nagyon kedvelt Ottlik Gézárt vagy Mátyás Ivánt olvasom, bennük is ott érzem ezt. Az *Iskola a határon*, az bizony végeredményben egy keresztény könyv, mert megjelenik előttünk kézzelfoghatóan a rossz, amit nem szabad és nem lehet túrni. Az általam nagyon kedvelt Mátyás novellái pedig a kiszorított emberről, a kisemberről szólnak, akit valahogy óvni kell, és nem szabad hagyni, hogy eltűnjen a színről. Az én szememben inkább olyan formán létezik a katolikus irodalom, mint a papok művelte irodalom: Harsányi Lajos, Sík Sándor, Mécs László, Csanád Béla, Tűz Tamás — én őket tekintem a katolikus irodalom képviselőinek. Közülük is természetesen legelőször szerepelne Sík Sándor. Nem mintha ő olyan nagy költő lett volna: maga a jelenség volt felejthetetlen. Emlékszem, hogy lógtunk a lépcsőházban a konferenciabeszédein. Ha tudná, milyen egyszerű volt. Nem volt benne semmi magamutogatás. Amit mondott, az abban a korszakban reményt sugárzott, azt mutatta, hogy így is le-

het élni, lehet hiteles keresztény az ember akkor is, ha súlyok neheznek rá. Hogy én megmaradhattam, legalábbis igyekeztem megmaradni olyannak, amilyen vagyok, ezt elsősorban annak köszönhettem, hogy soha nem neheztek rám olyan elviselhetetlen súlyok. Ha befejeztem Bicskén a tanítást, sokszor a vonatállomásig is elkísértek a gyerekek. Felszálltam, kinéztem az ablakból, ők meg egyre kérdezték, hogy jövök-e másnap is. Jöttem, mert vártak. Egyszer sok-sok év után kiszálltam Bicskén a kocsiból, és jött velem szemben egy cigányfiú, aki felismert és megszólított. Fogalmam sem volt, hogy kicsoda. „Olyan pofont kaptam magától, mondta, hogy azóta is emlegetem.” A szocialista nevelési elveket gyakoroltam, de soha senki nem haragudott meg érte. Ha más hozzányúlt a gyerekekhez, az egész cigánytelep megjelent és választékos üvöltözésektől harsogott az egész utca. Én meg megpofoztam az illetőt, és el volt intézve az ügy. Szerencsém volt. Valahogy a Jóisten mindig megsegített életem során. A házasságomban, a gyermekeimmel és az unokáimmal is.

1984-ben, a Vigiliában jelent meg az az írása, amelyben elsőként tekinthette át Márai pályájának egy részét (M. az emigrációban), 1990-ben monográfiát írt róla, 2016-ban pedig megjelent egy tanulmánykötete Márai Sándor újratöltve címmel. Ő talán az egyik legnépszerűbb író azok közül, akikkel behatóan foglalkozott.

Engem mindig az érdekelt, hogy olyanról írjak, akiről más még nem írt. Kosztolányiról én írtam először egy kismonográfiát, az akkor nagyon izgalmas volt. Kiss Feri, aki kollégám volt az Irodalomtudományi Intézetben, megírta a „nagy” Kosztolányit (*Az érett Kosztolányi*), ami egy hatalmas és egy nagyon értékes mű; de én beelőztem a kicsivel. Talán jelentős részem volt abban is, hogy Márai visszajött az irodalmunkba. Először egy tanulmányt írtam róla *A nyugati magyar irodalom 1945 után* című kötetbe, amelyet az egyik vidéki folyóirat meg is jelentetett, majd a főszerkesztőknek tartott értekezleten Aczél György engem önsorsrontónak nevezett. Nem lett végül ennek semmilyen adminisztratív következménye, továbbra is írhattam, és dolgozhattam az Irodalomtudományi Intézetben. Amikor elkészült az első könyvem Márairól, elküldtem az írónak, aki erre válaszul küldött egy dedikált könyvet. Abban a pillanatban úgy éreztem, hogy most már én is az irodalomhoz tartozom, egy saját Márai-dedikáció már jelent valamit. Ugyanezt éreztem egy Márai-konferencia után is. Sorba állítottak bennünket, előadókat, és Habsburg Ottó kezét fogott mindnyájunkkal. A feleségem szerint ez nagy pillanat volt. Azután odajött hozzánk Nemes Nagy Ágnes Lengyel Balázssal, és azt mondta: „Mi újság, gyeregem? Nagyon jó volt az előadásod.” Nekem ez volt a nagy pillanat. Lengyel Balázs meg is írta egyszer, hogy majdnem olyan jó kritikákat írok, mint az apám. Ezek a találkozások és vélemények a befogadást jelentették számomra az ő köreikbe. Apámnak egyébként majdnem minden Máraija megvolt dedikálva, mert a Révainál ő gondozta az írot. Elolvastam az összeset, aztán megírtam róla ez első, majd a második könyvem, és most készül a harmadik, amelyik borzalmas vastag lesz, mert beletettem minden írást és könyvet, amit valaha írtam róla. Egy szervezet ösztönözte arra a kiadót, hogy adja ki egyben mindezt, mert a könyv segédkönyvnek készül.

Hogyan talált rá azokra az írókra, költőkre, akikkel korábban mások csak nagyon keveset foglalkoztak?

Nem volt nehéz dolgom, abból indultam ki, hogy kiket tiltottak. Biztos voltam abban, hogy akit tiltanak, az jó író. Kónya Lajossal például, aki annak az időszaknak kiemelt költője volt, nagyon jóban is voltam, együtt dolgoztunk a Petőfi Irodalmi Múzeumban, ami egyébként olyan volt, mint egy fegyenctelep. Tudtam, hogy Nemes Nagy Ágnes jobb költő, mint Kónya Lajos; és tudtam azt is, hogy az elhallgattatott Mándy Iván jobb novellista, mint sok kifejezetten jónak tartott író, aki egyébként gyönyörű novellákat írt.

Mégsem Nemes Nagy Ágnesről írt könyvet vagy tanulmányt.

Nem írtam Nemes Nagy Ágnesről, megmondom őszintén, nekem ez túl nehéz lenne. Túl későn is kezdenék már vele foglalkozni, de a szintén nagyra tartott Esterházyról például sokat írtam. Róla az az első emlékem, hogy még gimnazistaként a kiváló Jelenits István, akiről csak felsőfokokban tudok beszélni, beküldte apámhoz a Vigiliába, és apám azt mondta, hogy ő egy óriási tehetség. Arról ne is beszéljünk, hogy Jelenits István mekkora tehetség, szerintem a mai magyar hitéletnek talán a legnagyobb alakja. Nem tudom, hogy most mit csinál, mert már nem tudok itthonról kimozdulni és nehéz innen követni, de aki látja, azt mondja, van neki egy körülbelül a Trianon idejéből származó akatáskája, azzal jön-megy, állandóan hívják, ő pedig beszél, ahol érdemes. Missziót teljesít, és egy nagyon kiváló ember. Büszke vagyok, hogy a barátságába fogadtam.

2014-ben jelent meg Az ismeretlen Rónay György címmel édesapja írásaiból készített válogatása. Mi jellemezte a kapcsolatot?

Van egy verse, a *Fiamhoz*, én azt alapvetőnek tartom, és aszerint igyekeztem élni. Olyan apa volt, aki állandóan nyomon követte, hogy mit csinálok, és ez biztosságot adott. Neki köszönhetem, hogy a piaristákhoz kerültem, ő ragaszkodott ehhez. Ő is tanított ott, nagyon szerették a tanítványai. Nem volt képzett pedagógus, ezért kicsit más módszerekkel tanított. Azt mesélik, hogy az első óráján, óriási várakozás közepette, mert nagy tekintélye volt az iskolában is, bevonult a terembe, majd fölült az első pad szélére, és elkezdett franciául beszélni — elámult a szereg. Céduladolgozatokat íratott velük, ők pedig egyre fejlődtek. Én ekkor döbbsenem rá, hogy benne milyen pedagógiai ethosz van, ő egy olyan ember, akinek mindig is az egyetemen lett volna a helye — de hát szó sem lehetett akkor erről, Horváth Jánosnak, Gyergyai Albertnek, Eckhardt Sándornak sem volt igazán helye. Így aztán engem tanított. Nem szerette, ha matematikai kérdésekkel fordultam hozzá, akkor úgy viselkedett, mint Karinthy hőse, egy idő után elvesztette a türelmét, mert ő sem tudta megcsinálni a feladatot, én sem, és a szememre vetette, hogy ennek az az oka, hogy nem figyelek — ezzel ott hagyott. Ő mondta meg azt is, hogy mit olvassak, de soha nem szólt bele abba, hogy milyen könyvet veszek magamtól a kezembe. Tízéves koromban elolvastam *A három testőrt* és folytatásait, azóta is nagyon szeretem ezeket. Tizenkét évesen már túl voltam a *Svejken*, az máig is az egyik legkedvesebb könyvem. A másik nagy érdeme apámnak, hogy részt vett a mi életünkben — ez nagyon nagy dolog egy szülőtől. Együtt jártunk meccsre, óriási Fradi drukker volt, még nagyobb, mint én, ami

szinte lehetetlen. Írtam is egy könyvet a Fradiról, és erre vagyok a legbüszkébb, mert ez volt a legkelendőbb könyvem. Azonkívül apámnak köszönhetem, hogy megszerettem a templomokat. Nagyon szívesen járt szabadidejében a városba, beült egy templomba és imádkozott. Nem úgy imádkozott, hogy a Miatyánkot vagy az Üdvözlégyet mondta, szerintem beszélgetett a Jóistennel. Nekem is ez az ideálom. Sosem szoktam rózsafüzérezni. A Miatyánkot elmondom becsülettel, de aztán inkább úgy mondom tovább, hogy „Édes Jézusom, hát segíts!” Volt egy tragédia apám számára: három gyereke meghalt. Az egyiket, emlékszem, egy falárában vittük ki a Farkasréti temetőbe, mert még nem működött a háború után a koporsószolgálat — az egy szörnyű dolog volt. Ott láttam őt életemben először sírni.

„Hatvan évet ha megértünk, / legalább már annyit értünk: / ami kár ért, az is — értünk. / Sebeinkből lett a vértünk” — írja Rónay György Weöres Sándornak című versében. A költőt személyesen is ismerte. Hogyan találkoztak?

Weöres Sándor egy végtelenül kedves, hitetetlenül szórakozott ember volt. Én először akkor figyeltem föl rá, amikor itt a rózsadombi közértben megjelent egy szörnyű toprongyos foxival, akit odakötött egy oszlophoz, majd bement a közértbe. Elővett egy hosszú papírt, azt a közért vezetője, Icuka kivette a kezéből, majd sorban adogatta neki a kosarába, amit Károlyi Amy fölírt, ő pedig sorra meglepődött, hogy Amyka miket írt föl. Rácsodálkozott az életre. Úgy kerültem vele aztán szorosabb kapcsolatba, hogy közös volt a hentesünk. Karcsika költeményeket is írt, és ezek közül nem egy Weöres Sándor, jó néhány pedig az én javításokkal készült el; sőt, amit én javítottam, azok közül meg is jelent Lőw Károly több költeménye. Gyönyörű szép húst kaptunk érte. Sándor bácsival elég gyakran lehetett Karcsikánál találkozni, mert a közért mellett volt a hentes. Egyszer találkozott a gyerekeimmel is, akikre mind rácsodálkozott, és mindegyiknek adott ajándékba egy narancsot. Mondtam is a gyerekeknek, hogy nagyon becsüljék meg, mert ez Weöres Sándor narancsa — meg is ették lelkesen. Egyszer aztán a verseiből, amiket én rettentően szerettem, összeállítottam egy szavalókórust. Előző évben apám csinált egy szavalókórust a bicskei osztályomnak, amellyel megnyertük a járási versenyt, sőt, máshol is szerepelhettünk vele. Ezen felbátorodva előadtam Sándor bácsinak, hogy miket válogattam a szavalókórusba, majd megkérdeztem, hogy lenne-e kedve meghallgatni. Nem jött el, mert őt nem nagyon lehetett kimozdítani a közegeiből. Ekkor magyarázta viszont el, hogy ha jót akarok magamnak, dolgozzam mindig éjjel. Én jót akartam magamnak, ezért én éjjel aludtam. De ő éjjel alkotott, ezért olyan érdekes a közege annak, amit írt — erre egyébként, azt hiszem, Kenyeres Zoltán barátom figyelt föl.

1970-től dolgozott a Petőfi Irodalmi Múzeumban, ahol részt vett a nagy kiállítások rendezésében, és Gellért Oszkár, valamint Füst Milán hagyatékának feldolgozásában.

Hatalmas szerencsénk volt Parancs Jancsival, a költővel, hogy mi kaptuk feladatul Füst Milán hagyatékát, mert az agg költő mindent hét példányban írt meg, és mindegyik kéziratra ráírta, hogy „Metteur Úr, kérem itt vigyáznia a hosszú hanggal”. Gondos ember volt. Így míg valaki feldolgozott egyet, azalatt mi feldolgoztunk hetet. Egyszer egy reggel kinyitottuk a dobozokat — iszonyú pénzért vették meg Füst Milán hagyatékát, akkor hétszázezer forint óriási összeg volt — és lám, mit ad Isten, az egyik doboz tele volt nagy kerek vécepapírral. A legnagyobb

zavarban voltunk, és a kéziratár vezetője, aki egy igazi agg hölgy volt, már attól elpirult, hogy klozettepapírt látott, úgyhogy azt mondta, nem tud tanácsot adni, tegyünk belátásunk szerint. Végül úgy döntöttem, hogy rendeltetésének megfelelően elhasználjuk és megbecstelenítjük ezt a hagyatékot. Egyébként sokat merítettem ebből az időszakból: amikor Gellért Oszkár hagyatékát dolgoztam föl, ott rengeteget tanultam a Nyugatról. Nagyon érdekesek voltak például Kosztolányi utolsó kéziratái, amelyeket már halálos betegként írt.

1999-ben Széchenyi professzori ösztöndíjat kapott a katolikus irodalom kutatására. Közel tíz könyvében foglalkozik a katolikus irodalom szemlélettel, a 20. századi spirituális magyar lírával. Hogyan látja a kortárs tendenciákat? Lát folytatást?

Nem igazán. A katolikus irodalom számára bőven elég lesz, ha feltárják a múltját. Homály fedte sokáig, elérkezett az idő, hogy valahogy rendet teremtsünk, és elválasszuk az értékest az értéktelentől. De ezt én nem fogom megcsinálni, szeretnék egy kicsit inkább az unokáimmal foglalkozni. A mai, kortárs irodalommal kapcsolatban pedig az az érzésem, hogy ebből már kikoptam. Az utolsó, igazán modern versélményem inkább a külföldi költéssel kapcsolatos: leginkább a *Hang szólít — Isten-kereső versek a huszadik század világ-irodalmából* című antológiában olvastam a modern költőket. A modern magyar költők eljátszanak a szavakkal, a magánhangzókkal, meg a mondatokkal, de nekem az a véleményem, hogy amit én is meg tudok írni, az nem jó vers. És ezek közül rengeteget meg tudnék így írni. Ez nem túlságosan megnyugtató, és lehet, hogy ez csak egy öregember dohogása, de igazán nagyon kevés olyan költő vagy író van, akire azt mondom, hogy rá tényleg figyelni kell. Akiket kiemelnék, azok is inkább prózaírók, Esterházy írásait és Nadas Pétert az ember figyeli, de hozzájuk hasonló költőt nem tudnék kiemelni.

„Händel fenséges, Bach alázatos hívő, Mozart az esendő, a fölfelé törekedni vágyó ember dadogó hitét tolmácsolja (...). A zene Istenhez vezet” — írja a Hullámhegyek, hullámvölgyek című könyvében. Évtizedekig írt Zenei jegyzeteket a Vigiliába, majd az Új Emberbe, ahol A vasárnap egyházi zenéje című műsorot vezette. Hogyan alakult ki ilyen szoros kötődése a zenéhez?

Ezt Tamás Alajos atyának köszönhetem, aki elhívott azokra az oratóriumokra és egyéb előadásokra, amelyeket ő a Kapisztrán Kórus élén vezényelt. Én akkor szerettem meg a zenét. Az én élményem nem Beethoven volt, nem is Schubert — bár Schubertet rettentően szeretem —, hanem Bach, Händel és Vivaldi. Emlékszem, föllökés-szerű élmény volt, amikor édesapám megvásárolta nekem a Rózsavölgyinél Bach III. és IV. Brandenburgi versenyét, amit Reiner Frigyes vezényelt; és megvette Beethoven hegedűversenyét is David Oistrakh-kal. Ez volt az első két lemezem. Ekkor kezdtem el gyűjteni őket, és óriási zeneműgyűjteményem lett. A lemezek mellett már van háromezer cédém is, és máig minden áldott nap hallgatok zenét. Igyekszem most is megvenni és elolvasni a jobb zenei könyveket. Mozart megzenésített miséi óriásiak, Haydnnál pedig elképesztő, hogy mennyire beleélte magát a mise szövegeibe. Mozart *Requiem*jéből körülbelül harminc különböző felvételem van, soha az életben nem fogom meghallgatni mindegyiket, de ha megtudom, hogy van egy harmincegyedik, a kopó szenvedélye lesz úrrá rajtam, és azt is meg kell szereznem. Aztán egyszer meghallgatom, beteszem ábécé sorrendbe a többi közé karmester szerint, majd jönnek a tanítványaim, és nekik is ajándékozom a lemezt, hogy megtudják, szép és érdemes zenét hallgatni.

MAI MEDITÁCIÓK

Isten-tisztelet és a zene

GÁSPÁR CSABA
LÁSZLÓ

Gondolatok vallás és művészet kapcsolatáról

1956-ban született Budapesten. Filozófus, teológus, a Miskolci Egyetem BTK Filozófiai Intézetének egyetemi docense. Legutóbbi írását 2016. 11. számunkban közöltük. — A tanulmány alapja a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete által 2017. március 16-án a Hild-villában „Keresztény egyházművészet a XXI. században” címmel rendezett szimpóziumon tartott előadás.

¹Vö. a IV. Lateráni (XII. egyetemes) zsinat (1215) megfogalmazásával: „a Teremtő és a teremtmény között nem lehet akkora hasonlóságot megjelölni, hogy egyúttal tudomásul ne vennénk a közöttük létező nagyobb különbözőséget” [inter creatorem et creaturam non potest similitudo notari, quin inter eos maior sit dissimilitudo notanda] (DS 806).

In medias res: Mozartot ki kell tiltani a templomból, mert miséin a Föld dalol, nem az Ég zeng. Veszélyes volt a világi harmóniakat beengedni a mise zenéjébe, mert Mozart korára már szétválaszthatatlanul egybecsengett az opera zenéje és a liturgia muzsikája; földi dallammá vált az égi kórus. Ezzel azonban az ember még korántsem emelkedett a mennybe, viszont elzáródott a menny, mert elnémult a hangja. Ég és Föld harmóniáját csak olyan mértékben állíthatjuk, amilyen mértékben a két zenei világ különbségét állítjuk.¹ Mozart a színpadon varázslat; a templomban pogányság és bálványimádás. Mozart zenéjébe még a Jóisten is úgy belefeledkezhet, hogy esetleg megfeledkezhet — rólunk...

✱

Az alábbiakban nem az egyszerű vallási népenekekről beszélek, amit Isten jámbor népe énekel a mise, illetve az istentisztelet bizonyos részein, hanem a *liturgikus szöveg megzenésítéséről*. Tény, hogy manapság az istentiszteleteken nem Haydn vagy Mozart kompozíciói szolgáztatják a zenét. Ennek oka azonban nem a muzsikájuk és a liturgia ellentétének észlelése és belátása, hanem technikai: a hétköznapi körülmények és adottságok nem teszik lehetővé, hogy a közösségek, plébániák, gyülekezetek kellő apparátussal és felkészült előadókkal tegyék ünnepélyessé a liturgikus alkalmat. Pedig szentimentális szívük és eltompult teológiai érzékük szerint — kegyesebben fogalmazva: lelkipásztori buzgalmukban — ezt tennék.

Lehetnék nagyon pedáns: ekkor definiálnám a vallást, a művészetet és a zenét, és a definíciók alapján megvizsgálnám, milyen viszonyban állhatnak egymással, hogyan szolgálja vagy nyomja el az egyik a másikat.

Ennek a pedantériának azonban ellene szegül a szóban forgó dolgoknak — a vallásnak, a zenének és a művészetnek — az a sajátossága, hogy nem definiálhatók egyszer s mindenkorra, hanem koronként mást és mást jelentenek, ha nem is minden közös vonás nélkül. A vallás fogalma teljesen más az antik világban és a kereszténységben, a politeista és a monoteista vallásokban; a művészet szintén különböző jelentést hordoz az ókorban, a középkorban, a reneszánszban, a modernitásban és a posztmodernitásban, a különböző kultúrákban betöltött szerepéről nem is szólva: Kelet és Nyugat nem ugyanazt tekinti a művészet lényegének. — De maradjunk a mi szű-

kebb kultúránkban, és beszéljünk a jelen európai művészetének, zenéjének és vallásának kapcsolatáról. Ám zavarunk ekkor talán még nagyobb, mint ha történelmi távlatban vizsgálódnánk. Ma úgyszólván lehetetlen közös meghatározást találni a művészet számára, és a vallás sincs jobb helyzetben. Nem csupán arról van szó, hogy másként tekintenek a művészetre és a vallásra a társadalom különböző csoportjai (a laikus és a művész, a hívő és a nem-hívő), hanem egyenesen mást és mást tekintenek művészetnek, illetve vallásnak. Ami pedig a kereszténységet illeti, ott sem jobb a helyzet. A kereszténységen belül a művészet fogalma talán kevésbé vitatott, és még viszonylag egységesnek mondható, de a vallás mibenléte és ennek megfelelően a vallás és művészet/zene viszonya komoly eltéréseket mutat az egyes felekezetek szerint, elég, ha a keleti ortodox és a nyugati keresztény zene és liturgia viszonyára gondolunk.

Szent liturgia vagy megszentelt koncert?

Vajon a zene tartósan a vallás szolgálatába állítható, vagy előbb-utóbb a szolga kilép alárendelt helyzetéből, ahogyan Kant fogalmazott filozófia és teológia középkori viszonya kapcsán, mondván: igaz, hogy a filozófia a teológia szolgálóleánya, csakhogy immár — Kant korában — nem az úrnő uszályát hordozza mögötte alázatosan, hanem a fátylát viszi előtte büszkén... A zene és vallás viszonyára alkalmazva ez azt jelenti, hogy bár a zene szolgálóként kezdte pályafutását a vallás közegeiben, de immár nem a vallást szolgálja, hanem csupán a termet bérli tőle. Ennek igazolására tulajdonképpen semmi mást nem kellene tenni, mint zenei példákkal bemutatni a zenetörténeti változásokat a gregoriántól Kodályig, és arra kérni a hallgatóságot, figyelnie meg saját magán, mikor érzi magát istentiszteleten, és mikor koncerten.

Mit tesz a zene a liturgikus szöveggel? Elmondja-eléneke? Társul hozzá, s ketten együtt érnek el hatást, egyetlen lelki folyamatban és szellemi történésben² egyesítve a zene hangulati-esztétikai és a szöveg teológiai erejét? Vagy a szöveg *engedélyezi* a zenét, de csakis a szövegtartalom jelentőségének megemeléséért, jelentése súlyának fokozásaként? Vagy talán a zene fogadja be a szöveget? Ám ez utóbbi esetben a zene nem egyszerűen befogadja, magába emeli, nem egyenrangú szövetségesevé, hanem önnön szövetségesevé teszi, ilyenformán a szöveg nem átalakuláson, *metamorfózison*, hanem *metabolizmuson* megy keresztül: a zene felemésztí.

Alapállításom szerint mihelyt a zene magába fogadja a liturgikus szöveget, előbb-utóbb a zene logikája kezd érvényesülni, és ez nem is lehet másképpen, mert ellenkező esetben a zene mint zene unalmas lenne. Ellene vethetik, mi a helyzet a gregoriánnal, hiszen az is zene! Nos, úgy vélem a liturgikus gregorián nem zene a mai értelemben, hanem dallamba ágyazott *szövegmondás*. A maga idejében a szerzetesek valódi imának hallhatták, már csak azért is, mert nem a zene, hanem a szöveg dramaturgiája és a spiritualitás mozgása érvényesült benne. Nem zenének, még kevésbé a mai értelemben vett művészetnek

²A lelki folyamat a lélek felemelkedése Istenhez, vagy beszélgetése Istennel [soliloquia animæ ad deum — Ágoston], a szellemi történés a megváltás drámájának megjelenítése.

szánták, hanem kántálásnak, a szöveg megemelésének, ami nem a művészet régiójába emelte a liturgiát, hanem ünnepélyessé tette.

Manapság persze hiába hallgatnánk meg egymás után, egymást összehasonlítva egy gregorián vagy pravoszláv kórust és egy Bach motettát, vagy pláne egy Mozart misét, nem hallanánk tisztán a döntő különbséget. Egyként zenének, jóllehet különböző harmóniai világot képviselő zenének hallanánk mindet, mert mi már eleve a nyugati zenei kultúra klasszikus-romantikus fejleményei felől halljuk a régieket is. Nincs tiszta hallás, minden hallás kulturálisan hangolt és színezett.

Ha tehát a zenét beengedjük a misére, akkor előbb utóbb érvényesül önaffirmációja, és a saját útját fogja járni. Ennek elégséges bizonyítéka a nyugati egyház zenetörténete, melynek folyamán, mint látható, a zene nem marad meg a háttérben, hanem a maga logikája szerint előbb csak részt, hamarosan azonban vezető szerepet követel magának. Az aláfestés kevés a számára, saját élete van, és azt idővel következetesen érvényesíti is. Adott esetben a mise kárára is. A gregoriántól hosszú út vezet Mozartig, de ez az út a *zene* immanens fejlődésének az útja, nem a liturgiáé, még kevésbé a liturgia teológiájáé. Ez utóbbiak keveset változtak. Annál inkább változott a zene: egyre jobban magához tért, és a liturgiából zene lett. Nem „liturgikus zene”, hanem tisztán, világosan, egyértelműen és diadalmasan *zene*.

Vallás és művészet különözése

Mi az oka ennek a túlterjeszkedésnek? Véleményem szerint először is a vallás és a művészet különözésében rejlik az ok, kivált a művészet ábrázoló karaktere folytán. Igaz, hogy ez a zenére kevésbé illik, mint mondjuk, az irodalomra vagy a képzőművészetekre, de azért érdemes megemlíteni, mert érzékelteti a vallás és a művészet különözöségét, ami a zene és vallás viszonyában is fennáll, természetesen a maga módján.

1. Ábrázolás és az Ábrázolhatatlan

A hit nem ábrázol, hanem belekapaszkodik a minimális mesterséges ábrázolási fogással bemutatott bibliai történésekbe, a szóba, illetve a szent szövegbe, beleértve a liturgia textusát is. Az ábrázolásban mindig van valami rajtaütésszerű: fogságba ejti az ábrázoltat, de az ábrázolót is, aki önmaga csapdájában nehezen tudja fenntartani az általa ábrázolt valóság ábrázolhatatlanságának tudatát, ami pedig a vallás világában teológiai szükségszerűség, különben bálványimádássá züllik. Igaz, hogy a hívő is, mint minden emberi gondolkodás szüntelenül képzetekkel segít magán, elképzelésekkel jeleníti meg a gondolati tartalmakat, vallási szereplőket és eseményeket. Amíg ezek a képzetek a szubjektumban vannak, addig elég képlékenyek, és bármikor másokra cserélhetők. Mihelyt azonban tárgyasulnak, tárgyi formában objektíválódnak, idővel, kivált, ha kulturális kánoni érvényesség kapcsolódik hozzájuk, fixálódnak, és képzetet irányító tekintélyre tesznek szert. A vallási valóságok leghitelesebb megjelenítője a szó, amely úgy mozgósítja a képzetet, hogy nem köti meg alakját, mi-

³Manapság nem kell bizonygatni, hogy a vizualitás túlhatalma, a képek áradása a gyerekkortól kezdve milyen negatív hatással van a fantáziára, a gondolkodáshoz nélkülözhetetlen belső képzetalkotásra. Aki a televízióra bízva a gyermeki képzelet irányítását, az a szabad teremtés félelmetes és nagyszerű tapasztalatától fosztja meg gyermekét, akiben így nem alakul ki az a *képzelőerő*, ami nélkül lehetetlen *elgondolni* a lét formákban, alakzatokban, színekben, hangulatokban végtelenül gazdag valóságát.

⁴Napjaikban Bach oratóriumait többnyire koncert formájában adják elő, nem a hit, hanem az esztétikai élvezet ébresztésének igényével.

közben megadja a tartalmát. Így változó képzeleti forma és kép esetén is ugyanaz a mentális tartalom tud megjelenni a hívőben, nincs kívülről érkező kép, ami a legszelídebb formájában is hatással, mégpedig irányító hatással van a képzeletre. A képzelet spontán szabadsága, ha nem is éppen szertelensége — bármilyen különösen hangzik — a helyes vallási gondolkodás egyik fontos feltétele.³

Az ábrázolás előbb-utóbb a saját törvényszerűségeit fogja alkalmazni az ábrázolton, és ez igaz minden művészeti megnyilvánulásra a festészettől a zenéig: minden kor a maga ízlése és művészeti koncepciója, dramaturgiája és divatja szerint mutatja be az eseményt, úgyhogy maga az esemény már inkább csak apropó a megrendelő számára gondolatainak, a művész számára pedig mesterségbeli tudásának, képességeinek a bemutatására. A forma rátelepszik a tartalomra, a hittartalom az előadás alá szorul. A zene esetében az ábrázolás csak fokozatosan kerül előtérbe, a gregorián még nem ábrázol, hanem a szöveget deklamálja, a reneszánszban már elkezdődik, a barokkban pedig jól hallhatóvá válik a zenei ábrázolás. Ennek kiváló példája Bach bármelyik oratóriuma.⁴

A keleti egyház képezi az ellenpróbát: liturgiája és vallási élete nem engedi meg a tartalom háttérbe szorulását a kifejezési eszközök javára: lásd ikon, stabil formák. Az ortodox ének nem részesíti előnyben a szót, inkább kórus, és nincs benne semmi feltűnő, például zenekari kíséret (ez az utolsó tördőfés a liturgiába!).

2. Isten és ember — vallás és művészet tárgyi különbözősége

A másik ok a tárgy különbözősége: más a tárgya a hitnek, vallásnak, és más a művészetnek. A liturgia Istenről, Isten tetteiről szól. A művészet az európai reneszánsztól kezdve az emberről, speciálisan az ember teremtő képességéről. Ez a teremtő képesség egy darabig még vallási talajon áll, de hamarosan elhagyja a teológiai kereteket, és a művészetet művelő ember merőben művészi teremtő leleményének ünneplése lesz. A korábbi hitvallás — tudniillik hogy az emberi teremtő erő részesedés Isten teremtő erejében, s így közvetve Isten dicsőségét nyilvánítja ki — a reneszánsz korában átadja helyét az emberi bravúr igazolásának, s ezzel az ember önigazolásának. A művészi alkotások immár nem annyira Isten szentségét mutatják fel, éneklük meg, mint inkább alkotójuk, a zene esetében egyben előadójuk kiválóságát. Luther módján fogalmazva: emberi dicsekvés váltja fel Isten dicséretét.

3. A zene hatásmechanizmusa, az érzelmek

Mit tesz a zene a liturgia szövegével, milyen hatással van *tartalmi* befogadására? Elsőre azt mondhatjuk, hogy elragadja az embert, eltéríti figyelmét a szövegről, és bizonyos hangulati áramlásba helyezi. Pedig a liturgia szövege önmagában is képes érzelmi hatást kiváltani, jóllehet nem ez az elsődleges feladata, hanem inkább az ember *coram deo*, Istenre hangolt létének tudatosítása a megragadó értelmén túl, de semmiképpen nem az érzelmek közegében a megérezés, az átérés módján. A zenét nem értjük, mert az érzelemnek szól. A liturgia

⁵A gondolatmenet az egyszerűség és rövideg kedvéért, de némileg a zenetörténeti pontosság kárára fogalmaz sarkosan, amikor markánsan az érzelmeket rendeli a zenéhez. A valóságban a zenének is lehet, sőt van is gondolati tartalma. Csakhogy míg a liturgia üdvtörténeti és üdvösségi relevanciákat fejez ki szóban, kijelentésben, imában és tanításban, a zene közelebb áll a szó keltette érzelmhez, mint magához a szójelentéshez, és ez utóbbit, ha egyáltalán törekszik rá, az előbbi közvetítésével éri el. A zenének textúrája van, a liturgiának textusa.

Ha a zene intellektuális tartalmat akar közvetíteni, maga is a szóhoz fordul.

⁶Vö. Ágoston: Isten a legtávolabb van tőlem, ugyanakkor közelebb van hozzám, mint én önmagamhoz.

⁷Elvégre a keresztyén áldozatban Isten mutatja be önmagának az áldozatot: önmagát.

szövegét sem értjük hétköznapi módon, mert egyfajta varázsszöveg: mondjuk és belekapaszkodunk, nem értjük, de bízunk igazában, nem tudjuk felfogni, de bízunk abban, hogy felfog bennünket és magával ragad. Vajon nem ez lenne a hit lényege, ereje, munkája?

A zene érzelmeket fejez ki, és érzelmeket kelt.⁵ Ha a liturgiában a zene alkalmazásával túlsúlyba kerülnek a hangulati elemek, akkor komoly károsodás éri a keresztyén hitvallást. Az ugyanis nem emberi érzélem, hanem isteni értelem: Isten szava, és ennek a szónak az emberi meghallása, Isten cselekvése, és ennek a cselekvésnek az emberi követése. Az érzélem másodlagos. Nem az érzélem fakaszt hitet, hanem a hit fakaszt érzelmet. Ehhez azonban a hitnek a saját módján kell artikulálódnia, mert csak így tudja megválogatni és fegyelmezni a spontaneitásából következően szeszélyes és ingatag érzelmet. A liturgia pedig elsősorban hitigazságok felsorolása és hititkok bemutatása, és csak ennek nyomán érzelmeik keltése.

A vallás mint távolság és mint szöveg

A vallás a távolság és a közelség mindkét irányban beláthatatlan és ebből következően emberileg uralhatatlan dimenziója. A távolságé, amennyiben a legtávolabbihoz, az abszolút transzcendenshez, és a közelségé, amennyiben a legközelebbihez, az abszolút immanenshez viszi az embert, tehát a világon túli Istenhez és a benne élő Istenhez, aki ugyanaz az Isten.⁶ Az ember egyik iránynak sem ura, hanem vándora: zarándokol Isten felé, és alámerül önmaga mélységébe. A külső és belső végtelenség erői hordozzák, átadja magát nekik, de úgy, hogy közreműködik velük. Ez a hit. A hiteles vallásban ez a két végtelen között feszülő dimenzió és a benne zajló mozgás egyensúlyban van, erre feszül rá az ember, és ez adja vallási értelemben lelkének feszültségét, és egyben roppant tágasságát, midőn kifelé és befelé nyújtózkodva el akarja érni léte transzcendens és immanens végpontját. Ma ez az egyensúly felborult, mégpedig a belső, az immanencia (vagy más fogalommal: a szubjektivitás) javára. Ám ha a belső, az immanencia transzcendens ellensúly és kiegyenlítő erő nélkül marad, akkor bizonyos értelemben az ember zsákmányává válik: mivel a lélekben történik, azt hiszi, lelki történéssel van dolga, holott a lélek csak a helye, közege, eszköze, de nem irányítója a vallás belső életének. A vallás nem lelki történés, a teológia nem pszichológia.

A zene a lélek műve és a lélek hangja. A liturgia szövege, kivált a credo, a Miatyánk és az áldozat mondatai a transzcendencia beszéde, amit a lélek hallgat és utánamondva átenged magán, és önmaga legmélyére ereszt. A szöveg maga végzi — ha úgy tetszik, mintegy mágikusan — a munkát: kívülről belehasít az emberbe, átjárja lelkét, és a mélyére hatol. A középkori misztikus azt mondaná, hogy a transzcendens Isten beszél az immanens Istenhez, azaz Isten szava önmagát mondja ki önmagának,⁷ az ember pedig megtisztul: ez a szédítő erő, ami átviharzik rajta Istentől Istenig, kisöpri belőle mindazt, ami

nem elég szilárd és ellenálló, ami nem méltó a Szenthez. Ezt a katarzist mindenki megélheti, akivel az adventi szent előkészület idejében *megtörtént* egy csöndes roráté mise.

Néhány szó a mai állapotokról

Összekeverednek a dolgok. Ám a keveredés eredménye nem feltétlenül az összetevők erejének egyesülése, hanem valami új mixtúra létrejötte, ami nem magába építi, hanem magában mint új szubsztanciában el-tünteti az összetevőket. A modern életre egyébként is jellemző a kevercs, a tiszta formák hiánya, és ezzel — mivel az életet formák artikulálják és rendezik élhető emberi valósággá — a tiszta élet hiánya a maga formai változatosságával. Bajban van a lélek, a zene és a vallás.

Kezdjük a lélekkel. Mivel nincsenek tiszta formák, melyek a maguk erejével ragadnak meg, ezért a lélek belekapaszkodik mindenfélbe, ami egy kicsit is kívánatosnak tűnik számára. Az erős formák hiányának idején, amikor minden diffúz körülötte, és nincs része valódi erőtapasztalatban — ezért semmi nem készíti bátor hűségre —, kénytelen megelégedni törpe, gyorsan ható, hirtelen örömmel. Ez szentimentálisá teszi. Egyszerre vagyunk fáradtak, szkeptikusok, kiégettek — és szentimentálisak, könnyű prédája minden jöttment, illékony érzelemnek. Ezzel az átlagos lelkülettel lépi át az ember a templom küszöbét. Ebben a lelki helyzetben kell a vallásnak helytállnia.

Bajban van a zene is. Bár talán a földgolyón soha nem szólt egy időben ennyi zene és ilyen változatosságban, az embernek mégis az a benyomása, hogy a könnyű — túl könnyű! — elérhetőség nem csupán profanizálja, hanem teljes mértékben pervertálja a zenét: mindenhol, minden eszközön mindenféle zenének nevezett hangáradat önt el bennünket a benzinkúttól a bevásárlóközpontig, a telefonhangtól a reklámokig. Hordalékszerűen örvénylik körülöttünk, és — hiába minden ellenállás — bennünk is. Zene-tapasztalatunk zavaros. Szüntelen hangos jelenléte közönségesnek és súlytalannak mutatja a zenét. Ez meghatározza a percepciókat. Ha a misén is zene van, akkor oda is magunkkal visszük a külső világban nyert zene-észlelésünket.

Bajban van a vallás is. Ezt ezúttal nem is részletezem, annyira nyilvánvaló, bár a pontos láttelet megállapítása nem könnyű. Mindenesetre ebből a bajból a nagy klasszikus misék zenéje se menekít ki, egyrészt azért nem, mert azok az európai művészetre a reneszánsztól fogva jellemző és egyre erősödő önaffirmáció folytán önmagukat éneklük, nem a Mindenhatót, másrészt azért, mert a mai szentimentalizmus eleve félreérti, pontosabban félreérzi a zene által amúgy is elfedett valósi mondanivalót. Mozart röpteti a lelket, nem megtéríti. A szentimentális lélek pedig röpdülni szeret, és azt hiszi, a fenséges harmóniák ívén ringatózva máris eljutott a Fenségeshez, így a liturgia kemény szövegét már nem is szükséges meghallani és a szívére venni. — A kortárs zene pedig jobbára önmaga kísérleteiben fulladozik, az emberre sincs tekintettel, nemhogy a Mindenhatóra.

⁸Hasonló visszahúzóásra van szükség, mint amit Jean-Luc Marion ír le a modern kép és az ikon viszonyában: „Az ikon megfordítja a kép modern logikáját: egyáltalán nem arra törekszik, hogy saját dicsőségével hivatkozva a dologgal egyenértékűnek mutassa magát, hanem, épp ellenkezőleg, lemossa arcáról a látható presztízséből fakadó festéket annak érdekében, hogy egy érzékelhetetlen áttetszőség ténylegesen átengedje a fényt az ellentétes tekintet számára. Az ikon nem arra tart igényt, hogy lássuk, hanem inkább felkínálja számunkra annak a lehetőségét, hogy keresztyüllássunk rajta, vagy hogy hagyjuk magunkat látni általa. Az ikon mint lerontott, legyöngített — átszűrt — kép hagyja, hogy felbukkanjon általa egy másik tekintet, amelyet láthatóvá tesz. Az ikon visszahúzódik a láthatatlan evidencia közegébe, amelyről mégis árulkodik.” Vö. *A látható keresztesződése*. (Ford. Cseke Ákos.) Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2013, 138–139. — Vö. Martin Buber: *Istenfogyatkozás. Vizsgálódások vallás és filozófia kapcsolatáról*. (Ford. Gáspár Csaba László.) Typotex Kiadó, Budapest, 2017, 15, 56–57.

A vallás mindig valamiféle kontrasztvalóságot jelenít meg. A zene mai értékvesztése, pervertálódása idején a valódi kontrasztot a mise póré és szigorú szövege képviseli, a recitált és súlyos textus, megfosztva minden zenétől, mert az lekerekítve tompítaná a hatást, megszelídítené a kemény szavak, félelmetes mondatok, kijelentések és parancsok pörölyszerű erejét. Elég, ha a szavak betöltik a lelket, ne védekezzék zenével, amely könnyű szárnyat ad neki, és könnyed repüléssel ámtítja, amikor éppenséggel magába kellene zuhannia, és össze kellene törnie, hogy azután a mise bizonyos pontján — kegyelemben, esetleg — megtörténjék vele a feltámadás. Ha végig énekel, mikor hal meg? Ha nem hal meg, hogy támad föl? Ha valaki olyan istentiszteleten vesz részt, amelynek zenéje Mozart *Koronázási miséje*, annak a zene *ellenében* kell bekapcsolódnia a liturgia szent cselekményébe. De vélhetően a zene fog győzni. Akkor miért nem megy inkább koncertre? Mi nek áltatja magát, hogy misét hallgat, amikor valójában Mozart zenéjét hallgatja, és abban gyönyörködik, nem pedig saját bűnössége fölött rémüldözik, Isten ítéletétől reszket és megváltó irgalmát féli. A liturgia nem a gyönyörködés, hanem az istenfélelem helye.

Mi hát a teendő?

Ezek után jogos a kérdés: milyen zenébe ágyazódjék a liturgia. Válaszom: a jelen állapotban semmilyenbe, vagy csak olyanba, ami szerényen visszahúzódik, nem ragyog, nem vonja magára a lélek figyelmét, jószerével még hangulatot sem kelt; olyan, mintha nem is lenne.⁸ Amíg az ember a *jelenlegi* világból lép be a liturgikus térbe, addig ebben a térben nem lehet jelen *ennek* a konkrét életvilágnak semmilyen eltorzult, pervertálódott eleme. Sajnálatos, hogy éppen a muzsikára kell kimondani az anatómát, de ínséges időben ezt kell tenni. A zene amúgy is letűnőfélben van a világban. Túl közönséges és eszközszerűvé, könnyen elérhetővé vált, csak kevés helyen őrzi méltóságát, nagyszerűségét, titokzatos érinthetlenségét — ami azért oly titokzatos, mert mégiscsak emberek szólaltatják meg nagyon is fizikai eszközökön, de ha valóban megszólal, ha *muzsika* szólal meg, akkor érinthetetlennek mutatkozik, olyasminek, ami valamiként meghaladja az embert, függetlenül attól, hogy a közreműködésével létezik. A templom azonban nem adhat helyet még a zene méltóságát megőrzött műveknek és előadásoknak sem, mert azok esztétikai erejüknél fogva olyan emocionális hatást fejtenek ki, ami elnyomja a liturgia spirituális erejét. Az üdvösségtörténet tanúsága szerint a végtelen hatalmú Isten végtelenül gyenge tud lenni a véges világ végtelenül zavaros közegében. Legalább a misén adjunk esélyt és lehetőséget neki, hogy a saját szavával szólítson meg, és a saját csendjével itasson át bennünket.

Aztán jöhet megint a világ lármája, és néhány kiválasztott-kitüntetett helyén a valódi muzsika ritka és becses pillanata, mondjuk, Wolfgang Amadeus Mozart *Koronázási miséje*.

Amire legalább annyira szomjazik a lélek, mint a megváltásra.

NAPJAINK

KERESZTÉNY ÓRSZEM Rónay László nyolcvanéves

Van Rónay Lászlónak egy jó évtizede közreadott könyve, *Az őrszem tekintetével* — ez a címe. Mint ha önvallomás volna ez a cím: önmeghatározás és identitás-nyilatkozat. Valóban, a most nyolcvanadik születésnapjához érkezett Rónay László mindig egy szellemiség, mondhatnám így is: „lelkiség” szószólójaként, képviselőjeként, mondhatni „őrszemeként” építette mára több mint félszáz irodalomtörténeti, publicisztikai műveket és személyes vallomásokot magába foglaló igen nagyszabású életművét. Most, hogy betölti nyolcvanadik életévét, alkalom kínálkozna arra, hogy a születésnapjához mintegy mérleget készítsen erről a nagyszabású írói munkásságról. Bevallom, meg sem próbálkozom ezzel: Rónay László igen terjedelmes és igen értékes írói munkásságának akár vázlatos bemutatása is egy egész könyvet (vagy egy igen terjedelmes irodalomtörténeti tanulmányt) kívánna. És jöllehet a most ünnepelet kerek születésnap szinte kihívó módon kínálkozna egy ilyen összegzésre, inkább másról beszélnek, olyasmiről, ami talán még a terjedelmes és magas színvonalú életműnél is többet jelent. Egy emberi-tudósi-professzori magatartásról és egy személyes tapasztalatról.

A huszadik század magyar katolikus szellemiségének számos olyan alakító személyisége volt, aki nemcsak a maga szűkebb (lelkipásztori, egyházkormányzati, közéleti, tudományos, irodalmi) körében alkotott maradandót, hanem a magyar keresztény kultúra (de ne szűkítsük a kört: a magyar kultúra) világában is szakrális nyomot hagyott. Mellőzve a hosszadalmas névsort, csupán két íróra, egyszersmind számomra példaképet és mestert jelentő személyiségre: Sík Sándorra és Rónay Györgyre hivatkozom. Rónay László az ő munkájukat folytatta tovább, mondhatnám természetesen módon, hiszen Sík Sándor a diákkorunkban elsajátított piarista szellemiség nagyhatású alakítója-képviselője, Rónay György pedig az édesapja volt. Mindketten a *korszerű* és a *magyar* kereszténység szószólója- és alakítójaként tevékenykedtek, s mindkettőjük otthagya szellemi bélyegét azon az életművön, amelyet Rónay László létrehozott. A korszerű magyar és európai kereszténység szellemiségéhez ilyen módon Rónay László munkássága is odatarozik.

A személyes tapasztalatnak több mint hat évtizedes története van: az ötvenes évek elején ismerkedtem meg Rónay Lászlóval a budapesti Piarista Gimnázium szellemi műhelyében. Műhelynek

nevezem ezt az iskolát, mert nemcsak ismereteket adott, a magyar keresztény értelmiség egyik leginkább termékeny és hatékony nevelőintézménye is volt. Ráadásul egy olyan korszakban, a mögöttünk maradt kommunista évtizedekre gondolok, midőn az a keresztény értelmiségi, aki nem akart és nem tudott fejet hajtani a hatalom előtt, nem tartozott a korszak kegyeltjei közé. Mégis az, hogy nemzeti kultúránk magyarsága és európaisága töretlen tudott maradni a történelem kegyetlen súlya alatt, ez nem kicsiny részben annak a „piarista” szellemiségnek és kultúrának volt köszönhető, amelyet olyan neves személyiségek képviseltek, mint Sík Sándor, Rónay György, Pilinszky János, Jelenits István, Lukács László — és Rónay László. Ez utóbbi mindig okosan és elszántan, mindig egyenes derékkal vállalt szerepet a katolikus közéletben, a magyar köz- és szellemi életben. A gazdag életmű, amelyet egy sereg könyvben, számtalan tanulmányban és újságcikkben, szerkesztői és egyetemi tanári munkájában létrehozott, meggyőződésem szerint maradandónak bizonyult. És méltó arra, hogy létrehozójának: a „keresztény őrszemnek” még sok munkás esztendőt adjon a Gondviselés.

POMOGÁTS BÉLA

RÓNAY LÁSZLÓ AZ EGYETEMEN

A magyar-pedagógia szakra felvett, aztán a történelmi október után magyar–latin szakos Rónay Lászlónak kiváló professzorai voltak. Járt a politikában megmerítkezett, majd az irodalomba és a tanításba visszatért Bóka László előadásaira, hallgatta az 1945 utáni magyar irodalomról szóló fejtegetéseit, részt vett „estébe hajló szemináriumain”, ahol együtt ült Kovalovszky Mártával, Kovács Péterrel, Perneczky Gézával, Pór Péterrel, Géher Istvánnal és Kenyeres Zoltánnal (amint írta a *Sebek áztatása* című visszaemlékezésében). Hallgatta „a Nyugat franciájá”-t, Gyergyai Albert hosszú-gyönyörű mondatait Stendhalról, Proustról, Gide-ről, a legkedvesebb Flaubert-ről, a világ- és a magyar irodalom érintkezési pontjairól. Klaniczay Tibor fejtegetései „lenyűgözték”. Tanította a nagyon alacsony, nagyon vékony, inkább lélek, mint test Paizs Dezső (akit a következő évben eltávolítottak az egyetemről az 1956-os forradalmi bizottságban betöltött elnöksége vagy tag-sága miatt). Tanította Bárczi Géza, a látszólag tartózkodó, pontosan tervező, széles kitekintésű tudós, a kitűnő, lebilincselő Szathmáry István, a Shakespeare-kurzust felépítő Kéry László, meg Benkő Lóránd, akinek történeti előadásai azt az

érzést erősítették: a magyar nyelv belső törvényei szerint formálódó valami, ami azonban visszatekintve törvényszerűségek halmazaként is leírható. Ritoók Zsigmonddal olvasták a görög szövegeket, a görög irodalmat Szabó Árpád adta elő, „igazi tűzijátékot” varázsolva Homérosz és a többiek köré (kettőjüköt a Brusznai Árpád ügyében írt kegyelmi kérvény miatt hamarosan kiakolbóltották az egyetemről). Révész Mária tanárnővel fordították az *Aeneist*.

Voltak másfajta professzorai is. Egyikük, különben a magyar irodalomban is jártas nagy tudású ember, a forradalom után belépett a munkásörsebe, munkásór egyenruhában is tartott órákat, aztán az Úttörőszövetség elnöke lett. Másikuk az 1957. október 3-át követő héten, megszakítva a régi magyar irodalomról szóló sorozatát, kilencven percen át beszélt az éppen elhunyt „félfasiszta” Szabó Lőrincről. A harmadik 1958-tól „hetenként” ösztrombitálta a latin szakosokat, újra meg újra éberségre intve őket”.

Voltak legendásan különös figurák is. Füst Milán minden szombat este 6 órától taglalta-dörögte esztétikai nézeteit. Turóczy Trostler József, aki 1919 áprilisától három hónapig Babitscsal együtt volt a budapesti egyetem tanára, kizárólag a „Goethe és kora” címmel folyamatosan meghirdetett előadásainak problémavilágában mélyedt el. Annyira nem élt saját korában, hogy amikor az egyik előadására nem pontosan érkezőtől megkérdezte, miért késett, s az illetőnek csak a valódi ok jutott eszébe, és azt mondta, sorban állt a Közértben, a professzor úr megütközve kérdezte tőle: „Was für ein Közért?” Csak a tudományában létezett Kniezsa István is. Az orosz szakosok rémülten mesélték, az ósláv nyelvészet óráin teleírta a táblát latin, görög, francia, német szószervezetekkel, könyvcímekkel, ósláv kifejezésekből vezette le a különböző szláv nyelvek egy-egy fordulatát, nem tudta ugyanis, hogy az előtte dermedt csendben ülők már nem tanultak latint, görögöt és franciát, otthonról pedig nem hozták a németet.

És természetesen Rónay Lászlónak volt egy mindenkit és mindent fölülmúló magánegyete: költő, író, műfordító, irodalomtörténész édesapja, Rónay György, aki személyes élet- és munkapéldájával, könyvtárával, lemezgyűjteményével, barátaival (Nemes Nagy Ágnestől, Máraitól Weöres Sándortól, Mándy Ivántól Thurzó Gáborig, Tersánszky Józsi Jenőig, Veres Péterig, Berda Józsefig) állandó példát és inspirációt jelentett a fiának.

Az 1962-ben magyar–latin szakos középiskolai tanári diplomát kapott Rónay László nyolc évig egy bicskei általános iskolában tanított, aztán a PIM-be került, majd az akkor még Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek nevezett Ménesi úti

akadémiai intézmény munkatársa lett, 1980-ban Király István hívására az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékére került.

Milyen professzor lett Rónay László?

1980-ig több könyve és sok tanulmánya jelent meg a huszadik századi magyar irodalomról. Első munkája 1967-ben, *Az Ezüstkor nemzedéke*, az éppen pályájuk csúcására ért, hivatalosan agyonhallgatott Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Pilinszky János, Rába György és Rónay György életművét foglalta keretbe. Monográfiát írt a „polgári”-nak is nevezett szerzőkről, köztük keresztapjáról, Thurzó Gáborról, meg a valamikor öt egy bormérésbe lecipelő Tersánszky Józsi Jenőről, 1977-ben hivatalosan az irodalom premén megtúrt Kosztolányi Dezsőről. Foglalkozott a nyugati diaszpórába kényszerült magyar irodalommal: Cs. Szabó Lászlóval, Szabó Zoltánnal, Tűz Tamással, Bakucz Tamással, Vitéz Györggyel és másokkal. Ezekkel a szerzőkkel magának és magában akarta teljesebbé tenni az évszázad magyar irodalmát. Ugyanez a vágy fordította a katolikus irodalom felé. Az otthoni légkör, édesapjának a Vigíliában, az Új Emberben megjelent írásaiban, olaszországi és franciaországi konferenciákon tartott előadásaiban és műfordításokban felmutatott európai és magyar katolikus költőket és írókat akarta bevonni az egyetemes magyar irodalom körébe. Legfontosabbnak talán Márai Sándor életművének birtokbavételét tekintette. Könyve jelent meg róla 1998-ban, 1990-ben, 2006-ban és 2016-ban.

Ez a teljessé tevő gesztus és az ismeretátadás kívánsága szabta meg egyetemi tanári munkáját.

Az elsöre talán példa lehet, miként jelenítette meg idézett Kosztolányi-kismonográfiájában az 1929-es Ady-vitát. Hőse az *Új versekkel* jelentkező költőt nem kedvelte. 1906 előtt Babitscsal már „megegyeztek” a hazai szépliteratúra kötelező modernizálásáról. A szerepeket is elosztották egymás között. A már akkor költő, író, műfordító, filozófiában, lélektanban és irodalomértelmezésben elmélyedő Babits lett volna a „vezér”, az újságíró, költő, műfordító Kosztolányi pedig egy az egyenlők között, aki egyetemista társánál határozottabban lépett a nyilvánosság elé „művészetcentrikus világgéppel”, „lobogó, mohó nyugtalansággal”. Aztán Ady, Kosztolányi, Babits belekeveredett a történelembe. Ady jól felhasználható zászló lett a világháború idején, a trianoni békediktátum után, az 1920-as években, meg 1945 után is. Babits háborúellenessége, az erkölcsi maximákhoz való ragaszkodása, az 1918 végén, 1919 elején valami tisztában, jóban bizakodó, majd a fordulatokban csalódó szellemisége haláláig és halála után sem kellett igazában sokaknak. Kosztolányi, aki már 1904-ben a Négyesy-féle órákon

kijelentette: az irodalom önelvű, önértékű, nem szolgál eszmét, politikát, gondolatot, az 1920-as évek végén, amikor „Ady-délelőttöket, Ady-matinékat, Ady-esteket” rendeztek, akarva-akaratlanul azt gondolhatta: az irodalmi vezérré kinevezett Ady vers- és gondolati egyeduralma árt a sokféleképpen formálódható magyar irodalomnak.

A leendő professzor Rónay László 1977-es könyvében a vonatkozó fejezet elején szavakba foglalta az Ady-revizió indulását, aztán hivatkozott az *Édes Annából* „a léha, üresfejű” Moviszternére, aki Adyt magáénak is hitte, akárcsak azok, akik ilyen vagy olyan módon visszaéltek nevével. Ezután felvillantotta Bölöni György, Makkai Sándor, Sík Sándor Adyról szóló írásait, Négyesy László és Hegedűs Loránt levélváltását, Berzeviczy Albert előadását a Kisfaludy Társaságban, Babits válasz-tanulmányát, Klebelsberg cikkét, idézte Kosztolányi kiadatlan versét, Lengyel Menyhért Ady–Kosztolányi kontroverziót felémlegető hat évvel későbbi levelét és a *Marcus Aureliust*, melyben Kosztolányi ismételt szavakba foglalta költészettanát. Aztán még tizenöt oldalon át taglalta, miként jelenik meg ebben a konkrét esetben a művészettel kapcsolatba hozható érvek és ellenérvek sora általában. Aki ugyanis potenciális tanárként fogalmaz meg egy problémát, annak nem adatik meg, hogy sok mindent tudotként tételezzen. Nincs lehetősége arra sem, hogy a kérdést egy nézőpontból világítsa meg. Meg arra sem, hogy ideológiai előfeltevésekből kiindulva intézzen el egy vitát. A lépésről lépésre történő haladás, a kérdés kontextusának, a szöveget író személyes szituáltságának a felmutatása éppen úgy célja, mint az, hogy az olvasó (az egyetemen a hallgató) vele együtt járja végig azt az utat, melyet a szerző a megfogalmazás időpontjában érvényesnek tekint, érzékeltetve természetesen, hogy ez a lehetséges értelmezések egyike csupán.

A teljességre törekvés látványosan tetten érhető Márai Sándorról szóló tanulmányaiban.

Márait, akit a Thomas Mann-nal induló európai próza utolsó nagy mestereként olvasnak a világon, sokszor nagy tévedésekkel, például akkor, amikor *A gyertyák csonkig égnek* című munkáját tekintik az író és általában az irodalom reprezentációjának, az 1960-as évek végéig kirekesztő kultúrpolitika, 1989-ig az író kívánsága rekesztette ki a magyar olvasói tudatból. Márai ugyanis nem engedte kiadni műveit Magyarországon addig, amíg idegen csapatok állomásoztak hazája területén. Rónay László az első Márai-könyvében tudós apparátussal értelmezte az életművet. A másodikban, Kenyeres Zoltán sorozatában, fölkinálta olvasásra az olvasási hagyományból kiesett élet-

művet, kapcsolatot teremtve az általánosnak tekinthető értékvonatkozásokkal. Az Akadémiai Kiadónál közzétett harmadik könyv tartalmazta az időközben hazatért kéziratok tapasztalatait is, beleértve az amerikai elnök köszöntő táviratát, melyet az író 85. születésnapjára küldött. A 2016-ban megjelent munka mutatta, miként követi Rónay László hőse utóéletét, az új és újabb kéziratok, töredékek, vallomások szövegeit azzal az igény-nel, hogy mindent beépítsen az általa folyamatosan bővített értelmezésbe.

A teljességre törekvés szándéka vezérelte akkor is, amikor vizsgálódásai körébe bevonta az 1989-ig kirekesztett katolikus irodalmat. A magának kiszabott feladat nem volt könnyű. Ő is, akárcsak édesapja szuverén élte-éli azt, amit hitnek, katolikumnak, keresztény lelkeségnek, ehhez a lelkeséghez közel álló irodalomnak, képzőművészetnek, zenének és a mindezekről megfogalmazható gondolatnak lehet nevezni. Ez az ő belső tartománya. Aki professzorként leendő tanárokat tanít, annak a személyes világából fel kell tárni mindazt, amiről úgy gondolja, a másoknak, a fiatalabbnak talán szüksége lehet rá, talán teljesebb lesz ezáltal az élete. Aki papként éli meg mindezt, mint a költő Sík Sándor, Mécs László, Harsányi Lajos, vagy hívőként a vallását váltó Balassitól Pilinszky Jánosig, Tűz Tamásig és tovább, annak a hithez való viszonya természetesen nem azonos. A papnak megélni és hirdetni adatott meg a hitigazságokat. A költő megpróbálhatja szavakba is foglalni. Az egyetemi tanárnak az a lehetősége, hogy közös olvasásra és befogadásra kínáljon fel a szövegek egy részét. A professzor ugyanis csak a maga esztétikai, poétikai elvrendszere szerint ítélni. Azt jelenti ez, hogy a hit vállalása, megvallása önmagában számára nem lehet elégséges érték.

Rónay Lászlónak ez azt jelentette mindeneke-lőtt, hogy folytatnia kell Rónay György, Jelenits István és mások feltáró munkáját, össze kell állítania antológiaiakat, a 20. századi katolikus folyóiratokban megjelent tanulmányok könyvét, beleértve azokat a szövegeket is, amelyek azt jelezték, a hivatalos egyház mint szervezet nem minden esetben állt a helyzet magaslatán. Válogatást kellett készítenie Sík Sándor, Prohászka Ottokár és mások műveiből. Monográfusként kellett birtokba vennie Sík Sándort és Mécs Lászlót, szavakba kellett foglalnia „a katolikus reneszánsz”-ról vallott eszméit. Hallgatóinak befogadásra mindebből csak azt ajánlhatta, amit az irodalom-fogalom mai értelmezése indokoltá tesz. Hozzávetőlegesen annyit és úgy, ahogy Nagy László a *Vasárnap* című versében szavakba foglalta:

*Vasárnap, itt vagy és tudjuk, fáradtak ünnepe jött,
görbedők egyenesednek fölséges színed előtt.*

(...)

*Véres a hat nap, de lásd a késélen szállt sikolyok
s parabolái a vérnek újtják meg mosolyod.*

*Gyilkolod magadat is, hogy holtodból újra szüless,
azért vagy fönixmadár, hogy vasárnap ihass-ehess.*

*Ó mennyiszor meg kell halni egy pici vasárnapért,
s hányszor a távoli szépért, amit egy eszme kimért.*

Rónay László 70 éves koráig az ELTE Bölcsészettudományi Karának professzora volt. Imáron tíz éve professor emeritus. De folyamatosan tanít. Évek óta úgy, hogy a diákok keresik fel a lakásán. A szobájában ülnek le, akinek nem jut szék, a földre telepszik. A professzor úr íróasztala mögött foglal helyet. Összekulcsolja a kezét, felteszi a kérdést, hallgatja a válaszokat, közbe-közbeszól, megerősít vagy árnyal.

Az egyetemi hallgatók ma már szavakba foglalhatják véleményüket az interneten. Az egyikük ezt írta a Rónay-órákról: „Az eddigi legjobb tanárom. Élő irodalom és igazán hasznos ismeretek átörökítése. Emellett ilyen szívdezzert is, mindenkinek ajánlom.” Egy másik pedig ezt: „Anekdotázó, pihenős órák a tanár úr lakásán. Szinte parttalan beszélgetés, nincs tematika, van kötelező olvasmány, de nincs számonkérés. Itt az ideje, hogy vége legyen a száraz, csak a szöveg számít analíziseknek. Ez az ember szinte ismerete vagy közvetve, vagy közvetlenül azokat, akikről beszél. Irodalmár akarsz lenni? Nézd meg, milyen egy irodalmár, aki mögött egy sikeres pálya van, milyen az otthona, milyen ember!”

SIPOS LAJOS

AZ ÉN KÖNYVESPOLCAIM*

A nyolcvanéves Rónay Lászlónak

Az én könyvespolcaimat, ha a rajtuk sorakozó könyveket nézem, talán nevezhetném az én könyvtáramnak is, de — őszintén szólva — nem valami nagy gyűjteményről van szó, mondhatnám azt is, nem valami bibliográfiai érdekesség, de már az (ön)értékelésnek ez a bizonytalanul negatív iránya is teljesen irrelevánsnak tűnik. Mégis bizonyjal sokat tudnék beszélni róla, mármint a könyvespolcaimról, amit egyébként T. tervezett. A nagyszoba szabálytalan alakú sarkát tölti ki, s az íróasztalt övezi félkörben. Egészen meghat T-nek ez a nagyvonalúsága, amivel átengedte nekem a lakás egy részét, s ahogy kitalálta nekem az egészet. Büszke is vagyok rá. Mármint T-re, meg a könyvespolcokra is persze. Az ember mindig sokat tud beszélni arról, ami lelkéhez, életéhez, szinte-szinte saját magához tartozik; mindenki kimeríthetetlen, ha szónok és téma egy személyben. Ezek a könyvespolcok egy kicsit én vagyok.

A könyveket tematikusan rendeztük, a legnagyobb részt a szépirodalom foglalja el, öt keskeny polcon található az irodalomtörténeti munkák, majd a sarok másik oldalán a filozófia, a teológia, az irodalomelmélet és néhány kötet történettudomány, jórészt az egyetemi évek emlékei. Amikor dolgozom valamin, a polcokról a könyvek a kinyomtatott lapokkal és fénymásolatokkal együtt az íróasztalomon halmozódnak, majd ideiglenesen az asztal melletti bal oldali polcokra kerülnek, a Vigiliák és az Új Források fölé. Mindig tervezem, hogy mikor a nyáron egy kissé föl szabadulok, egy hétvégén végre mindent visszapakolok a helyére, az eredeti tematikus és betűrend szerint. Aztán persze marad minden még hetekig, hónapokig az ideiglenes helyén. Ritkák a vasárnapok.

Mindazonáltal ezek a kedves könyvespolcok hosszú hanyagságom dacára is hűek maradtak hozzám, őrzik emlékeimet, gondolataimat, némi túlzással egész életemet. Így rakódott le rétegekben egy még viszonylag rövid, látható élettörténet, mint a korallok palotái, eleven és folyton növekvő, kemény sejtekből épülve. Mindezekben már benn is, amit mondtam: hogy ezek a könyvek nem tero szerint kiválogatott gyűjtemény, s nem a gazdag amatőr, hanem egy irodalomtörténész zárólag használatra szánt könyvespolcai. S azért bizonyos tekintetben mégis egységes könyvtár, mint ahogy egy élettörténet minden változásokon és véletleneken át is egységes marad; sőt azt sem lehet tagadni, hogy éveken át némi egységes szándék kerekítette és egészítette ki, s ez mégis valami gyűjteményjelleg ad.

Ennek a gyűjteménynek megvannak tehát a maga rétegei. Időrendben visszafelé haladva az első a Babits-életművel való újabb birkózásaimhoz kapcsolódik. Ezzel bizonyos szempontból jól álllok, mert 5-től pár éve megkaptam a Babits-próza kritikai kiadásának addig megjelent köteteit, s a kutatócsoport által szerkesztett könyveket. Ezek betűrenden kívül, külön polcokon, legfelül kaptak helyet. Az összegyűjtött versek vastkos kötet pedig most is az asztalomon van, mindig kéznél. Az utóbbi három hónapban egy Babits-portrén dolgoztam, igen hasznosak voltak ezek a könyvek, de a hiányok is kiderültek. Meg voltam például győződve arról, hogy Rába György 1983-as Babits-monográfiája megvan, de nem volt meg.

Újabb réteg: a kortárs szépirodalom. Főleg verseskötetek. Ezek részben a lapszerkesztői munkához kapcsolódnak, meg ahhoz, hogy pár éve két félévben is tartottam kritikairást a Pázmányon. Akkor szisztematikusan bevásároltam a frissen megjelent könyvekből, a fiatal költészetből, az első kötetesektől nagyjából a mai középnemzedékig. A könyvvásárlásaim amúgy igen esetlegesek, a pénztárcám és az aktuális hangulatom függvényei. Néha írok is kritikákat, így is kerülnek be újabb példányok. Meg aztán a Vasadival való foglal-

kozásom is gyarapította ezt a réteget. Vannak klasszikusok is persze. De a hiány itt még inkább kiáltó. Hagyjuk is!

Meddig áshatnék még e rétegekben, előre és hátra? A legrégebbi réteg — nem számítva itt a dédanyámektól örökölt százötven éves imakönyveket s néhány más kötetet, melyekről legtöbbször fogalmam sincs, hogy kerültek hozzám — lassan, több évtized alatt épült fel, s a 20. századi magyar katolikus irodalom történetéből írott disszertációm munkái során szélesedett a téma szempontjából egészen tűrhető állománnyá, ez már egy *komolyabb gyűjtemény*. Nem szeretném minden darabját sorba venni, pusztán azt a szeletét, amely miatt most leástam eddig a rétegig. A mögöttem lévő soron, tőlem kissé balra, alulról a második polcon, nem sokkal a Rábakönyvek (mert mégiscsak van irodalomtörténeti munkám tőle, csak nem a Babits-monográfia) s *A regényről* című tanulmánykötet után sorakoznak a Rónayk. Rónay György és Rónay László munkái, egymás után a betűrendet kissé felrúgva. Ahogy körülnézek, látom, tőlük, a két Rónaytól van a legtöbb könyvem, de, persze, ez a korpusz sem teljes. Rónay Lászlónak, ha jól számolom, harmincnál több saját könyve jelent meg, a szerkesztett kötetekről nem is beszélve. Szóval, a több mint harminc könyvből nekem csak a töredéke van meg, bár nyilván néhány kötet a lakás valamelyik titkos sarkában lapul most is éppen.

Az első könyvem Rónay Lászlótól *Az erkölcs és irodalom* volt. Mikor kinyitom, látom, hogy benne van még az a cetli, mely tanúsítja: Szénási Zoltán IV. C osztályos tanuló az irodalmi színpadi szerepléséért kapta jutalomként. Emlékszem, az érettségire és a felvételre készültem belőle, meg Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéből*. Fejezeteket tudtam szinte fejből, Balassit például. Nyilván akkor véletlen volt ez a párosítás, a kapcsolódások a két szintézis között csak most tűnnek fel igazán. Formailag: a szerzői portrékhoz írt rövid életrajzok. Stilisztikailag: érthető és élvezhető esszényelv. Tartalmilag: az, ahogy a szintézist alkotó irodalomtörténész teljes személyisége ott áll a leírtak mögött, s az utolsó betűig hitelesíti az elbeszélte történetet. A saját perspektíva a Rónay-könyv esetében annak a hangsúlyozása, hogy az irodalom nem független az erkölctől, az írás bizonyos értelemben mindig erkölcsi aktus is. Hogy Rónay László számára ez mennyire központi kérdés, bizonyítja egy másik könyvnek már a címe is: a 2012-ben megjelent, esszéket és tanulmányokat tartalmazó *Az írás erkölce és erkölcstelensége*. S még valami: 1993-ban, mikor az *Erkölcs és irodalom* megjelent, a két fogalomnak az összekapcsolása már egy ideje nem volt „korszerű”. Akkor éppen olyan irodalomelméleti irány vált dominánssá, amely eleve zárójelbe tette az irodalom erkölcsiségére vonatkozó kérdése-

ket. Be kell valljam, volt időszak, amikor magam is azt gondoltam, ez az igazi tudományosság. Ma úgy látom: a *szellemi rabság egy neme* volt ez. Az írásnak igenis van erkölcsisége. Annak is, amit és ahogy irodalomtörténészként leírok. Ezt Rónay Lászlótól tanultam, mert nála *a tudomány is irodalom: világgépet adó olvasmány inkább, mint technika és mesterség*.

Nem hiszem, hogy ma még szó esne a katolikus irodalomról, vagy általában a 20. századi magyar irodalom spirituális vonulatáról, ha a Vigilia köre s különösen is Rónay György és Rónay László nem tartják folyamatosan napirenden a témát, akkor is, amikor mindez nemcsak hogy — szintén — „korszerűtlen” volt, de ideológiailag is legalább gyanús. Számptalan tanulmány, monográfia és újabb szintézisek bizonyítják, hogy Sík Sándor, Harsányi Lajos és Mécs László életműve s mindaz, amit általában modern magyar katolikus irodalomnak nevezünk, az egyetemes magyar irodalom (lefordítható szójáték!) történetének szerves része. Másrészt viszont Rónay György és Rónay László munkáiban széles körű műveltség és biztos ítélet alapján kerülnek valódi helyükre ezek a szerzők, sohasem a kánon csúcsaira, de mégis olyan értéket teremtő közegbe, mely érdemes az irodalomtörténeti emlékezetre. (Leveszek egyet ezek közül a polcra, Rónay György *Triptichon*, Harsányi, Sík és Mécs életművéről szóló tanulmányok. Egy kártyát találok benne: Baráti szeretettel Rónay László 2012. X. 6.) Rónay László természetesen pontosan látja vállalt feladatának tétjét. Amikor irodalomtörténészként erről a témáról ír, többről és másról van szó, mint művek és életművek kanonizációjáról, a katolikus költészettel való foglalkozás időnként a régész munkájára emlékeztet, annyiban biztos, hogy sokszor rég elfeledett értékek leletmentését kell végeznie. S Rónay László végzi is. De hosszan sorolhatnám még a témákat, írókat (Márait például nem lehet itt kihagyni), költőket, életműveket Rónay László munkáiból szemezgetve, s valószínű, hogy nem találnék olyan említésre érdemes irányt és szerzőt a múlt évszázad irodalomtörténetéből, akiről ne esnék szó egy tanulmány, egy könyvfejezet erejéig.

Miközben mindezt — a könyveim, a saját történetem — megírtam, a könyvespolcra szépen az íróasztalomra vándoroltak. *Ősök, barátok*, mesterek közt vagyok.

SZÉNÁSI ZOLTÁN

*Az írásban dőlten szedett szövegrészek — a műcímeiket kivéve — Babits Mihály *Az én könyvtáram* című esszéjéből vett betű szerinti idézetek.

KRITIKA

SZÁRNYAKAT ÁLMODVA
A Kondor Béla-kiállításról

„...végül is milyen lesz, milyen lesz
e nyitott szárnyú emelkedő zuhanás (...)?”
(Pilinszky János: *Egyenes labirintus*)

Amikor e sorokat írom, Kondor Béla gyűjteményes kiállítása a Várkert Bazár Testórpalotájában már véget ért. A születendőben lévő jelen szöveg így a reflexió számára nyithat teret, „egyenes labirintust”, amelyben bóklászva, tévelyegve, de lehetővé válhat a közelítés, még akkor is, ha a kezdőpontra állva a bejárandó út átláthatatlannak tűnik. Átláthatatlan, mivel maga az írás teremt meg önnön labirintusát, így a kritikaíró, vagy a reflektáló kénytelen beleugrani a semmibe, egy láthatatlan térbe, és engedni, hogy az magába fogadja. Hogy a szavak, amelyeket papírra vet, egy láthatatlan belső mozgásnak engedelmessé sájt térszerkezetüket hozzák létre, és ily módon feltárják azt a „labirintust”, amelybe a szöveg írója éppen most belép. Ez a kezdő lépés, amennyire bizonytalansággal terhes, úgy jellemzi egyfajta vágy és vonzás is, annak ígérete, hogy az út közelebb visz egy most még rejtőző középponthoz. Az útra való vállalkozást valójában ez a remény táplálja, valamint az a belső feszültség, amely nyugtalanságban tartja a lelket; tűz, amely elemésztja a meglévő kereteket.

De nemcsak az írás kezdetekor tapasztalható ez a bizonytalan térbe való ugrás és aláereszkedés; minden új kiállítás szemléletének feltétele a régi formák és ismert sémák elengedése, s ezen szabad elengedés eredményezheti egyedül a látás újjászületését, a hirtelen tapasztalható „vakság” után a rácsodálkozás élményét. Ez különösen igaz lehet a Kondor Béla alkotásaival való találkozásra, hiszen az alig másfél évtizedig alkotó művész termékenyen épített elődei munkásságára, újraértelmezve Albrecht Dürer, Hieronymus Bosch, Peter Brueghel, Leonardo da Vinci alkotásmódját. Képein a reneszánsz mesterek látásmódja ütközik sajátos formanyelvével. Kérdései talán ugyanazok, mint elődeié: a transzcendencia hol és milyen formában érhető tetten? Mit jelent az isteni jelenlét a világban? Mi a kísértés és ki az ember, aki csetlik-botlik, keresi a magasságot, de úton-útfélen elbukik? Van-e megváltás, van-e szabadulás ebből az állapotból? Van-e színről színre látás?

Kondor angyalábrázolásai különös erővel szembesítenek a fenti kérdésekkel: a képein

megjelenő szárnyas lények föld és ég határán egyensúlyoznak, két birodalom lakói, s ugyanannyira lehetnek mennyei közvetítők, mint amennyire a felemelkedésért küzdő, gyarló emberek. A Testórpalotában megrendezett kiállítás kurátorai talán nem véletlenül helyezték középpontba Kondor angyalait: az első emeleti kiállítótér a *Szárnyas farkas* című képpel fogadta a látogatót, majd a teremben *A forradalom angyala*, vagy az *Angyal kalitkával* című képek kerültek bemutatásra. Az angyal egyszerre hívóvívó Kondornál, valamilyen külső látásmód megtestesítője, amely mégis szervesen illeszkedik a képen ábrázolt világba; másfelől pedig maga is szenvedő, a repülésért küzdő alak. Az angyal-motívum kiemelése az életműből meghatározta tehát az egész kiállítást, hiszen az alsó termekben minduntalan visszaköszöttek a repüléssel kapcsolatos, valamint a szent és profán ellentétét bemutató alkotások.

A *Szentek, próféták* elnevezésű tematikus egység kiemelt alkotásaként szerepelt a *Bukás–Szent Antal megkísértése* című festmény, amely a terem központi falán kiállítva szervezőelvé tette a zuhanás és repülés ellentétét a kiállításon. E tematikus egységben olyan képeket lehetett megtekinteni, mint az 1969-ben festett *Próféta*, vagy az 1966-ra datált *Szent Antal megkísértése*, amely egyébként többször is felbukkant a tárlaton. A *Zuhanás* alcímet viselő hasonló tematikájú kép több szempontból is párbeszédbe lépett a központi falon elhelyezett alkotással. A kép középpontjában összekapaszkodó, ölelkező, szenvedő emberi alakok figyelhetők meg, akiket zuhanás közben ábrázolt a festő; a kép bal sarkában, alul, összegörnyedve pedig egy másik alak helyezkedik el, az előtte lévő kereszt felé fordulva, háttal a képet szemlélőnek. A kísértésnek és a zuhanásnak ez a társítása egyértelműen egyfajta belső történetre helyezi a hangsúlyt, összhangban a *Bukás* című festménnyel, amely Ikarosz történetét is evokálja. A zuhanásnak, és ily módon az alászállásnak a témája a kiállítás második részében, a második emelet utolsó termeiben is előkerült, ahol Kondor repüléssel kapcsolatos rajzait, festményeit állították ki, amelyek közül nem egy a háború tapasztalataira reflektált. Az *Ikarosz nyomában* című rész ismét felidézte az Ikarosz-történetet (*Ikarosz – Angyalok bukása*, 1966), valamint *A mennyország meghódítása* (1957) című képpel ismét a felfelé törekvés gesztusa jelent meg.

A kiállítás szépen reflektált az alászállás és felemelkedés toposzára, az örökös vívódásra és küzdelemre, amely az ember sajátja.

Ennek a küzdelemnek (anyaggal, formákkal) egyik szembetűnő megjelenítője Kondor sokszor kusza és nehezen kivehető ábrázolásmódja, amely rézkarcain, festményein, litográfiáin is megfigyelhető. Ugyanakkor ebben a küzdésben ott rejtőzhet a korábban említett magasság iránti vágy (Kondor zenei témájú képein, amelyek szintén külön egységet alkottak a kiállításon, nem egyszer volt felfedezhető, hogy a kiállított képek, ellentétben a hagyományos, perspektíva uralta ábrázolásmóddal, vertikális elrendeződést mutattak, így például a *Zene hajnaltájt*, vagy a *Műterem, díszletek* című rézkarok a horizontális elrendezés helyett a vertikális irányt hangsúlyozták), amely sokszor elérhetetlen. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a kiállítással egy időben jelent meg Földényi F. László *A melankólia dicsérete* című kötete, amelynek elején ezt írja: „A melankólia mindenekelőtt nem búbánat, rosszkedv, hanem belső erő, aminek birtokában az ember másra figyel, máshol fedezi fel azt, amit korábbi civilizációk »lényegnek« neveztek, s szakadatlanul rákérdez minden olyasmire, ami látszólag magától értetődő és evidens. A melankólia a metafizika iránti nyitottságot jelenti egy olyan világban, amely hadat üzent mindenfajta metafizikának, s amely ezt anakronisztikusnak látja (...). A melankólia (...) a »vertikális honvágy« (...)»¹ Földényi legújabb kötetében rámutat, hogy bár a vertikális dimenzió iránti honvágy jellemzi a melankolikust, mégis saját bezártságával szembesül, a teljesség elérhetetlenségének gyötrelme kíséri. E megállapítás talán Kondor Bélára is igaz. Alkotásain, azon túl, hogy azok Bosch és Dürer műveinek részletgazdagságát idézik, e részletekre való aprólékos figyelem által az emberi élet különböző minőségei jutnak kifejezésre. Különösen izgalmas pontja volt a kiállításnak *A klasszikus örökség* címet viselő tematikus egységen belül elhelyezett Dürer-sorozat, illetve a Blake-hez kapcsolódó rézkar-sorozat, amelyek egy-egy darabja az elődök konkrét alkotásainak parafrázisaként értelmezhető. Kondor *Melankólia* című alkotása így Dürer híres metszetével állítható párhuzamba, amellyel kapcsolatban Földényi F. László idézett kötetében felhívja az olvasók figyelmét a kép szinte megfejtethetetlen alakzatára, a polihedronra. A Dürerrel párbeszédbe lépő művek felsorolásakor éppen ezt a mértani alakzatot állítja vizsgálódá-

sának középpontjába, amely a Kondor Béla által készített képnek is központi eleme. A kép előterében a Dürer-metszet horizontján egyensúlyozó szikla helyezkedik el, uralva az egész képet, mintegy megakasztva a szemlélőt, és a képen megjelenő alak tekintetét. Kondornál a polihedron a kép alsó egyharmadában helyezkedik el, az enyészpont ezáltal megnyílik a szemlélők felé, mintha e súlyos alakzat „kifelé” dőlné a kép síkjából. Dürernél a polihedron éppen ezzel elmentésen, a metszet enyészpontja felé irányítja a kép nézőjének tekintetét, „befelé húzva őt”. Ugyanakkor mind a két alkotás sajátja e titokzatos mértani alakzatnak a megkerülhetetlensége, az az erő, amellyel önmaga felé vonzza a pillantást, elzárva a tekintet útját. Ebben a láthatatlan megtorpanásban válnak érthetővé Földényi szavai, aki egyszerre reflektál a melankóliában rejlő vágyódásra, és, Dantéval szólva, a „magasság reményének” hiábavalóságára. Kondor *Melankólia*-képén a korábbi alkotásokhoz hasonlóan a vertikális dimenzió válik hangsúlyossá, a polihedront közelről szemlélő alak „felfüggesztett” állapotán keresztül, ugyanakkor, és éppen a lefelé való pillantás által a korábbi festmények zuhanás-tapasztalata ismétlődik meg.

A kiállítást záró tematikus egységek között kaptak helyet Kondor önarcképei (*Válaki önarcképei*), amelyek más formában, mégis az eddig bemutatott határhelyzetet rögzítik. Ahogyan a kurátorok fogalmaznak a kiállításához írt kísérőszövegben, az arc föld és ég határán jelenik meg, az ember szellemi lenyomata. Kondor 1952-ben készült *Önarcképe* mintha a düreri polihedront idézné, a fény-árnyék játék által megjelenő töredezettségével így a kép mintha a melankólia önarcképévé válna.

Kondor Béla műveit szemlélve marad tehát a Pilinszky által megfogalmazott kérdés: „milyen lesz e nyitott szárnyú emelkedő zuhanás, / visszahullás a fókusz lángoló / közös fészkebe?” S megtalálható-e egyáltalán az út e közös fészekhez? Kondor művei mintha erőteljesebben hangsúlyoznák a kitaszíttottság élményét, noha a vágy égő fájdalma minden képen nyomot hagy...

VÁRKONYI BORBÁLA

¹Földényi F. László: *A melankólia dicsérete*. Jelenkor, Budapest, 2017, 30.

SZEMLE

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

A ZUGLIGETI HÍVŐ KÖZÖSSÉG

Hétről-hétre elolvasom a zugligeti plébános, Bodor György (hívei Gyuri atyának szölik, ami eleve bensőséges viszonyra utal) *Csali* című értesítőjét az Evangélium magyarázatával, programokkal — vannak bőven! —, még vicceknek is jut hely benne. Kicsit aggódom: nem sok-e mind-egyetlen pap számára, igaz, szinte mindenben kiválóak és önfeláldozóak segítői. Ilyennek képzelem a bensőséges étellel átszőtt közösséget, s ilyennek egy küldetéses vezetőt, aki sosem önmagát tolja előtérbe, hanem másokért dolgozik és példájával igazolja, hogy lehet eleven hitéletet varázsolni különböző meggyőződésű emberekből is, akik számára nem a politika, hanem a lelkiség a fontos, s olyan közösséget alkotnak, amely a kölcsönösségből meríti erejét.

Maga a templom is alkalmas lelkiekből táplálkozó közösség kialakítására és egybetartására, ehhez persze elsősorban megfelelő bizalmat sugárzó plébános kell (manapság már csak a legszerencsésebbeknek van káplánja), aki, ha kell, kerékpárra kap, s együtt tapossa a pedált híveivel, velük zárándokol, virraszt, imádkozik. Rengeteg hallunk, olvasunk a papi életforma válságáról, a hivatások csökkenéséről. Valóban nehéz korszakát éli egyházunk, s a problémák számát csak növeli a Ferenc pápa tevékenységét bíráló, azt dél-amerikai indítatásának vallók, magukat az európai hagyományok védelmezőinek gondolók jó néhány megnyilatkozása. Gyuri atya példája azt mutatja, a hívek között élő, nehézségeikben segíteni szándékozó, hivatásának lényegét átlátó s aszerint cselekvő papi személyiség körül nem tapasztalható válságjelek, épp ellenkezőleg! A hitelesen, követésre serkentő lelkipásztorok körül átéljük azt a gondolatot: „Benne élünk, mozgunk és vagyunk”, azaz végső soron a sokféle, jó szájzettel végzett tevékenység egyetlen nagy életcél megvalósítására irányul, s az igazán eredményes plébánosok a hétköznapi napokból meg tudják teremteni a felemelő ünnep üzenetét. Gyuri atya ilyen személyiség, érthető, hogy sokan támogatják céljai megvalósításában. Az *Egy templom és közössége Zugligetben* című jubileumi könyv is ennek bizonyítéka: tartalma és kivitelezése is méltó az évfordulóhoz, a 100 éve felszentelt zugligeti plébániatemplomhoz. Külön méltatást igényel ökonomikus szerkesztése. Ennek jóvoltából nagyon érdekes és tanulságos olvasmány. (Megérdemlik szerkesztői, Nagy Gergely Domonkos, N. Dávid Ildikó és a litográfus Seregélyes Katalin a teljes elismerést.)

Három nagyobb egységre tagolódik a könyv. A bevezető után öt tanulmány tekinti át a templom történetét. Ezt követi az *Emlékek* című nagyobb rész, amelyben a templom kisugárzásának és közösségteremtő szerepének legfontosabb állomásait és jellemzőit ismerjük meg, végül pedig interjúk következnek azokkal a jeles papi személyiségekkel, aki pályájuk egy állomásán Zugligetben szolgáltak.

A templom történetét bemutató rész Nagy Gergely Domonkos tanulmányával indul, melyben építéstörténeti és építészeti nézőpontból világitja meg a templom születését és gazdagodását, Terdik Szilveszter pedig a templombelső díszítő képekről és művészeti alkotásokról ad beható elemzést. A középpontban Nemessányi Éva impozáns összefoglalóját olvashatjuk a plébánia történetéről, amely két szempontból is figyelmet érdemel: egyrészt felidézti azt a kort, amikor a hitélet megerősítésére és bensőséges tételére már alkalmatlannak bizonyult a hagyományos plébániai struktúra, amelyben az adminisztráció lebonyolítása állt a középpontban, másrészt azt a tanulságot emeli ki, hogy a hívek közös elhatározása és támogatása híján aligha születnek nagy tettek, melyek alkalmazkodnak az adott kor kihívásaihoz. Jól működő képviselő testület, közös szándék és akarat — ezek nélkül aligha épült volna föl az új lelki központ. S kellett ehhez az egyházi vezetők bölcs belátása is, akik a Prohászka magvetése után megerősödött lelkiélet számára új központok építését és szervezését szorgalmazták. (E vonatkozásban Csernoch János, majd Serédi Jusztinián is fontos szerepet játszott.)

A plébániatemplom felépítése előtt is dinamikus lelki élet jellemezte Zugligetet. Része volt ebben az angolkisasszonyok itteni zárdájának és intézetének. (N. Dávid Ildikó kiváló, alapos helytörténeti tanulmányában tárja föl szerepét.) A nővérek által vezetett tanintézmények rendkívül népszerűek voltak, sosem kellett attól tartaniuk, hogy nem jelentkeznek kellő számú tanulók. Igyekeztek a tanítás magas színvonalát tartani, emellett a hely szellemében a természet ismeretére és szeretetére is nevelték növendékeiket. „A gyerekek életében rend volt és biztonság, cserébe szerzetes tanáraik maximális odafigyelést kaptak. Velük éltek és értük éltek, mindig rendelkezésükre állva. Fizetős, drága iskola volt, de sok értékben részesültek, akiknek szülei biztosítani tudták, hogy az angolkisasszonyokhoz járassák gyermekeiket.” Nem véletlen, hogy a rendszerváltás után még élő, volt tanítványaik

mindent megtettek, hogy az angolkisasszonyok újra oktassanak. Újraindultak a rendi iskolák Egerben, Kecskeméten, Klotildligeten és Budapesten. Nyilván jó néhány évnek kell eltelnie, hogy visszanyerjék hajdani tekintélyüket, a magyar oktatásügyben megszerzett tekintélyüket, de jelenlétükkel is valós értékeket sugallnak.

Az Assisi Szent Ferenc Leányai Kongregációja ugyancsak a Zugliget lelkiségét gazdagította. 1932-ben készült el anyaházuk a Tárogató úton, a nővérek a Szent Ferenc kórházban tevékenykedtek. A Jézus Szíve kápolna szolgált lelki otthonukul. A kórház kertjében kialakított másik kápolna nem volt hosszú életű, 1950-ben megszüntették működését, berendezését Fekete István író mentette át, Tömörly Károlynéval lakáskápolnát alakított ki, melyet Szabó Imre érseki helynök szentelt föl, 1955-ben Násfai István a zugligeti lelkiségnek adta át. (Násfai István szeretett és tisztelt kórházlelkészként működött, a Rákócziánumban hittant is oktatott, kedves, nyitott emberként járt-kelt közöttünk.) Berendezését Kozma Imre plébános cserélte le. A templomi közösség eredményesen tevékenykedett a zugligeti plébánia „XII. és II. kerületi részének egységesítésén”. Az úgynevezett Kápolna Kör a helyi közösségi élet megteremtője és erőforrása. A kápolnában angol nyelvű szentmisét is lehet hallgatni, a Krisztus Légiója Kongregáció tagja, Michael Duffy mondja vasárnaponként.

A zugligeti közösség és papjainak történetéről Nemesságyiné Csepreghy Éva írt rendkívül alapos kutatómunkával alátámasztott tanulmányt, amely várostörténeti vonatkozásában is jelentős. 1913-ban kezdték építeni, 1917 májusában szentelte fel Csernoch János prímás. Érkezését nem jelezte a nagyharang, a hadvezetés beolvasztatta. A főpapi szentmisén a népszerű jezsuita atya, Tomcsányi János mondta a szentbeszédet. A prímás helyi káplánságot szervezett. A világháború gyászos végkifejlete után, a Tanácsköztársaság hónapjai alatt zaklatott esztendők következtek. Mészáros János érseki helynök engedelmével egyházközséget szerveztek, a kitelepítésből visszatért angolkisasszonyok óvást jelentettek be, a lelkészt, Kőrösy Endrét menesztették, az egyházközséget fölsozlatták, egymást érték a percek. Hévey Gyula enyhített a feszültségen, megpróbált egyensúlyozni a nővérek és a szépen fejlődő világi hívők és szervezeteik között. A viták háttérben anyagi okok is rejlettek: a Városmajor saját körében gyűjtötte volna az egyházi adót, a nővérek sem szüneteltették támadásaikat, nehogy Zugligetben önálló plébánia szülessen. „Itt maradtam mégis — írta Hévey Gyula a támadások keresztüzében —, mert szeretem a híveket, boldog vagyok hivatásom-

ban, és híveimnek ragaszkodása kárpótol azon igazságtalan feljelentésekért, melyeket sohase tények, hanem mindig a gyanakvás megalapozott.” A gyászos események legvégén Héveyt a Budapest Érseki Helynökségre helyezték titkárnak, ahogy ma mondanák: fölfelé bukkott. Huszár Elemér lett helyén a vezető lelkész, s a hívek 1929-ben megismételték egyházközség alapítására fogalmazott kérelmüket, melyet Mészáros János véleményezése után Serédi Jusztinián helybenhagyott, azaz engedélyezte a zugligeti önálló lelkészség felállítását és működését. A hosszú harc végsikerrel zárult. Kivételes érdemeket szerzett Huszár Elemér atya, aki egyházzervezeti kérdések megoldásában is járatos volt. Nyitott személyiség, emberközelsége igazi közösségteremtővé tette, s mindazok, akik Zugligetből választották a papi hivatást, arról beszéltek a velük folytatott beszélgetésekben, mekkora hatást tett rájuk a közösség, amely a cserkészettől erőt adó forrásuk lett, és napjainkban is egymásért élő, tevékenykedő, áldozatos hívekké kovácsolja az egyházközség aktív tagjait. Ki emlékezett már az áldatlan pereskedésekre, feljelentésekre, bemószolásokra? Ezek ideje egyszer s mindenkorra lejárt, szeretetközösség épült fel helyettük. Kialakításukban alapvető szerepe volt az itt működő lelkipásztoroknak, majd plébánosoknak. Ez az alkotó szellemiség sokat gyarapodott Kozma Imre atya itteni működése nyomán, s az égető paphiány sem változtatott rajta, igaz, Bodor György például két-három ember munkáját végzi el, Isten és a hívek segítségével — eredményesen és példaadóan. Az egyház viharvert, sokat próbált hajója akkor juthat nyugodt vizekre, ha nem a politikai nézetek és viták az uralkodóak, hanem Krisztus igéjének szellemében működő közösségek határozzák meg szellemiségét és működését, s nem Ferenc pápa nyilatkozatait és útmutatását kérdőjelezik meg, hanem azok szellemében képviselik a hiteles kereszténységet. Egy-egy, a szegények szenvedéseit enyhítő gesztus többet ér, mint a politikai szónoklatok és hittevések. A császárnak meg kell adnunk, ami neki jár, de Isten az első, az ő ügyét kell képviselnünk, „csak neki” szabad szolgálnunk, más különben a szép szavak hiteltelenek.

Szerencse dolga lenne, hogy a zugligeti plébániatemplom átvészelte a legnehezebb éveket, és máig igazi lelkiség-központ, ahová készségesen jönnek például a jezsuita atyák és a verbiták is? A különféle szerveződések, öntevékeny csoportok azt a meggyőződésünket erősíthetik, hogy a Szentlélek láthatatlanul, de érezhetően támogatja az itt élő keresztényeket. A közösségi élet és a spiritualitás szintézise a biztos jelent és ígértes jövőt mutatnak. Nagyon fontos, hogy a fia-

talok is megtalálják helyüket és szerepüket az egyházközségben. „Egy világváros szélén, a zöld terület határán várja Zugliget a lelki felfrissülésre vágyókat”, s azok jönnek, segítenek, azt bizonyítva, hogy itt megtalálhatják azokat az értékeket, melyeket egyebütt hiába keresnek. A vele készített interjúban Gyuri atya azt is elmondja, káplánként a fiatalok pasztorálása volt legfontosabb kötelem. Ehhez itt egyéb feladatok sokasága járult. Szerencséjére nincs egyedül: szeretik, támogatják, pásztoruknak tekintik. Ennél ösztönzőbb, megnyugtatóbb érzései aligha lehetnek egy plébánosnak. „A legfőbb lelkipásztori szándékom a családiasság, mindig ez lebegett a szemem előtt. A szentelési jelmondatom is Szent Pálnak a korintusi leveléből van: »Nem mintha uralkodni akarnék, testvérek, hiteteken keresztül, hanem örömtölkben szeretnék közreműködni.«” Adjon Isten neki is, közösségének is sok örömet!

RÓNAY LÁSZLÓ

SZÉNÁSI ZOLTÁN: ÖRÖKKÉK ÉG ALATT Tanulmányok

Szénási Zoltán 2016-ban megjelent könyve akár egyféle hitvallásnak is tekinthető. Az első tanulmány előszóként is funkcionál, s a kötet teljes terjedelmében arra tesz kísérletet, amit az cím tárgy szerint megfogalmaz — Szénási Zoltán valamennyi tanulmánya egyenként és egységben keresi, sőt sikeresen kijelöli a költészet (mi több, az irodalom) helyét a teológiában és a teológia helyét a költészetben (irodalomban). (*De infima doctrina*, 7.)

A szerkesztői munka körültekintőnek bizonyul: a tanulmánykötet mottója rögvest egy felülmúlhatatlan irodalmi nagyságot és irodalmi vállalkozást idéz meg, ugyanis Babits Mihály *Az európai irodalom történetéből* (1934) származik: „idő és tér távolságain át”. A cím is Babits-allúzió: *Örökkék ég a felhők mögött* című ars poeticáját 1924-ben írta meg a költő. A Babits iránti hódolat, ami kifejeződik a kötet elé helyezett idézetben, a tanulmányok első csoportjában csak tovább fokozódik: négy tanulmány Babits életpályájának, irodalmi hatásának és egy-egy munkájának a vizsgálatával foglalkozik. Ebben az egységben a Babits-idézetben megfogalmazott és Bahtyin által megalkotott kronotoposz materializálódik, hiszen a valóságos történelmi idő a 19. századtól, Vörösmarty Mihály egyik költeményétől (*A vén cigány*, 1854) egészen napjainkig, Takács Zsuzsa és Rónay György költészetéig ér el, a történelmi és valóságos tér pedig a történelmi Magyarország. Szénási Zoltán hoz-

záértése abban is megmutatkozik, hogy rámutat: a valóságos történelmi emberek ábrázolásában, Vörösmarty, Ady és mások alakjának megjelenítésében ott vagyunk mi magunk is, akik irodalommal foglalkozunk. Idén ünnepeljük Arany János születésének 200. évfordulóját, s már csak ennek apropóján is újra felvetődhetett a költői elsőbbség örök kérdése. Szénási Zoltán utóbbi kapcsán felidézi A Holnap alapszabályozási ülésének egy vitáját: „az asztalfőn ülő Ady és a vele szemben ülő Juhász között vita kerekedett afölött, hogy ki volt az igazabb költő, Petőfi Sándor vagy Arany János? Ady Petőfi mellett értelt, Juhász Aranyért hadaskodott. Az ingerült vitát Juhász ezzel vágta ketté: — Petőfi úr volt, Arany János paraszt volt! Alászolgálja! Azzal felugrott, elrohant, az ajtót bevágta maga után, csak úgy döngött...” (*Úr vagy paraszt?*, 38.) Az irodalom történelemszemlélete nem fejlődéselvű, nem gondoljuk, hogy egy korábban élt költő munkáját egy kortársé szükségszerűen felülmúlja, vagy hogy felül kellene, hogy múlja. Szénási Zoltán a kronotoposzra tesz kísérletet irodalomtörténeti kötetében: megmutatja az idő és térbeli viszonyok kapcsolódásait az egyes szerzők és életpályájuk, műveik által, de úgy, hogy közben egyidejűleg a mi kapcsolódási pontjaink felmutatására is képes. Lehettek volna ennek a vállalkozásnak buktatói, mert az elmúlt idő és tér a posztmodern történetírás megközelítésben hozzáférhetetlen, hiszen már nincs, de Szénási Zoltán sikeresen elkerülte a pontos szerkesztés által az ebben rejlő veszélyeket.

A tanulmánykötetekben a gondolati egység gyakorta felfedezhető, mivel a szerzők által választott témák, érdeklődések természetesen mutatnak nagy variabilitást már az egyes kutatók világosan elkülöníthető életrészeiben is. Szénási Zoltán kötetkonceptiójában a szemléletbeli folytonosságot a vallásos tematika, a költői életművek istenes versei, az irodalom és a teológia viszonyának kutatása adja. A kurrens szakmai kérdésekre adott válaszok egyenletesen simulnak a kötetben a második tanulmánycsoportban leginkább kicsúcsosodó „katolikus költő” terminus technicus körüljárásába. Ebben a csoportban három szerző életműve a legmeghatározóbb: Pilinszky Jánosé, akinek nagynénje, Baitz M. Erzsébet a szervita nővérek rendalapító rendfőnöknője volt; Mécs László premontrei szerzetesé, illetve Sík Sándor piarista tartományfőnöké. Ez a szakasz nemcsak azért fontos a tanulmánykötet jelentőségének értelmezése szempontjából, mert rámutat a magyar katolikus irodalom paradigmikus helyére a hazai literatúrában, hanem azért is, mert egyúttal egyetemességét is meggyőzően kihangsúlyozza.

Szénási több ponton elmondja, hogy a magyar és a francia katolikus irodalom között összefüggéseket lehet feltárni esztétikai teljesítményük és történeti, politikai kontextusaik különbözősége ellenére. A költői életpályák összevetése egy esetben különösen megrendítő: amikor Szénási Zoltán Radnóti Miklós és Sík Sándor kapcsolatában egy konkrét kérdést vizsgál (tudniillik hogy kérte-e Radnóti egykori professzorát, hogy bújtsa el őt) — a katolicizmus lelkiességének leválasztásával nehezen tudnám elképzelni, hogy a tanulmány ilyen tudományos professzionalizmust tudott volna megalkotni. A Sík Sándor-idézet „Kell az áldozat!” („Kell az áldozat!” 102, 106–109.) imperatívusában ugyanis kétségtelenül ott van a krisztusi kijelentés cáfolata is: „irgalmaságot akarok, nem áldozatot” (Mt 12,7). Szénási nagyon jól ismeri fel, hogy Sík nem visszautasítja Radnótit felkiáltásával, hanem papként vizsgálja, Jézus Krisztus példájára mutat sajnárú egzisztenciális helyzetükben. (Szénási Zoltán meggyőzően érvel tanulmányában amellett, hogy Radnóti nem kérte professzorát, hogy bújtsa el őt, és Sík Sándor nem is tudta volna elbújtatni.) A szenvedők a keresztény történelemszemléletben vizsgálatát nyernek.

Az utolsó tanulmánycsoportban kortárs költők köteteiről olvashatunk, kiváltképpen Borbély Szilárd és Szálínger Balázs műveire fókuszálva. Szálínger Balázs többek között a közéleti költészetben alkot kimagaslót, nem szokás katolikus költőként aposztrofálni, de a Borbély Szilárd-tanulmányokról szólva rögtön indokoltá válik Szálínger költészetének érdekessége is: a vallási és kulturális sokszínűség, a tradícióhoz való viszony indokolja a szövegek egymás mellé válogatását. Borbély és Pilinszky párhuzama tragikusan letaglózó: Szénási nagy tapintattal állítja Pilinszky merengését („Azt, hogy »katolikus költő« vagyok, nem hiszem. [...] De szeretnék katolikus költő lenni. [...] Mert aki nem hisz, csak az nem eretnek.” *Inter-textus és resurexus*, 164.) Borbély vívódása („Sosem voltam jó keresztény. Dogmatikai fegyelem tekintetében pedig, attól tartok, egyenesen eretnek vagyok.” *Inter-textus és resurexus*, 165.) mellé, ezekben a gondolatokban megmutatkozik a katolikus ember jobbá, tökéletesebbé válásának vágya. A tradícióválasztás Borbély esetében a középkori vallásos énekeket, szekvenciákat, a barokk misztikus liturgikus textusokat jelenti. A posztmodern újradefiniálja a tradícióhoz való viszonyt. Szálínger Balázs költészete arra mutat rá, hogy letűnt költői beszédmódok, szerepértelmezések reaktíválhatók. Szálínger költészete újírja a tradíciót, destruálja a szakralitás hagyományát. Verseiben a transzcendens immanens lesz, a

misztikus zárójelbe tevődik. Isten és ember kapcsolata irónia forrásává lesz ugyan, de mindeközben korábban kimerültnék vélt szereplehetőségek, megnyilatkozási módok újírási lehetőségeinek megmutatására is lehetőség nyílik.

A kötetben Szénási Zoltán figyelembe vette a szerzők életrajzát, s ezt a vizsgáldást kiterjesztette vallásos vívódásaikra is. Nagy lexikális tudást megmozgató tanulmánykötet született, amely — ha nem számítjuk, hogy az első tanulmány Aquinói Szent Tamástól indít — csaknem 200 évet ölel át a magyar irodalomból napjainkig. Minden tanulmány végére meggyőző érveléssel, új ismeretek és szakirodalmi áttekintést követően jut fontos és helytálló megállapításokig. (*Savaria University Press*, Szombathely, 2016)

SZABÓ P. KATALIN

ACSAI ROLAND: SZELLEMKÓCSAGOK

A kötet hátulján azt olvashatjuk a bemutató szövegben, hogy „Acsai Roland fittyet hány a fizika törvényeire. Nála csak a szív gravitációja létezik”. Akik a Facebook-oldalán is követik Acsai költészetét, szemtanúi lehetnek, hogy micsoda termékenységgel, viszonylag rövid idő alatt születtek meg a kötetbe bekerült versek.

A majd százoldalas könyv hat különböző egységből áll. A borítón egy kócsagcsoport, a fehér gémfélék legnagyobb termetű képviselői, nemes kócsagoknak is nevezik őket, és védett madarak. Nyakuk „S” alakban görbül, amikor szállnak, így a festményen lévő egyik kócsag hosszú nyakának formája a címkezdő betűvel vizuálisan rímél, hangzásban pedig a címválasztás az Acsaira, egy szárnycsapásnyira.

Azt is mondhatnánk, hogy a barnás könyv valójában „zöld”. A madarak és a természet kitüntetettsége miatt. A természet keretei azonban transzcendálnak, Acsai a mindenséggel mér meg a hétköznapit. Mintha a mértékegységek fokozatosságát valaki kreatívan összekeverte volna a fejében. A kötetet bevezető vers is egy „léleklegelő”, amin állva „A kunhalmoktól az Orionig látni” (*A legelő*).

Heraldika az első ciklus címe, jelentése címer. „A Föld / Címer / A mindenség csillagokkal teleszórt / Éjsötét pajzsán —” (*Heraldika*), és a Szaturnusz gyűrűjéről leolvasható gazdájának a neve: „Mint befogott kószagalamb gyűrűjéről, / A galambászé” (*Kószagalamb*). „A vers úrhajója egyedül menekül” (*Néma menekülés*), az állatot ki kell telepíteni, „A Nap, a Hold, / A csillagok” pedig megfakult érmék, melyek „az ég rögeiből fordulnak ki.”

A bemutatkozó fülszövegben olvashatjuk, hogy a költőnek van egy lánya, Zsófi, aki szintén szereti az állatokat. *A legfinomabb ecset* című ciklusban vele való kapcsolatának szép mozzanataiból látható néhány ecsetvonás. „Megpróbálni hasonlítani ahhoz a képhez, / Amit a legfinomabb ecset, // Lányom szempillája fest rólam” (*A legfinomabb ecset*). Mi is közelebb lépünk velük kémleljük az állatokat. „Lányom kezének fehér / Bölcsőjében apró ebihal — / Mint egy fekete, kopoltyús / Vízcsepp, és olyan sebezhető is, // Bőre mintha csak a víz / Felületi feszültsége lenne” (*Ebihal*).

Az emlékekkel keresztezett kanári a kötet harmadik ciklusa. Itt a költő állatok ihlette gyermekkori emlékei következnek, jól kapcsolódva az előző ciklushoz. „...az ebihalak pipáló szájai. // Ők nyelték el a gyerekkorom” (*Csillagok, fekete lyukak*).

Sólyomregény a negyedik ciklus, amely tizenhét verset tartalmaz. A verscímeek főszereplője és összekapcsolója a sólyom, mindegyik címen átrepül, hiszen „A sólyom maga is szél”. A fizikai törvényeket itt is megfordítja a szerző, a *Sólyom vadászik* című versében például „A föld fölemelkedik hozzá, / Karmai közé nyomja az ürge gerincét, / Aztán visszahúzódik”.

A végtelenben az ötödik rész. Mindenki ismeri az érzést, hogy mennyire más úgy élni, amikor szerelmes az ember. Mindennek összefüggő értelme lesz. A szerelmes ciklus a kötetben szorosan érinti a végtelenbe áthajolt véges-létező élményét, ami csak egy laza karnyújtásnyira van tőle. Ölelésnyire. Olyan hangulatú világba kerülünk, ahol a miniatűrben az úr él, a mikroszkopikus űrméretű lesz a szerelmes szemében, mint *A harmadik időszámítás* című versben: „A mi időnk gyorsabban telik és lassabban, // Mintha egy óriási homokóra / Mérné, amiben porszemek helyett / Bolygók vannak, és ha egy örökévalóság / Alatt leperog, újra meg lehet fordítani, / Minden kezdődne előről.” A versek tematikájában újdonságként szerepelnek a keresztény utalások (*Máté, Márk és Lukács* című verse például), de itt is keverednek a fantasy és a mesevilág motívumaival. Üdítő ezeket a verseket olvasni, mert izgalmas referenciapontokra cserélik az elköptatott kérdéseket is. Az igen vagy nem, a jóban és rosszban helyett azt olvashatjuk: „Éles fogú villámok között? / Sóval a szemben és a szájban? / Dagályban és apályban? / Cápák és csillagok között” (*Tücsökciripelésig*). Az összetartozás képeit élvezhetjük ebben a ciklusban: „Láthatatlan szálain kívül, amik úgy kötnek / Össze veled, ahogy az esőcseppek // Sűrűs öltései az eget a földdel” (*Szerelmes vers*).

Esumi és Asao a hatodik rész, a cím mellett a műfaj-meghatározás: modern nő-dráma imitáció. A kötet végéhez illesztett gyönyörű dráma nem nem-drámát jelent. Ízelítőül: a japán nő kifejezés ügyességet, képességet jelent. A dráma főszereplői lehetnek istenek, harcos szellemek, női szellemek, őrült nők, élő férfiak és nők, esetleg túlvilági lények. Asao gyűrűket lát a tóban, amelyek az esőcseppekből születnek. Esumi uj-jára húzza az esőcseppcsűrűt, amivel eljegyzi őt. Sőt árnyékot is cserélnek, mi több, szívet is. „(Szívet cserélnek, meglepődve néznek egymásra.) Esumi: Nem is tudtam, hogy így szeretsz. Asao: Nem is tudtam, hogy így szeretsz.” Acsai úgy lebegtetni a képzeletünket, ahogyan a szél a szirmokat. Nemcsak történetet, hangulatot és élményt, de tágas teret és levegőt is ad hozzá. A Ziggurat Project által, Kalmár Ákos rendezésében elkészült a darab színpadi változata: az ESUMI ÉS ASAO, az RS9 Színház Off-fesztiválján pedig fődíjat kapott ez év májusában. Hangulatában és formájában is szervesen illeszkedik a kötethez, és szép lezárást ad neki.

A madarak a levegőben repülnek, és ez a légiesség, levegősség a lapokról is átjön. Egy mindenséggel mért földi léptékkal találkozunk a könyvben, ahol a kötet minden lapja egy szárnycsapás, a szellem madarainak szárnyuhanása, amin keresztül megérint minket Acsai Roland költészete. (*L'Harmattan*, Budapest, 2017)

PAPP EMESE

BOGDÁN JÓZSEF: A SZAVAK NÉHA KÖVEK

Bogdán József pap-költő alanyi hangnemben megszólaló, és egyben sokszor primer témákat is felvonultató versei egyfajta belső önterápiás munka szöveglenyomataiként olvashatók. Annak ellenére is, hogy élményhátterük érezhetően nem teljesen homogén, azaz a versek és a megélt élet között különböző távolságokat vélhetünk fölfedezni. A szerző több forrásból meríti költői anyagát; szövegeihez, mint a versekben megnyilvánuló lírai én vallomások direktsége is mutatja, igen sokszor személyes emlékei szolgálnak kiindulópontul, vagy épp közvetlen környezetének mindennapi történései és figurái, de van, hogy a huszadik századi történelmi múlt egy-egy szomorú mozzanatát választja verstémául. Szövegtípusok tekintetében viszonylag széles a paletta, a rusztikus rímelésű, ütemhangsúlyos, népies hangvételű daraboktól prózaversszerű „lírai jegyzeteken” át egészen az aforisztikus tartalmakat hordozó kisformákig, például a hai-kuig terjed.

A szövegek visszatérő helyszíne a kötet alcímébe (*Fehértemplomi képeslapok*) és az egyes verscímekbe is igen gyakran beemelt Fehértemplom. Nem véletlenül, hiszen ez a település a papköltő szolgálati helye: a helyi viszonyok, az intim falusi közeg, a plébániához tartozó emberek és a hozzájuk kapcsolódó emlékek így érthető módon képezik a kötet egyik tematikai alapját, de a versekben feldolgozott személyes életanyag egy része is e térhez kötődik. Fehértemplom és környéke Bogdán számára a peremlét, a nyelvi elszigeteltség tapasztalatainak, nemritkán saját és mások szenvedésének helyszíne.

A személyes élményekből származó versek egyik alapforrása maga a hányattatásokkal teli gyermekkor: a szülők elvesztése, majd a nevelőszülőknél átélt megpróbáltatások, sérelmek, melyek traumatikus nyomokat hagytak. Fontos mozzanat ugyanakkor a múlt felé mutató megbocsátás, amiről a *Nevelőanyám megszépülése* című vers tanúskodik. Bogdán ugyanakkor folytonosan figyelemmel tartja környezetét, ami választott élethivatásából is következik. Hívei mindennapi életére kivételes rálátása nyílik, hiszen a papi munka mindennapjaihoz, a misézésen, temetéseken, azaz a közösséggel való szertartásos érintkezésen túl hozzátartozik a hívekkel való mindennapi kapcsolattartás is. Ezen tapasztalatokat őrző versei nem ritkán egy-egy jól megragadható tulajdonsággal vagy múltbeli mozzanattal jellemzik a megverselt alakját.

A megélt tapasztalati anyagon túllépve, a kötet történelmi tematikájú versei olyan, egész közösségeket megrázó sorstragédiákat dolgoznak föl, melyek a háborúval és annak következményeivel állnak összefüggésben. Bogdán tehát nemcsak a személyes megrázkódtatások, hanem az empátikus működés által személyessé vált történelmi traumák feldolgozására is kísérletet tesz. Gyakran választott témája például a cigány és zsidó holokauszt, a faji-származási alapon véghezvitt népiirtások. A zsidóság veszteségei felé megnyilatkozó empátia megnyilvánulása például az alternatív árnyékvilágot megrajzoló *Földalatti repülőter*. A békésebb, kiegyensúlyozottabb versek témája ezzel szemben nemritkán maga a tájban, a természet látványának szépségében való megnyugvás.

Nagyobb csoportot, mondhatni tömböt alkotnak a kötetben az identitás belső történéseihez kapcsolódó versek, melyek pozitív és negatív formában egyaránt megnyilvánulnak. Egyrészt az identitás egyfajta válságtapasztalata hagyta rajta a nyomát az öregedést tematizáló szövegeken. Nem véletlenül, hiszen a hatvanéves kor szimbolikus határ az emberi életben; Bogdán számára az élet utolsó szakaszának kezdetét jel-

képezi. A szerző hatvanadik születésnapjának közeledte hatására születtek a létösszegzést, számvetést tematizáló versek, mint például az *Egyedül* vagy *Az ember ha...* címűek. Másrészt azonban nemcsak az élet mulandóságának tapasztalatával találkozhatunk Bogdán kötetében, hanem az önazonosság egyfajta kiteljesedésével is: a kerek évforduló közeledte mellett legalább olyan fontos a szerző származásának kései — de még nem túl kései — fölállása: a cigány származás, az élő és holt családtagok megverselése fontos identifikációs kérdés a költői énnel gyakorlatilag sokszor egybeeső lírai alany számára. E témakörnek a szerző külön ciklust szentel, melynek első, deklaratív kezdődarabja az öndefinitív *Titkoltam* című vers. A felütésből egyszerre cseng ki a megbánás és az önazonosság meglelése, de azért a halál közeledtének keserű érzete is: „Eddig titkoltam cigányságomat, / mint egy bebugyolált, gennyes lábfejet, / most meg mint ha kérkednék veled, hogy / megsimogassanak, mielőtt végleg elmegyek.” (*Forum, Újvidék, 2016*)

TANOS MÁRTON

HAMVAS BÉLA: NEHÉZ NEM SZATÍRÁT ÍRNI

A *Nehéz nem satírárt írni* című kötet (2016) megjelenésével ismét csökkent a Hamvas-életmű kiadatlan műveinek száma. A satíragyűjtemény hét írást foglal magába, ezek 1929–31 között születtek, s kiegészülnek két, 1930–57 közötti költeménnyel. A kötetet Palkovics Tibor írása zárja, aki megjegyzi, hogy „a hét írás együttesen olyan utat jár be, amely analogikusan az életmű egészében az ember [önmagához vezető útjának] képét anticipálja”. (489–90.) Írásomban ettől a kronológiától eltérően, a művek sorrendjét saját interpretációmhoz igazítom.

A Hamvas által Juvenalis satíráinak első könyvéből kölcsönzött „aforizma” — *Difficile est saturam non scribere*, azaz nehéz satírárt nem írni — tanúsága szerint az emberélet értelmezése a gondolkodó és író ember tollát a keserű és fanyar humor világába vezeti. Hamvas megveti lábát ezen iróniával átítatott föld talaján, s olyan képet tár az olvasó elé, amelynek intellektuális szemlélete nem teszi idegenné az írottakat a Hamvas műveinek világában kevésbé avatottak szemében sem. Ugyan *A magyar Hüperión* (1936) hasábjain az író maga is megvallja, hogy a gyűjteményben szereplő néhány mű, többek között *A káposztáskert* című novellája nem egyéb, mint házasságának szimbolikája. A magánéleti szál is páratlanul jól tükrözi azt az alapvető emberi lét-helyzetet, amelyben a groteszk mintegy termé-

szetesen bomlik ki az élet pulzálásából. A legszebben is mindig jelenlévő csorba szinte tökéletesen belesimul a világról és önmagunkról alkotott képbe. Hamvas e kötetében remekül ötvözi a világ racionalista szemléletét az emberi természet sajátosságaival, és e kettő találkozásából nem születhet más, mint egy abszurd és groteszk kép. Ám a kötet narratívája túlmutat a groteszk kategóriáján, s ez adja a mű intenzitását, valamint ez által lép túl saját korának szellemiségén, s válik minden kornak kritikájává.

Az „univerzalitás” követelményének és Hamvas írói küldetéstudatának látképe a *Beszélgetés az Akropoliszon* című írás, melynek sorai — első pillantásra — megrendítő egyszerűségükkel mégis az árnyalt és sokrétű olvasatot teszik lehetővé. Hamvas szerint a mű szavai akár a sivatag, vagy tenger: „nem csábít, mégis örök látvány, s bár egyáltalán nem látványos, sőt egyszerű, csaknem közönséges, mégis kimeríthetetlen”. (490.) Mint ahogyan a groteszk hangvétel képviselőjében, például alkotó éveinek kortársa, Örkény István — saját megvallása szerint — maga nem nevetett az egypercesek megírásakor egy percre sem, úgy a Hamvasnál megjelenő humor sem az önfeledt szórakozás vágyának tesz eleget. Szatírájának egészét a kötet kezdő darabja, a *Juregia* című mű filozófusának, Janusnak az alakja hatja át, akinek „két arca volt, amelyikkel a múltba nézett, nevetett, amelyikkel a jövőbe, sírt”. (13.) A kollektív értékek „minőségében” már Hamvas korának-, de a ma emberének arcát is könnyű áztatja. Alakja az egész kötet végigvonul, és nem kevesebbel vádolható, mint azzal, hogy a már-már non-kulturális szellemiség égisze alatt fogja, és kifordítja sarkaiból a világot, s mindezzel előidézi mivoltunk hanyatlását. Az értékek illetően hamis és önző kiforgatásának és átrendezésének tükre *A nagy ember avagy a hírnév elveszti a hőst* című darab, amely a ma kialakulófélben lévő — a Mario Vargas Llosa által alkotott fogalom szerinti — látványcivilizáció görbe tükréként aposztrofálható. Ezen darabban és kulturális-kritikai szemlélettel mutat analógiát a *Ruvenzori*, az egyik olyan írás, amely a leginkább állítja pellengérré a korszellemet, annak minden rútságával. Ebben nem csupán az értékek átértékeléséről, hanem egyenesen ezek meghamisításáról, az ember morális hanyatlásáról van szó. Hamis értékekkel, teremtünk hamis világot, s ahol eme „értékek” révén nyerni vágyunk, szükségképpen veszíteni fogunk. Ez a hazugság nem más, mint létmegtagadás — írja Hamvas a lírai önvallo-mását magába foglaló *Interview* című munkájában. Az önmagát és környezetét elhazudó ember megszűnik jelen lenni, többé már nem *autentikus*

egzisztencia, hanem önmagától és hitétől, így pedig pozitív létehetőségeitől megfosztott *szubegzisztens* létállapotba süllyedt *létező*. Az a személy, aki önmaga előtt sem jelenvaló, szükségképpen nem fog tudni értelmes párbeszédet folytatni környezetével sem, úgy, ahogyan *A káposztáskert* szereplői is tökéletesen elbeszélnek egymás mellett. Hamvas mégis reményt lát az önmagát kifosztott ember szemében, s a *Jubileum* szereplői egy pillanatra visszaállítják az eltorzult értékrendet, rámutatva arra, hogy az aranykor — mint állapot — nem veszett el mindörökké, hanem mindig és mindannyiunkban jelen van, mint lehetőség, s csupán megvalósításra vár. Nem egyszemélyes küldetéstudatról van szó, hanem az emberiség egészét érintő *metafizikai* sorsközösség vállalásáról és az érte viselt felelősségről. A hamvasi *Oidipusz* története is erről szól, melyben a szereplők egymás életének láncszemei, sorsuk szorosan összekapcsolódik, akkor is, ha ezen kapcsolódásoknak nincsenek tudatában, vagy esetleg — olvashatjuk az *Interview*-ben — „nem akarják. Senki sem akarja. Félnék tőle, és irtóznak tőle. De az egész, úgy, ahogy van, csődbe kerül, és minden, ami nem igazi, kiiktatódik. Végül a valódinak meg kell valósulnia.”

Világ- és önképünk élhetővé és értékessé formálása nemcsak önmagunk iránti felelősség, hanem egymásért viselt keresztényi kötelesség is. Ezt üzeni a satírák világán át Hamvas Béla a 20. századból, nekünk és a jövő nemzedékeknek, akikről még semmit sem tudott, de mindent sejtett. (*Medio Kiadó*, Budapest, 2016)

GOMBOR LILI

VERSEGI BEÁTA-MÁRIA: LEHETŐSÉGEK — A KIÉGÉSEN INNEN ÉS TÚL

Az interjúkötetben Baranyai Béla és Kámán Veronika újságírók beszélgetnek Versegi Beáta-Máriával, a Nyolc Boldogság Közösség tagjával, keresztény antropológussal, főiskolai tanárral. A téma sokakat érdekelhet, hiszen a kiégés veszélye mindnyájunkat fenyeget, szülőként, házastársként, barátként, munkatársként, tanárként, diákként is kiéghetünk.

Versegi Beáta-Mária sokáig tette a dolgát, legjobb belátása és tudása szerint, de egy ponton azt érezte, hogy elfogyott a fizikai és pszichikai energiája. „Lemerültem, kimerültem.” (12.) Személyes tapasztalatot szerzett a kiégésről, és ha már így alakult, szeretne volna megérteni, mi történt vele. A kiégés okait személyes és környezeti tényezőkre osztja. A kifáradás e kettő

kölcsönhatásából és egy kritikus mértékű túlfeszítettségéből fakad. A kiégés jellemzője az érzelmi kimerültség, az elszemélytelenedés és a fokozatosan csökkenő teljesítőképesség. Versegi Beáta-Mária utal Thomas Bergner német pszichológusra, aki a kiégés három fázisáról beszél. A kifáradásban lévő ember az első fázisban agresszióval és haraggal igyekszik védekezni, a másodikban menekül és visszavonul, a harmadikban pedig — mivel az ereje egyre kevesebb — az elszigetelődés és a passzivitás ígérkezik olyan lehetőségeknek, amely a túlélést elősegíti. Hézszer Gábor pasztorálpszichológus tizenkét szakaszt különböztet meg, de Versegi Beáta-Mária nővér figyelmeztet: bármilyen felosztást veszünk, tudatában kell lennünk annak, hogy az egyes szakaszok átcúsznak egymásba. Amikor belekerülünk ebbe a folyamatba, azt úgy képzelhetjük el, mint egy sodródást. „Komoly odafigyelés, elhatározás kell ahhoz, hogy kikerüljünk belőle. Ha nem így teszünk, a mechanizmus magával ragad bennünket. Befogunk abba, hogy túlélési stratégiákat gyártsunk, ezek azonban csak arra elegendőek, hogy fenntartsunk egy nem kívánt, terhes működésmódot.” (40.)

A beszélgetésből egyértelmű, hogy a kiégés jellemzője, sőt, előidézője, amikor a munka kerül az élet középpontjába, egyre nagyobb területet hódít el az életünkben, ráadásul már bele is törődünk, „a munka az életem, nem tehetek ellene semmit”. (54.) Minden szükségletünket alárendeljük a munkának, csak akkor jelenhet meg bármi és bárki más, ha a munka megengedi. Lassan eltűnik az életünkben mindaz, amitől az ember jól érezheti magát, a vidámság, a humor, a megihittség. Megszűnik a magánéletünk, a másik ember sem érdekel már úgy, mint korábban, a meghitt kapcsolatokat is tehernek érezzük, fokozatosan felmorzsolódnak a családi, baráti kapcsolataink. Éjszaka is azon jár az agyunk, hogyan találhatnánk megoldást az előző napon felmerült problémákra egy-egy feladat esetében. Hosszú távon mindez kedvezőtlenül hat a teljesítményünkre, s az egészségünk is megsínyli.

A kérdésre, kapunk-e visszajelzést a környezetünkötől, hogy valami megváltozott bennünk, Versegi Beáta-Mária felidézte: esetében nem érkezett egyértelmű visszajelzés. Környezete csupán annyit vett észre, hogy már kevésbé kreatív, nem volt nyitott, nehezen fogadta el a kritikákat. A rosszul értelmezett tapintatból virágnyelven megfogalmazott figyelmeztetés nem volt világos számára, ahhoz pedig már fáradt volt, hogy ér-

telmezni tudja azokat. „Egyszer csak úgy éreztem, hogy elfogyott minden ötletem és minden erőm. Beszűkültem, minden elvárást elviselhetetlen tehernek éltem meg, és személyes bántásnak.” (83.) Ezen a mélyponton fogalmazódott meg benne, hogy ideje segítséget kérnie. S bár ekkor már sok barátot elvesztett — akik úgy élték meg, hogy mivel neki rengeteg fontos dolga van, ezért nincs is rájuk szüksége —, szerencsére maradtak még néhányan, akikhez oda tudott fordulni, és meg tudta kérni őket arra, hogy nagyon határozottan álljanak mellé, figyeljenek rá.

Versegi Beáta-Mária nem titkolja, hogy a gödörből való kikászálódás nem diadalmenet, „sokszor megcsúszik a lábunk alatt a talaj, sokszor kell újrakezdenünk”. (104.) A kiégésből való felépülés során felismerhetjük, hogy „képesek vagyunk az újrakezdesre, képesek vagyunk arra, hogy érzékeljük a határainkat. Képesek vagyunk viselni a szenvedést. A teher nem temet maga alá, tudom hordozni is. A korlátaimból fakadó nehézséggel még akár előre is haladhatok.” (105.) Ugyanakkor mindig szükségünk van éberségre, mivel a munkában, az életben bármikor adódhatnak megterhelő időszakok. Az új kihívásoknak mindig akkor kell megfelelnünk, amikor éppen megérkeznek. A lelki ellenállás és teherbírás képességét folyamatosan karban kell tartanunk ahhoz, hogy ne kerüljünk bele újabb örvényekbe. „A kiégés nem olyan, mint a bárányhimlő, amin ha az ember egyszer átesik, egy életre védettséget szerez vele szemben.” (118.)

Emellett kiemelten fontos komolyan venni azt is, hogy a második isteni személy, Jézus Krisztus megtestesült, vállalta az emberi élet korlátait, a szenvedést, észrevette a rászorulókat és segített nekik, voltak barátai, akikkel meghitt, személyes kapcsolatot épített ki. Találkozott az agresszióval, a brutalitással, a szenvedéssel, és nem futamodott meg, hanem megélte azt is. A kereszten elhangzott mondatai, sóhajtásai arról tanúskodnak, hogy a szenvedés extrém pillanataiban is a szeretet, a bizalom és a remény szavait szólaltatta meg. Így földi élete „számunkra is iránymutató lehet... számunkra is felkínálkozik a választás lehetősége, hogy a szenvedéseinket életigenlő vagy életellenes módon éljük meg”. (106.) (*Magyar Kurír — Új Ember Kiadó*, Budapest, 2017)

BODNÁR DÁNIEL

82. évfolyam

VIGILIA

Augusztus

SOMMAIRE

PÉTER ERDŐ:	La vision de Saint Jean Paul II sur l'Europe
KORNÉL SZOVÁK:	Le chemin de Saint Ladislav I ^{er} vers le trône et la sainteté
PÉTER TUSOR:	L'affaire consistoriale d'Ottokár Prohászka à Rome (1911–1913)
CSABALÁSZLÓ GÁSPÁR:	Liturgie et musique
EMIL HARGITTAY:	La littérature religieuse polémique en Hongrie au XVI ^e –XVII ^e siècle
■	Poème de János Lackfi et „drame en une minute” de Piroska Rákóczi
ZOLTÁN GARACZI:	L'apocalypse dans le récit <i>La grande et haute montagne</i> de Sándor Sík
■	Entretien avec László Rónay, historien de la littérature, à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire

INHALT

PÉTER ERDŐ:	Europa-Vision vom hl. Papst Johannes Paul II.
KORNÉL SZOVÁK:	Der Weg des hl. Königs Ladislaus zum Thron und zur Heiligkeit
PÉTER TUSOR:	Konsistorial-Fall zu Rom von Ottokár Prohászka (1911–1913)
CSABALÁSZLÓ GÁSPÁR:	Liturgie und Musik
EMIL HARGITTAY:	Die Literatur der Religionsstreitigkeiten in Ungarn im 16–17. Jahrhundert
■	Gedicht von János Lackfi und Kurzdrama von Piroska Rákóczi
ZOLTÁN GARACZI:	Die Apokalypse im Prosa <i>Der große und hohe Berg</i> von Sándor Sík
■	Gespräch mit dem Literaturhistoriker László Rónay aus dem Anlass seines 80. Geburtstages

CONTENTS

PÉTER ERDŐ:	The Vision of Europe by Saint Pope John Paul II.
KORNÉL SZOVÁK:	The Way of the Holy King Ladislaus to the Throne and Holiness
PÉTER TUSOR:	Otto Prohászka's Consistorial Case in Rome (1911–1913)
CSABALÁSZLÓ GÁSPÁR:	Liturgy and Music
EMIL HARGITTAY:	The Literature of Religious Disputes in Hungary in the 16–17th century
■	Poem by János Lackfi and Short Drama by Rákóczi Piroska
ZOLTÁN GARACZI:	The Apocalypse in the Prose <i>The Large and High Mountain</i> by Sándor Sík
■	Interview with Literary Historian László Rónay on his 80th Birthday

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HAFNER ZOLTÁN, HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262

számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekk számla száma: OTP V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 6.000,- Ft, fél évre 3.000,- Ft, negyed évre 1.500,- Ft.

Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 6.000,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,-

USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány
a KözjóértNemzeti
Együttműködési
Alap

Ára: 600 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Hónapról hónapra. A zugligeti hívó közösség
SZÉNÁSI ZOLTÁN Örökkék ég alatt. Tanulmányok
ACSAI ROLAND Szellemkócsagok
BOGDÁN JÓZSEF A szavak néha kövek
HAMVAS BÉLA Nehéz nem szatírárt írni
VERSEGI BEÁTA-MÁRIA Lehetőségek – A kiégésen innen és túl

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bodnár Dániel, Gombor Lili, Papp Emese,
Rónay László, Szabó P. Katalin és Tanos Márton

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Kereszténység és iszlám
- A reformáció szellemtörténeti jelentősége
- Balázs Zoltán, Hidas Zoltán,
Papp Miklós, Prohászka László,
Puskás Attila és Varsányi Orsolya tanulmánya
- Áfra János, Dobai Lili, Falcsik Mari,
Filip Tamás, Thierry Loisel,
Markó Béla, Mohai V. Lajos,
Térey János és Vörös István írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005